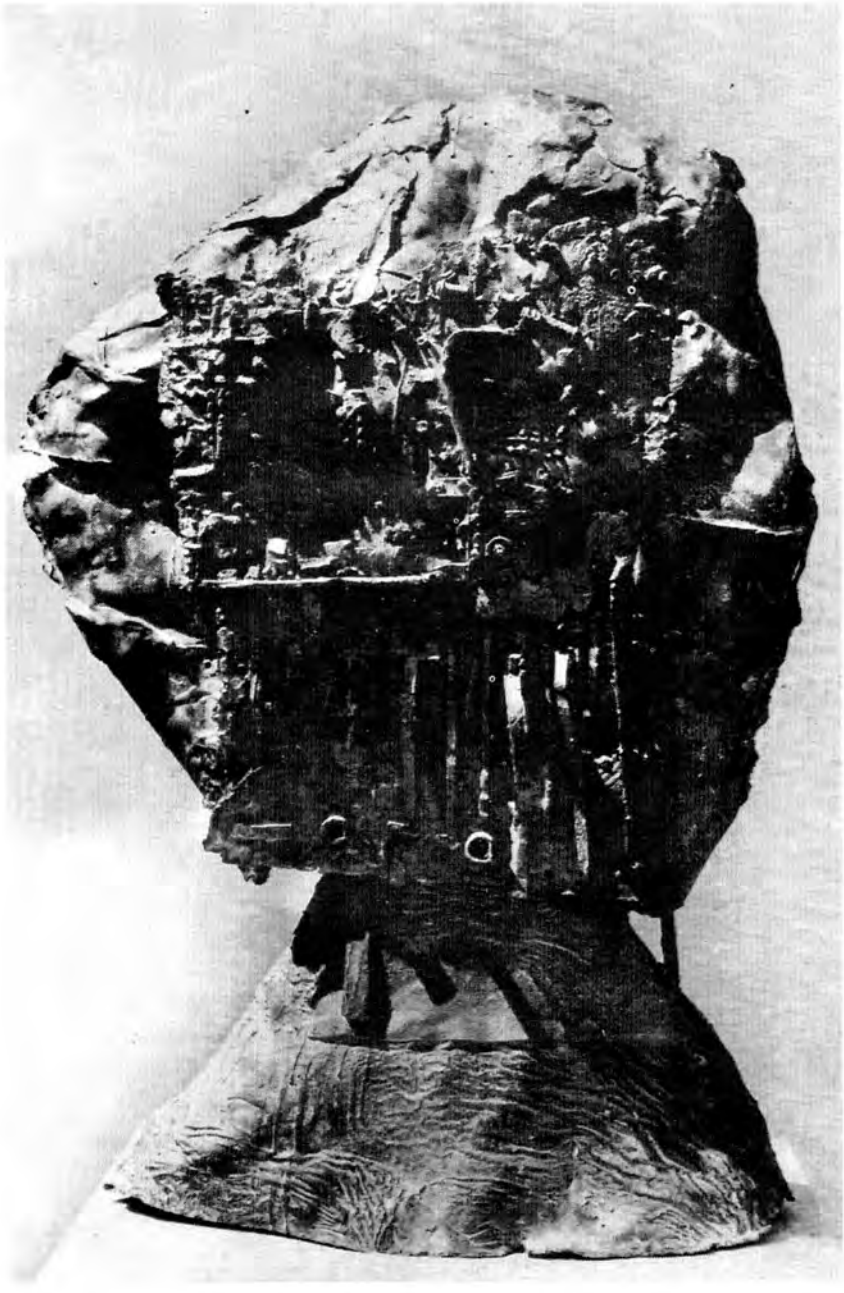

Éduardo Paolozzi, **Hlava**, 1957

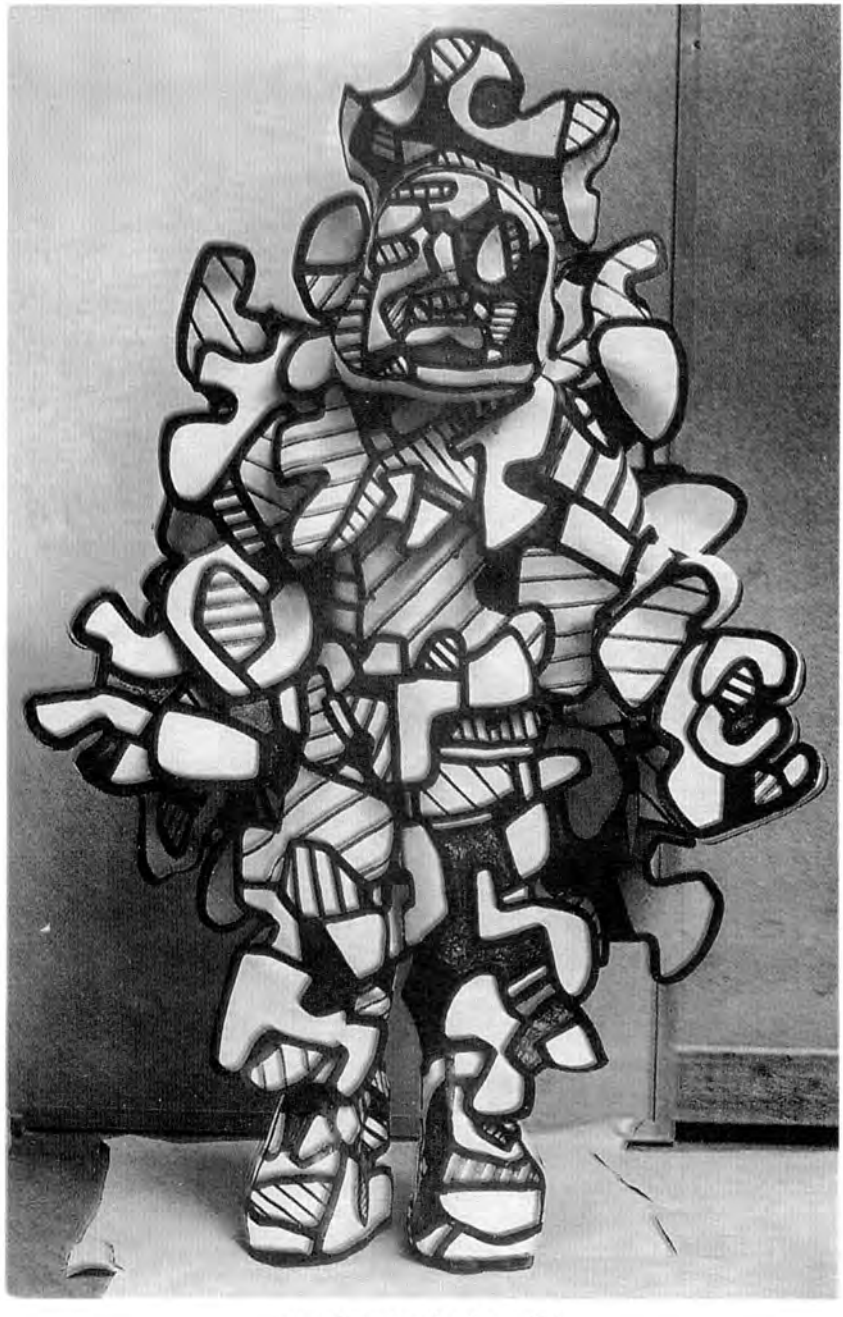

Jean Dubuffet, **Soudce**, 1973

Příchylnost, obdiv a láska k české hudbě

RUDOLF PEČMAN

Leoš Janáček byl považován za sršatce, podivína ze „vzdáleného" Brna. *Zdeněk Nejedlý* tvrdě odsoudil *Její pastorkyni*. Považoval ji za dílo naturalistické. Mimo jiné mu vadilo, že náš Mistr je oddaným ctitelem Antonína Dvořáka, že měl tu a tam výhradu ke Smetanovi, že nepříznivě psal o Richardu Wagnerovi a o jeho *Tristanu a Isoldě*. Nejedlý označil Janáčka i jeho libretistku *Gabrielu Preissovou* za zpátečníky. Janáček byl pro něho „vůdcem konzervativní Moravy", který tíhne k málem obrozeneckým kontextům, neboť přísahá na „těžení z lidového umění" a je hlasatelem *primitivismu*, proti němuž musí kultivovaná strana zastánců Bedřicha Smetany bojovat. Janáček je hudební folklorista, jenž vnáší do hudby pochybené postoje, neboť do ní importuje nápěvky mluvy. Daleko umělečtější je Foersterova *Eva*, v níž je její komponista rozmnožitelem Smetanova dědictví. Nejedlý se ovšem ve všem mýlil (viz časopis Smetana VI, 1916), tak jako ostatně se mýlil v řadě dalších případů. Obezřetně se pak k Janáčkovi staví celá řada pražských posuzovatelů, mezi nimi např. Josef Bartoš (*O proudech v* soudobé *hudbě*, Kdyně 1924).

„Patřil jsem k těm, kteří (...) mívali odmítavé stanovisko k Janáčkovi. Když jsem však poznal od svého příchodu do Brna v roce 1919, kterak hudba na Moravě vyrostla na jiných základech nežli v Čechách, když jsem měl nadto možnost poznat vývojovou linii Janáčkovu před Pastorkyní, ukazující organickou logičnost jeho vývoje k vlastnímu stylu, a když zároveň s tím jsem si na základech strukturálně-estetických revidoval a tím upevnil kritický poměr k otázce vývoje české hudby, jak jsem jej později souhrnně formuloval v Moderní české hudbě (správně: *České moderní hudbě*, Olomouc 1936, pozn. R.P.), tehdy to vše mne přivedlo důsledně k novému kritickému poměru k Janáčkovi. Poznal jsem v něm zjev sui genesis, který měl své vlastní vývojové předpoklady a svůj vlastní tvůrčí růst a který svou vývojovou a stylovou svéprávností obohatil tvůrčí oblasti české po B. Smetanovi." (1939)

To je vyznání *Vladimíra Helferta*, jenž od r. 1919 spojil své působení s Brnem. Sepsal první díl vědecké monografie o L. Janáčkovi (*Leoš Janáček. Obraz životního a uměleckého boje. I. V* poutech *tradice*. Brno 1939). To už řadu let působil na Masarykově univerzitě, neboť se habilitoval pro hudební vědu (docentem od 1921, mimořádným profesorem od 1926, řádným profesorem od 1931) a stal se ředitelem semináře pro tento obor. Pionýrská jeho práce na velkém spisu o Janáčkovi byla násilně přerušena, neboť Helfert byl za protektorátu (14. 11. 1939) zatčen gestapem a střídavě vláčen v koncentračních táborech. Dne 18. 5. 1945 podlehl útrapám, byť se dožil kýžené svobody. Ve vězeňské nemocnici koncentračního tábora ve Wohlau (Olawa) píše (11. 1. 1942)

stať *Moje literární plány*, v níž uvádí, že jedním z jeho nejdůležitějších úkolů po válce bude dokončení spisu o Janáčkovi. Plánuje, že bude dále psát „svého Janáčka". Už v prvním dílu naznačil, že jeho spis by měl mít čtyři svazky, ale nyní uvažuje, že by měl obsahovat i pátý svazek zaměřený ke kritickému rozboru Janáčkova hudebního myšlení, k syntetickému souhrnu jeho osobnosti a díla, ale měl by usilovat i o zařazení skladatele do dějin naší a evropské hudby. Smrt přervala Helfertovy smělé plány. Už po první světové válce se v Brně prohluboval janáčkovský kult, mnozí z kritiků a publicistů (např. *Jan Kunc* nebo *Gracian Černušák*) se stali Janáčkovými vyznavači. Masarykova univerzita poctila L. Janáčka čestným doktorátem filozofie (28. 1. 1925), „své" univerzitě věnoval Janáček velkoryse valnou část tantiém, neboť její Filozofická fakulta se stala dědičkou jeho provozovacích práv.

Orientace k Janáčkovi a k jeho životu i dílu provázela *Masarykovu univerzitu* a zejména její Hudebně vědecký seminář (jenž v průběhu let měnil názvy, nyní je to *Ústav hudební vědy*); za války bylo vše utlumeno, ale po roku 1945 nastupuje generace *Helfertových žáků* se svými protagonisty *Janem Rackem, Bohumírem Štědroněm, Zdeňkem Blažkem* aj. Z posledních Helfertových posluchačů je to hlavně *Theodora Straková*, jež dále nese janáčkovský prapor svého učitele. Pak už nastupuje *generace žáků Helfertových žáků*, v níž projanáčkovsky je nejintenzivněji orientován *Jiří Vysloužil*. V Brně je založena *Janáčkova společnost* (1934), na jejíž tradici naváže *Společnost Leoše Janáčka při České hudební společnosti* (J. Vysloužil je jejím dlouholetým předsedou). Umělecké instituce se hlásí k Janáčkovi (brněnská operní scéna, Janáčkova akademie múzických umění, Filharmonie), Společnost L. Janáčka je transformována v *mezinárodní společnost* atd.

Emil Axman vytvoří soupis Janáčkova díla, *Theodora Straková* a *Vítězslav Veselý* jej podstatně rozšiřují. Roku 1948 proběhne v Brně velký *janáčkovský festival i výstava o jeho životě a díle*. Je ustaven Výbor pro pořádání oslav L. Janáčka. Do janáčkovské orientace plně zasahují *Jan Racek* i *Bohumír a Miloš Štědroňové;* Bohumír sestaví *Seznam Janáčkových skladeb a úprav* (1952), transformovaný v úplnou bibliografii a diskografii (1959). Vznikají zásadní janáčkovské monografie (*J. Racek, B. Štědroň, Jaroslav Vogel*), k Janáčkovi a k jeho seznamu děl vrací se tvůrčím způsobem rodák z Lašska *Jaroslav Procházka*, jenž vytvoří chronologický soupis Janáčkova díla (1979), založeny a rozšířeny jsou konvoluty Janáčkovy korespondence (*„Janáčkův archiv"*), vzniká spis o genezi Její pastorkyně (*B. Štědroň*), monografie pro nakladatelství Reclam (*J. Racek*) a mnoho dalších publikací věnovaných mj. Janáčkově vztahu k lidové písni (*J. Vysloužil*), Janáčkovým operám (*T. Straková, Václav Nosek*) nebo problémům interpretačním (*Ludvík Kundera*).

Hvězdnou hodinou pro Janáčka byl jubilejní rok 1958. Tehdy byl v Brně uspořádán rozsáhlý *Festival L. Janáčka* (kdy jevištně zazněla např. světová premiéra opery *Osud*). V kontextech tehdejší sovětské hudby, hudební teorie a kritiky byl však Janáček stále považován málem za formalistu, který příliš nebezpečně navazuje na západní skladatelské modely. Problematika vztahu

L. Janáčka k tzv. západní hudební kultuře je předmětem neustálého zájmu. Před janáčkovským jubilejním rokem mluvil *Dmitrij Kabalevskij* o Janáčkovi velmi neuctivě. My jsme však tehdy napjali síly a uspořádali veliký muzikologický kongres *Leoš Janáček a soudobá hudba.* Psal se, jak řečeno, rok 1958, na kongres přijela elita domácí i zahraniční hudební kritiky a muzikologie. Janáček tehdy slavil frenetický úspěch *Příhodami lišky Bystrošky,* jichž se ujal přední světový režisér *Walter Felsenstein.* Ze všech stran znělo *laudatio* k Janáčkově poctě. Předsedou kongresu byl *Jan Racek,* většina nás, i nás mladých, byla členy přípravného kongresového výboru, *Jiří Vysloužil* pak vydal po letech rozměrný kongresový sborník v pražském Pantonu (1963). To už byla doba, kdy Janáčkova hudba šla vítězně světem. Zasloužil se o ni podstatně *Sir Charles Mackerras,* budoucí čestný doktor Masarykovy univerzity i JAMU, žák Václava Talicha (osudný rok 1948 nedovolil, aby u něho dokončil svá dirigentská studia). Stal se z něho oddaný bojovník za naši hudbu, zejména za *Janáčka* a *Martinů.* Mezinárodní hudební festival, který byl v Brně založen 1966, se pravidelně k Janáčkovi vracel. Janáčkovský kult byl u nás prohlubován zejména na *mezinárodních hudebněvědných kolokviích* při novém brněnském festivalu. Sám jsem redigoval kolokvijní sborníky (1967-1985). Vzpomínám, že janáčkovské tematice jsme se věnovali v letech (rok vydání): *Leoš Janáček et musica europaea* (1970), *Leoš Janáček ac tempera nostra* (1983), *Dvořák, Janáček and Their Time* (1985).

Janáčkem a českou hudbou byl „ozářen" nejeden zahraniční muzikolog. V polovině šedesátých let minulého století přichází na naši univerzitu nenápadný, usměvavý mladík. Přijíždí z Anglie, aby u nás postgraduálně studoval zejména život a dílo L. Janáčka, ale zároveň i klíčové otázky vývoje české hudby. V Oxfordu uzavírá muzikologická studia, hodlá podat janáčkovskou disertaci. V brněnské *Škole slovanských studií* na naší Filozofické fakultě se věnuje českému jazyku, aby lépe porozuměl „svému" Janáčkovi. Každou volnou chvíli tráví v janáčkovských sbírkách *Oddělení dějin hudby Moravského zemského muzea.* Studuje pozorně Janáčkovy autografy, opisy jeho skladeb a vše, co s Janáčkem souvisí. Tehdy jsme ještě netušili, že vyroste v jednoho z nejpronikavějších zahraničních znalců české hudby a opery, v oddaného milovníka díla Leoše Janáčka.

Jméno tohoto nadšence pro českou hudbu?

John Tyrrell

Při letošním setkání (2007) mi sdělil, že již odchází do důchodu. Zdárně dokončil doktorátem svá studia na *Oxfordské univerzitě,* pravidelně se k nám vracel, stále nebyl spokojen s mírou a s rozsahem svých znalostí a vědomostí o české hudbě. Znova a znova přicházel zejména do janáčkovských sbírek Moravského zemského muzea na Smetanově ulici 14. Upevňoval se ve „svém" okruhu věnovaném české hudbě. O mnohých z nás napsal zasvěcená hesla do

velké Groveho hudební encyklopedie (byl úzkým spolupracovníkem „Groveho" a tajemníkem redakce). Psal a psal o české hudbě, navázal přátelství se *Sirem Mackerrasem* a společně s ním získával svět zejména pro Janáčka, ale vůbec pro českou hudbu. Postupně vydává publikace *Czech Opera* (CUP 1988), *Janáček's Operas: A Documentary Account* (Faber 1992), překládá do angličtiny paměti Zdenky Janáčkové *(My Life with Janáček,* Faber 1998), vydává Janáčkovu korespondenci s Kamilou Stösslovou (Faber 1992) opět v anglickém překladu. Je spoluautorem *Katalogu Janáčkových děl* (OUP 1997) a s *Charlesem Mackerrasem* vydává tzv. *brněnskou verzi Pastorkyně z r. 1908* ve vídeňském nakladatelství Universal Edition (1966). Překládá libreta i jiných oper českých mistrů, například Dvořákova *Dimitrije.* Naše univerzita si uvědomuje Tyrrellovy nevýslovné zásluhy o českou hudbu a zejména o Janáčka; dekoruje jej titulem *čestného doktora věd MU* (2002).

Věděli jsme, že John Tyrrell, *„professor of music"* na Univerzitě v *Cardiffu,* pilně pracuje na objemné monografii typu „život a dílo", která je věnována *Janáčkovi.* Před nedávnem došla zásilka s prvním dílem knihy, před několika dny poštovní balík s jejím dílem druhým. Rozsah je více než objemný.

Nakladatelství *faber & faber* (Londýn) vydává:

1. *Janáček: Years of a Life.* Volume I (1854-1914). *The lonely black bird.* London 2006. 971 stran formátu B5.
2. *Janáček: Years of a Life.* Volume II (1914-1928). *Tsar of the forests.* London 2007. 1074 stran formátu B5.

Svazky mají číslování: ISBN 978-0-571-17538-3. ISBN 0-571-17538-4. ISBN 978-0-571-23667-1. ISBN 0-571-23667-7.

John Tyrrell dal lekci české muzikologii i všem zahraničním badatelům o Janáčkovi. Mezitím stihl napsat i knihu o Janáčkově opeře podle Ostrovského Bouře *(Leoš Janáček: Káťa Kabanová,* Cambridge University Press 1982) a řadu janáčkovských studií.

Bezpochyby plně navazuje na brněnskou janáčkovskou tradici. Obdivuje se *Helfertovi* a všem, kdož se věnují *Janáčkovi.* V mnohém naše spisy doplňuje zejména faktograficky. Hluboké jsou jeho sondy do světa Janáčkových oper, symfonických a komorních i klavírních skladeb. Dokonale zná české i zahraniční písemnictví o Janáčkovi, dovede je komentovat a dále rozvíjet. Jeho velký spis patří k typu *biograficky orientovaných monografií.* Skladatelovo dílo je účinně včleněno do vývoje jeho života. Pozoruhodně se Tyrrell vyrovnává i s politickými dějinami doby, v niž Janáček žil, analyzuje jeho slovanské a pročeské vlastenectví. Nikde Janáčka neobviňuje např. z protiněmeckého českého nacionalismu. Janáček je mu *pěvcem humanity* a *bojovníkem za osvobozené lidství.* Je skladatelem světových parametrů, který dovedl zúročit podněty *nejmodernějších* směrů *moderní hudby* a vyrovnat se s postoji tehdejšího *avantgardního divadla.* To vše činí, aniž ztratil osobitou českou a moravsko-

slezskou tvář. Nepozbyl osobitosti, a proto si jej tolik váží svět. Jeho hudba vzněcuje a podněcuje. Své heslo *„Z vlastního nitra růst"* naplňuje Janáček do slova a do písmene.

Obdivné Tyrrellovo dílo podstatně obohacuje literaturu o Janáčkovi a staví se zejména po bok jiným janáčkovským muzikologickým aktivitám, které rozvíjí např. švýcarská Společnost L. Janáčka v Uetikom am See. Tyrrellovo nové dílo je dílem *obdivu a lásky: janáčkovský muzikologický skvost.*

Aleš Veselý, **Modliba za zemřelého,** 1967
(v roce 2008 ukradeno)

Rituály ve sportu

ALEŠ SEKOT

Problematika ritualizovaného chování a jednání je objektem soustředěného výzkumu v sociálních vědách, a to jak z pohledu antropologického, tak ze zorného úhlu sociologie, psychologie, etnologie a dalších disciplín. Badatelský zájem o tuto problematiku je akcentován zejména v kontextu výzkumu kolektivních a organizovaných forem sociálního života. Právě v jejich rámci se rituály jako kolektivní formy chování založené na tradičních nebo vnucených pravidlech stávají významnou složkou obyčejů, obřadnosti, ceremonií, kultu, pověr a symbolů. Rituál vzniká jako reakce jednajících osob na situace rozhodování nebo strachu, přičemž pro svou identickou opakovatelnost funguje jako stabilizátor chování. Je nástrojem, pomocí něhož dané společenství udržuje a upevňuje své normativní uspořádání a organizaci, resp. představuje komunikativní strukturu náboženského kultu. Můžeme souhlasit i s názorem, že rituály náleží k nejemotivnějším epizodám lidského života.

Rituál tedy, jako výrazná forma individuálního nebo kolektivního způsobu chování, který je standardizován, tedy založen na vnucených nebo tradičních pravidlech, vystupuje jako posvátný obyčej. Konceptuálně jde i označení určitého druhu nutkavě neurotických činností spojených s pověrou či absencí čistě racionálního jednání. Rituály lze popsat jako vysoce strukturované a standardizované chování obdařené specifickým symbolickým významem. Ve vyspělých společnostech jde zpravidla o tzv. rituální setkávání, jehož obsahem je snaha představit se druhým v silně idealizované podobě s cílem potvrdit nároky na výjimečnost společenské pozice. Jejich funkcí bývá zpravidla obrana společně jednajících jedinců vůči vnějšímu ohrožení, posílení stávajících osvědčených norem či praktik a na půdě sportu zejména oslavné „ceremoniální vyjádření" úspěšnosti, superiority, výjimečnosti, úcty. Bývají i součástí procesu překonávání nejistoty v rizikových situacích ve smyslu posílení pocitu bezpečí. Antropologové zpravidla vymezují rituál jako chování aktivované setkáním s vysoce riskantními situacemi ve smyslu fyzického ohrožení či obavy před neúspěchem v různých formách lidských aktivit. Rituálům bývá přisuzována funkce účinné sociální kontroly schopností vyvolávat žádoucí postoje a motivace, navozovat stav přirozené empatie a vstřícné komunikace.

Struktura rituálů je formována přesně vymezenou posloupností opakujících se postupů a jednání, resp. obřadů kultovní povahy v případě náboženských systémů. V některých případech se rituály prolínají s magickými praktikami, pověrami a s oblastí nejasně specifikovaných psychologických a emočních faktorů. Ze sociologického hlediska pak rituály plní integrační funkci v daném společenství, na což správně upozornil v počátcích fungování sociologie již její významný představitel *E. Durkheim*. Nověji se připomíná, že rituály nepodporují pouze tradiční systém hodnot, ale navíc jsou výrazem kulturní změny,

kulturní rozmanitosti. V tomto ohledu jsou pak rituály svou rozrůzněností reflexí specifik daného kulturního prostředí, v jehož rámci probíhají dílčí či zásadní sociokulturní změny. Stejně tak platí, že rozmanitost rituálů je výrazem rozmanitosti forem sociální koexistence.

Americký unitářský pastor, esejista a spisovatel, moudrý glosátor života *Robert Fulghum* na základě dlouholeté pastorační práce správně konstatuje, že rituály jsou jedním z projevů nelhostejného přístupu k životu. Jsou výslednicí chování a postojů krystalizujících z různých stadií života, různého věku a různé zkušenosti. Jsou prostředníkem transformace věcí všedních ve věci hodnotově významné, respektované, posvátné. Mohou svou povahou nabývat podobu veřejně prezentovaných modelů chování nebo je lze praktikovat spíše v hájemství soukromí či se stát součástí nejniternějších utajovaných životních praktik důležitých momentů osobního života. V různých kontextech geneze svého vzniku se vyvíjejí spontánně anebo se stávají jasně ustálenou formou individuálního či kolektivního způsobu chování. V průběhu času se také mohou vyvíjet, proměňovat, posilovat či oslabovat. A nejen na půdě sportu jsou rituály výrazem výjimečnosti, mimořádnosti, posvátnosti okamžiku, neslučitelného se spěchem a prvoplánovou ctižádostivostí. Přitom máme v patrnosti, že neustále opakované vzorce chování jsou základním stavebním kamenem každého dne, týdne, roku, období, života, když „osobní zvyky" přispívají k řádu žití jako zdroji pocitu bezpečí a smysluplnosti. A co víc – mnohdy kýžený pocit bezpečí a jistoty posilujeme nošením talismanů a amuletů, od kterých očekáváme blahodárný účinek či ochranu před nežádoucími jevy. Obřadové rituály jsou pak výrazem utvrzování sama sebe prostřednictvím sdružení s ostatními, jsou projevem příslušnosti k důležité komunitě, sociologicky vzato k sounáležitosti s referenční skupinou hodnotového sdílení, kdy pak rituály stvrzují vlastní důležitost a sebeidentitu, např. pevné sepětí s týmem, sportovním odvětvím, světem sportu obecně.

Rituály jsou zpravidla silně emotivně formulované a formované. Jsou přizpůsobeny lidským potřebám a nemají se účelově „uspěchat". Jsou výrazem respektu před významem daného okamžiku či situace. Aniž si to vždy uvědomujeme, rituály mají význam v životě každého jedince. Jejich smysl se totiž aktualizuje ve chvílích nejistoty, ztráty životní rovnováhy. Přispívají k uhlazování zejména mezních životních okamžiků či situací, kdy se ve svém člověčenství cítíme být spíše slabí a osamocení. A také přispívají k nádherným okamžikům oslavy života a radosti.

Vymezení moderního sportu jako „neutilitární fyzické soutěže" nás přibližuje k tématu členění rituálů. Z tohoto zorného úhlu je souhrnně možné obecně vymezit rituály:

- opakující se,
- stylizované – spíše formální než spontánní,
- následné – proces navazujících rituálních praktik,
- výjimečné – vzdálené od běžných rituálních praktik,
- účinné – spojené s vírou vysoké míry účinnosti ovlivnit danou situaci.

- oslavné – výraz úspěšnosti a nadřazenosti určitého společenství,
- respektující – ilustrující vztahy nadřízenosti a podřízenosti.

Rituály ve všech svých formách byly postupem času transformovány z tradiční společnosti do řádu moderní a postmoderní společnosti. Tedy z původně náboženských kořenů do podoby občanských forem a vzájemných mezilidských vztahů. Transformace tradičního náboženství do jeho modernizovaných necírkevních forem tak přinesla i ideu „občanského náboženství", aktualizující tezi o vrcholovém diváckém sportu jako substituci náboženství. Původní zformalizované náboženské rituály se stávaly postupně „civilnějšími", méně okázalými. Bůh či božstva nahradily lidské bytosti. Vznikají nové kulturní a sociální rituály vyrůstající zpravidla z touhy zajistit si oporu či podporu v krizových mezních životních situacích, zajištění jistoty bytí. Předmětem moderní adorace se stávají osobní kvality, povaha, talent, verbální a neverbální projevy, životní styl. Zejména ti, kteří vzhledem k vlastní „malosti" hledají životní vzory, jsou náchylní k adoraci personifikovaných božstev. Sport, jako dynamický sociálně kulturní fenomén, se tak stává úrodnou půdou pro existenci zbožňovaných medializovaných ikon a rituálů tam, kde prim hraje výkon, vítězství, odměna, obdiv. Tam, kde je třeba napřít veškeré prostředky k dosažení jinde a jinak nedostupné společenské pozice, včetně těch zjevně iracionálních – tedy rituálů.

Rituál, zejména v tak exaktně výkonově charakteristickém fenoménu, jakým je sport, je silně prostupován rysy pověrčivosti, tedy iracionality či neslučitelnosti s vědeckým racionálním jednáním. Barvitá a mediálně stále přitažlivější aréna sportu dnes stále více upozorňuje na rituály zejména na půdě vrcholového elitního sportu, a to v situacích, kdy se sportovec čelící důležitému sportovnímu výkonu, utkání či soutěži uchyluje k rituálním praktikám ve snaze překonat napětí či strach z osobního selhání či ze soupeře na cestě úporné snahy zvítězit či dosáhnout kýženého výkonu za každou cenu. Lze předpokládat, že tendence praktikování rituálů se aktualizuje zejména v případech osobní nejistoty a zvýšeného významu utkání či soutěže. Primárně lze psychologickou tenzi považovat za důležitý zprostředkující činitel nejistoty a následných rituálních praktik. Navíc sportovní výkon praktikovaný pod dohledem vnějších pozorovatelů může generovat vyšší míru rituálních praktik. Kouči, trenéři, žurnalisté, masová média obecně, spoluhráči a diváci jsou tedy kulisou, která se zřejmě v jisté nezanedbatelné míře podílí na genezi fenoménu rituálu ve vrcholovém sportu.

Rituály založené na pověře, tedy rituály symptomatické pro svět sportu, lze charakterizovat obdobně jako rituály obecně. Zejména opakujícím se, neobvyklým a neměnným chováním, chápaným svými praktikujícími aktéry jako pozitivní faktor dosahování vlastních cílů vzdor skutečnosti neexistence kauzality takovéhoto jednání na jedné straně a jeho výsledku na straně druhé. Navíc se i sportovní rituály liší od běžného (racionálního) chování specifickým důrazem na jeho speciální, magický význam. Rituály fungují v individuálních

i kolektivních sportech, a to jak v přípravných fázích utkání a během sportovního výkonu, tak v průběhu sociálních událostí po ukončení sportovního klání. Rituál tak funguje jako prostředek skupinové afirmace, vzájemné solidarity a týmové loajality.

Rituály na půdě sportu úzce souvisejí s procesem přípravy na utkání, soutěž, sportovní výkon. Přitom v některých případech lze jen těžko rozlišit hranici mezi pověrou prostoupeným rituálem a užitečnou smysluplnou přípravou. Většina rituálních forem chování sportovců však jasně naznačuje nefunkčnost z hlediska efektivní přípravy, i když z psychologického hlediska však subjektivně vzato svoji roli sehrávají. Je nepochybné, že řada sportovců je pověrčivých a uchyluje se k rituálním praktikám z obdobných důvodů, pro které jiní propadají užívání drog či praktikují náboženské rituály: zmírnit psychické napětí, přesvědčit sám sebe o předvídatelnosti a výsledku soutěžního klání, upevnit pocit schopnosti být úspěšný a vítězit, vytěsnit obavy z neznámého.

Již samotné významné sportovní události bývají považovány za rituální záležitost. Z čistě religionistického hlediska starověké olympijské soutěže byly zasvěceny bohům. Mayové ve Střední Americe sportovní stadiony budovali jakou součást chrámových komplexů sloužících k božské adoraci. I současné významné sportovní události jsou některými sociology přirovnávány k náboženským akcím. Populární americká Super Bowl tak evokuje nové dimenze sociálního života. Profesionální fotbalové zápasy svou pompézností, extatickým masovým diváckým nadšením, zbožšťováním předních hráčů, identifikací s národem a praktikováním divácких rituálů tak reflektují novou formu vztahu společnosti a sportu. V americkém kontextu se zejména v sedmdesátých letech hovořilo o sportu jako formě šíření občanského náboženství nebo o sportu jako lidovém náboženství.

Je to právě vrcholový výkonnostní sport, svou směsicí sportovních dovedností a náhodných okolností, který vytváří prostor pro iluzi možností spoluovlivňovat výsledky sportovního klání cestou rituálního chování. Lidé právě v situacích přípravy na důležitý sportovní výkon, kdy se aktualizuje subjektivní síla aktuální výkonnosti a objektivní okolnosti vnějšího prostředí, mají tendenci „ovlivnit" stav věcí pověrečným chováním formou rituálů. Je proto důležité ověřit exaktně, za jakých okolností a v kterých případech se zejména aktualizuje praxe sportovních rituálů, kdy sportovci či diváci udělují rituálům zvýšený význam. Lze přitom vyslovit předpoklad, že jde předně o situaci nejistoty, kdy výsledek, kterému je přikládán velký význam, je nejistý. Přitom do hry zpravidla jako významný činitel vstupuje faktor prostředí, které se na existenci, genezi či povaze sportovních rituálů nepochybně výrazně spolupodílí.

Vrcholový sport je rámován logikou „vítězství versus prohra", tedy situací, kdy úporná snaha „zvnějšku" zasáhnout do „výstupu" je silně aktualizována. Obava, nejistota či úzkost tento fakt významně posilují. Pokud výsledek sportovního klání je považován za nedůležitý či „jistý", pak pocit relaxace tlumí napětí a neotevírá široké pole pro rituální praktiky. Čím vyšší úlohu hrají externí podmínky – připravenost soupeřů, náhoda, „osud", divácká kulisa – tím

silněji je aktualizována praxe sportovních rituálů. Tuto hypotézu je však třeba exaktně výzkumně testovat.

V kontextu našeho tématu můžeme vyslovit hypotézu:

1. Silná obava před sportovním soupeřem či protihráči zvyšuje pravděpodobnost a význam rituálů.
2. Existence a význam rituálů je přímo úměrný významu sportovního klání či sportovnímu výkonu.
3. Praxe sportovních rituálů je dále posilována barvitostí a spektakulárností vnějšího prostředí.
4. Psychologická tenze před sportovním kláním navozuje tendenci k praxi sportovních rituálů.

Fenomén sportovních rituálů zasahuje nepochybně v odlišné míře v konkrétních situačních kontextech různá sportovní odvětví. V našem kontextu se – z hlediska divácké popularity, mediálního zájmu a samotné role rituálů pro další výzkum aktualizují zejména fotbal, lední hokej a basketbal z kolektivních sportů a lehká atletika a vodáctví jako individuální sporty. Přitom je zájem upřen na vrcholové úrovně těchto sportů, protože právě zde jsou vytvářeny podmínky pro vznik a fungování rituálů (stávající nepočetné zahraniční výzkumy uvádějí až 80% výskyt rituálů u vrcholových sportovců). Přitom formy rituálů oscilují od lpění na určitém typu obuvi, rigorózní formy konzumace určitého jídla před utkáním, nalepení žvýkací gumy na určitou část hrací plochy přes specifickou organizaci trasy cesty z domova na stadion, užívání různých číslic (zejména 13 a 7), líbání dresu, používání výhradně jedné barvy tkaniček sportovní obuvi, kouření jedné cigarety ráno před utkáním až po přesné a neměnné pořadí nástupu jednotlivých borců na hrací plochu či „ochutnávku" vody u veslařů a kanoistů nebo výměnu zdravotních ponožek těsně před rozhodujícím sportovním výkonem. Přitom dosažitelné výsledky sporadických výzkumů nenaznačují výrazné rozdíly frekvence rituálních praktik v dimenzích srovnání divácky populárních sportů jako jsou míčové hry či lední hokej. V americkém kontextu je nejvíce rituálními předsudečnými praktikami poznamenán na půdě sportu baseball. Má se za to, že patří k nejstarším a hráčsky a divácky vysoce zlidovělým sportům. Baseballoví hráči tradičně nepatří k vzdělanějším společenským vrstvám a idea otisknout baseballovou pálku do zahřátého ručníku ve jménu úspěšného herního výsledku je tak považována za mnohem účinnější než zaujetí správné herní pozice; snaha vynutit si štěstí při hře je stará již celá století. Včetně pověrečného rituálu neprat ponožky použité při úspěšném zápase. V tomto sportu také existuje nejvíce rituálních praktik stran dresů a oblečení. K nejpověrčivějším jsou dále považováni hráči ledního hokeje – zejména brankáři. Golfoví hráči mají své rituály stran oblečení – zejména barev. Boxeři mají své rituální pověrečné praktiky zejména těsně před zápasem, někteří automobiloví závodníci se obávají řídit zelený vůz, připomínající trávu na hrobě. Vrcholoví sportovci žijí zpravidla v pravidelném tréninkovém a herním rytmu, jejich život je v mnohém svázán příkazy a zákazy. Ri-

tuály jsou pak cestou „zvnitřnění" řádu. Malé rituály se mohou stát velkou posedlostí a posedlost se stává pověrčivostí. Pro většinu sportovců jsou pak rituály součástí mentální přípravy na sportovní výkon. Vcelku je zřejmé, že vyšší úroveň masové popularity sportu provázaného s diváckou popularitou zvyšuje pravděpodobnost rituálních praktik. Tzv. malé sporty pro rituální praktiky nenabízejí příliš velký prostor.

Ke sportovním rituálům náleží i tzv. rozcvičky nebo zahřívací praktiky či spíše nověji pojmově srozumitelné „rozcvičení". To mnohdy probíhá ve striktně pevném pořadí, když kolektivní rámec dodává tomuto rituálu větší význam. Nerespektování této praktiky pak může být defétisticky pociťováno jako nesprávný krok, „cesta vedoucí k prohře". Navíc existují i na půdě sportu tzv. „idiosynkratické rituály", víceméně vysoce individuální pudové formy zvyklostního obřadu, které nemají ani v nejmenším nic společného s praktickou stránkou přípravy na sportovní utkání. Z formálního hlediska však bývají často velice unikátní, a nelze je tudíž zpravidla pevně třídit či klasifikovat nebo dokonce kvantifikovat.

Sportovci praktikují rituály jako prostředek psychické přípravy na zápas, utkání, hru, výkon. Zmírnění psychické tenze samo o sobě je v tomto kontextu považováno za významný funkční přínos na pohled iracionální praktiky, jakou je sportovní rituál. Rámec přípravy na důležitý sportovní zápas jako důležitou součást obsahuje harmonizaci psychického a fyzického stavu. Sportovec tak nachází pozitivní reálnou vazbu mezi rituálními praktikami a žádoucím výsledkem sportovního zápolení. Přitom touha harmonizovat cestou rituálu všechny důležité složky sportovní přípravy do podoby osobní pohody a odhodlání podat co nejlepší výkon či zvítězit je zpravidla silnější než samotný požadovaný či vytoužený výsledek. K pochopení geneze sportovních rituálů náleží akceptování jejich regulačních funkcí. Bez ohledu na míru jejich iracionality jsou přinejmenším svou funkcí redukce napětí a stresu pro své nositele a tím spíše přínosné než škodlivé, a přispívají tak k týmovému výkonu. Odborná literatura v tomto ohledu zmiňuje zejména bezprostřední rituální praktiky v případě volného hodu při basketbalu. Přitom se ale správně připomíná, že praktický pozitivní dopad je spojován s pevnou vírou v účinnost rituálních praktik. V této souvislosti se již počátkem osmdesátých let ujal pojem psychologické placebo. Rituály plní svoji funkci, neboť redukují psychologické napětí – a to je zejména ve vrcholovém sportu v kontextu výkonově orientované společnost nesmírně významný faktor. Přitom lze aktualizovat psychologicky významný poznatek o „vysoce adaptivní povaze předsudků vlivem proměnlivosti vnějšího prostředí". V osmdesátých letech stále více badatelů přicházelo v rámci diskusí o „ideálním stavu nutném pro maximální výkon" s oceněním pověrečných rituálů jako součásti utváření stavu psychické a fyzické relaxace, pocitu kypící energie, ztotožněním se se situací výjimečnosti, plné soustředěnosti na aktuálnost konkrétního výkonu a pocitu nadhledu či kontroly vzhledem k mimořádným situacím. Ideální stav připravenosti k maximálnímu výkonu tak lze přirovnat k časově a prostorově nevázaného stavu.

kdy průběh událostí probíhá zpomaleně, kontrolovatelně, jako výsledek všestranné přípravy vyúsťující v předpokládaný výsledek. Pro trenéry a kouče pak z této skutečnosti vyplývá praktický skrytý důsledek spočívající v uznání potenciálního pozitivního významu rituálů jako formy redukce napětí, trémy, strachu. Má se za to, že trenéři by tedy měli rituální praktiky podporovat či přinejmenším nestát v cestě jejich praktikování.

Scéna sportovních rituálů přirozeně obsahuje i některé fanatické obscedantní praktiky či formy spíše sportovní scénu poškozující. V úpolových sportech jde kupř. o úpornou snahu maximálně redukovat váhu v rámci sportovní přípravy či dotýkat se některých částí sportovního oblečení během zápasu a prakticky tak dávat soupeři šanci poziční výhody. Rituál tak sice může omezovat psychickou tenzi, ale zároveň může škodit z hlediska výkonu a výsledku zápasu. V tomto ohledu se pak doporučuje praktikovat takové rituály, které nemají negativní vedlejší účinky a dají se praktikovat za všech okolností. To je jistě výzvou pro zvýšenou pozornost zejména trenérů.

Zájem badatelské fronty o problematiku sportovních rituálů se soustřeďuje zejména na týmové sporty. Musíme být proto velice opatrní při generalizování konkrétních poznatků a respektovat jedinečnost sportovního odvětví, místa a času. Z metodologického hlediska pak nutno věnovat při práci s respondenty zvýšenou pozornost nebezpečí aplikace hypotetických situací.

Za ideální laboratoř výzkumu sportovních rituálů je sociology považována aréna profesionálních ligových soutěží v elitních sportech, jako je fotbal, basketbal či lední hokej. Akcent na hodnotu vítězství, úspěchu je mezi profesionálními sportovci stále zintenzivňován. Výkonově orientovaná společnost adoruje úspěch, možnosti jeho dosažení jsou však silně limitovány. Tým je centrem intenzivní soutěživosti a místem vypjaté herní spolupráce. Soutěživost je zaměřena směrem k soupeřům, „duch týmové spolupráce" je nadřazen individuálním zájmům, nejistota pozice jedince ve sportovním kolektivu přináší úrodnou půdu pro iracionální formy jednání včetně rituálů. Ty slouží jak zájmům kolektivu s cílem zvítězit, tak snaze udržet si individuální pozici v daném sportovním prostředí „za každou cenu".

K problematice rituálů se v jistých kontextech váží i specifické projevy „nutkavě neurotického symbolického chování", jakým jsou gesta politického protestu. Zatatá pěst a záda otočená k vlajce při hymně na počest vítězů tak vyjadřují odpor ke stávajícímu mocenskému aparátu či existujícímu uspořádání etnických vztahů. Sociálně kulturní zakotvenost praktických forem rituálního chování na půdě sportu tedy upozorňuje na širší společenské souvislosti jejich vzniku a fungování.

Bylo řečeno, že rituály profesionálních sportovců zahrnují širokou škálu praktik a z časového hlediska nárokují minuty až několik přesně rozfázovaných hodin. V praxi se setkáváme zejména s rituály:

- iniciačními, např. přijetí nováčka do hokejového týmu oholením jeho hlavy;

- přípravnými – součást každodenní sportovní přípravy, stravovací stereotypy apod. – posílení sebevědomí, potlačení stresu; někdy jde např. o přesné kopírování všech činností praktikovaných v den vítězného zápasu ve snaze zopakovat sportovní úspěch;
- ochranářskými – aplikovanými tam, kde hráči spatřují významný bod soupeření – např. hokejový zvyk poklepávat brankáře před každou herní třetinou.

Součástí sportovních rituálních praktik je i sféra „tabu", tedy chování, kterého je třeba se vyvarovat: např. vyhýbat se některým konverzačním tématům před zápasem a během něho, házet baseballovou pálku určitým směrem, držet hokejku na střídačce ve zkřížené poloze apod.

Výklad fenoménu sportovních rituálů rozhodně není snadný. Přitom objasnění jednoho rituálu nemusí přinášet poznání v jiných případech rituální praxe na půdě sportu. Existuje zřejmě celá řada interpretací, závisejících na konkrétním případu a na dané formě rituálu. Přitom rituály ve sportu mají nepochybně svůj nezanedbatelný a nezastupitelný význam. V kontextu sportovní interakce fungují jako:

- prostředek koncentrace hráčů na svěřené sportovní úkoly,
- signál pro soupeře – nástroj zastrašování protihráčů a ostatních týmů,
- prostředek vyrovnávání se s vysoce rizikovými a vysoce stresovými situacemi,
- regulátor pevné struktury týmu a prostředek komunikace uvnitř týmu,
- moderátor nejednoznačnosti interpersonálních vztahů a prostředek vazeb na širší týmové zázemí a sportovní veřejnost,
- neškodný nástroj sebevyjádření posilující osobní sebedůvěru a skupinovou sounáležitost,
- regulátor individuálních motivací směrem k dosahování skupinových cílů.

Rituální praktiky ve sportu nejen cílí k uvolnění psychického napětí a posilují skupinovou kohezi, ale vytvářejí i bariéru negativních postojů ve smyslu posilování pocitu „cítím se dobře", „jsem v pohodě", „jsem schopen zvítězit". Utváření tohoto pocitu je i součástí sofistikovaných tréninkových plánů zejména v tak náročných sportech jako např. triatlon. Je přirozené, že zdroje, formy, frekvence a obecné přijímání sportovních rituálů reflektuje daný sociálně kulturní kontext a významně tak ilustruje povahu mnohavrstevných vztahů sportu a společnosti. Stále silněji se přitom aktualizují i rituály spojené s chováním sportovních (zejména fotbalových) fanoušků.

Řada sportovců ritualizuje téměř každou aktivitu považovanou přímo či zprostředkovaně za důležitou pro dosahování očekávaného výkonu a výsledku. Pokud se v tomto kontextu dosahuje úspěchu, bývají rituální praktiky opakovaně praktikovány, a to i formou vysoce dramatizované podoby s cílem za-

strašit soupeře. Přitom rituál sám o sobě nemůže přispět ke kýženému výsledku, dává však šanci „osvědčit se" v budoucnosti. Opakovatelnost pak vede k tomu, že jak samotní sportovci, tak jejich trenéři kladou na rituály natolik velký důraz, že je jako faktor „zásadní důležitosti" zařazují do praktik předcházejících sportovnímu výkonu. Určitá složka potravy, úprava sportovní výzbroje či výstroje, léta opakované verbální nebo nonverbální praktiky tak mají zajistit stabilitu výkonu a přízeň výsledku. Kupř. velká postava americko-kanadské hokejové NHL Phil Espozito téměř po dvacet let své zářivé kariéry praktikoval stejné rituály a tím nepochybně utvrzoval své okolí o jejich významu. Je však přirozené, že povaha, frekvence a význam rituálů ve světě sportu se liší jak v kontextu jeho obecné povahy, tak z důvodů osobnosti jeho aktérů.

Oslabovaný vliv a význam náboženství v tzv. postmoderní společnosti mediálních zážitků je v jistém smyslu kompenzován fascinací světem vrcholového sportu s jeho spiritualitou zbožnění obdivovaných hrdinů, dramatem soupeření, adorací výjimečnosti výkonu. Sport s jeho rituály tak v našem kulturním prostředí vyjadřuje jak hodnoty svobody, tak funguje jako prostředek úniku z reality a jeho každodenních problémů. Rituály obecně, a ve světě sportu zvláště, se tak mohou stát součástí duchovního výzbroje postmoderního člověka tím, že nabízejí nové formy a významy v prostředí hodnotové nezakotvenosti, zpochybňování tradice a těkavé nestálosti existence.

Redakci Universitas došlo

Aktualnyje problemy obučenija russkomu jazyku VIII. Simona Koryčánková (ed.) Masarykova univerzita v Brně, 2007

Autorizace elektronických transakcí a autentizace dat i uživatelů, V. Matyáš, J. Krhovják a kol. Masarykova univerzita v Brně 2008

Bulletin Centra pedagogického výzkumu PdF MU v Brně 2006. J. Maňák, T. Janík (eds). Masarykova univerzita v Brně, 2007

Bulletin Centra pedagogického výzkumu PdF MU 2007. J. Maňák, T. Janík (eds). Masarykova univerzita v Brně, 2008

Duhový poutník. Skutečná cesta Čaro/časo/prostorem. Aktualizace mýtů prostřednictvím výtvarné dílny. M. Mach, L. Fiedlerová. Masarykova univerzita v Brně, 2007

Neolitické osídlení hradiska Kramolína ve středoevropských souvislostech. Pavel Koštuřík. Masarykova univerzita v Brně, 2007

Fyzickogeografický sborník 5. Příspěvky z 24. výroční konference Fyzickogeografické sekce České geografické společnosti. Editor: Vladimír Herber. Masarykova univerzita v Brně, 2007

Konkurenceschopnost podniků. Část I. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Masarykova univerzita v Brně, 2008

Konkurenceschopnost podniků. Část II. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Masarykova univerzita v Brně, 2008

MEFANET report 01. Edukační sborník z 1. celostátní konference lékařských fakult ČR. Editoři: L. Dušek, V. Mihál, S. Štípek, J. Potomková, D. Schwarz, L. Šnajdrová, Č. Štuka. Masarykova univerzita v Brně, 2008

Metodická doporučení pro jazykovou výuku online, Hana Němcová a kolektiv. Masarykova univerzita v Brně, 2007

pokračování na str. 29 →

Oběti domácího násilí – mýty a bariéry III.

JIŘÍ SEDLÁK, RUDOLF KOHOUTEK*

Příspěvek navazuje na serii předchozích článků (např. Universitas 2007 a Psychologické dny v Trenčíně 2007), v nichž jsme se začali zabývat specifickými překážkami, které snižují efektivitu pomoci obětem domácího násilí. Domácí násilí je podle psychologické kvalifikace patologickým společenským jevem, který se úzce týká nejen partnerských vztahů, ale i nedostatků při výchově nezletilých. K jeho řešení podle našich zkušeností nestačí právní instrumenty, jak jsou o tom přesvědčeni soudci. Nedílnou součástí úspěšné pomoci obětem domácího násilí jsou služby odborných psychologů. Současné metody pomoci obětem nevyužívají plně pomoci psychologů, sociologů a pedagogů, což vyvolává oprávněnou skepsi. Odborníci uvedených profesí se totiž při své práci s oběťmi domácího násilí setkávají, ale nejsou dostatečně připraveni řešit adekvátním způsobem pomoc obětem. Je to závažná příčina pro relativně řídké zapojování psychologů do diagnózy příznaků v psychické a sociální oblasti, také pedagogů a sociologů do pomoci obětem domácího násilí. Právních prostředků k tomu, aby se oběti právní cestou bránily proti psychickému a sociálnímu násilí v partnerských vztazích, je celkem dost, ale jejich uplatňování v praxi má mezery.

Žádoucí pomoc, při které dochází k různým nedostatkům, se týká především nezletilých obětí domácího násilí, jež se v ČR i ve SR vyskytuje téměř ve třetině rodin. Ty selhávají v sociálních vztazích a při výchově potomků. Podíly na selhávání má ovšem nejen rodina. Pokud totiž selže rodina, měl by zasáhnout stát prostřednictvím svých orgánů a obětem účinně pomáhat. Bohužel ochranné mechanismy státu jsou pomalé, nedůsledné a málo účinné. V důsledném uplatňování práva jsou také nejednotné. V ČR je pomáhají řešit i nestátní organizace. V nich se uplatňují obdobné bariéry jako ve státních organizacích. Případy, kdy rodiče jako vychovatelé selžou, lze odhalit s velikými obtížemi. Rodinu chápe naše společnost pořád jako soukromé teritorium, do něhož je obtížné proniknout.

V posledních letech došlo v ČR k několika významným změnám v pomoci obětem domácího násilí (viz ustanovení § 215a od 1. 6. 2004 a zákon č. 135/2006 Sb. od 1. 1. 2007). Přesto je úroveň konkrétní pomoci nedostatečná. Chyby se vyskytují nejen při řešení právních problémů, ale i při nevyvážené spolupráci orgánů a organizací. Nejzávažnější nedostatky se týkají nedostatečné pozornosti nezletilým, kteří jsou svědky domácího násilí nebo jsou přímo týráni. V současné době prochází oběť domácího násilí velmi zdlouhavým řízením, v němž se uplatňují až protikladné praktiky soudců, např. v ne-

* Jiří Sedlák, jirisedlakdrsc@seznam.cz Rudolf Kohoutek, rudolfkohoutek@seznam.cz

citlivé aplikaci paragrafů. U psychologů jde o nedostatečné zdůrazňování újmy obětí domácího násilí v oblasti tělesné, psychické, zvláště citové, dále pak v oblasti sociální a ekonomické. Na nedostatcích se podílí i neznalost osob ohrožených násilnou činností např. o jejích právech a též o jednotlivých fázích, tj. o průběhu projednávání trestné činnosti domácích násilníků, a to od ohlášení trestné činnosti po zahájení trestního stíhání až po osvobození nebo odsouzení násilníka k výkonu trestu.

Nadměrná délka soudního řešení působí na oběť domácího násilí jako jedna z vážných bariér. Není totiž řídkou výjimkou, že u nás uplyne vždy velmi dlouhá doba, často podstatně delší než jeden rok, někdy dokonce delší než několik roků, než dojde k vyřešení kauzy, ať už v kladném nebo záporném smyslu. Zdlouhavost a shánění důkazů odradí většinu obětí, aby pokračovaly v procesu dokazování, protože důkazní břemeno je na oběti, nikoliv na samém násilníkovi. Co má oběť dělat, když orgány, které ji mají chránit, chrání nejednou násilníka? Četné bariéry a mýty na straně pomáhajících profesí vedou často až k ochraně násilníka před obrannými reakcemi oběti domácího násilí i před možnostmi stíhat násilníky.

Bariéry při posuzování následků u obětí

Bariérou pro optimální řešení pomoci obětem domácího násilí je obtížné posuzování příznaků u obětí v oblasti fyzické, psychické, sociální, ekonomické a sexuální. Tyto příznaky mnozí odborníci neumějí diagnostikovat, protože jsou některé z nich skryté, obtížně zjistitelné. V letech 2004-2005 byly pod naším vedením vypracovány dva dotazníky. Byly použity Lucií Máderovou (2005) v její diplomové práci a zveřejněny na mezinárodním fóru. Byly zaměřeny na činy násilníků i na příznaky, objevující se po násilných činech u obětí. Pořídili jsme seznam násilných činů i příznaků u obětí, tak jak se vyskytly u našich klientů, kterým jsme pomáhali během posledních 14 roků. Utřídili jsme je do těchto kategorií: fyzické, psychické, sociální, ekonomické, sexuální. U každé kategorie jsme posuzovali intenzitu a délku trvání na sedmibodové škále. Bohužel uvedené dotazníky nebyly zavedeny do praxe psychologů.

První dotazník je zaměřen na typy agresivních praktik, které byly používány v domácím prostředí, a to ve formě fyzického, psychického, sociálního, ekonomického či sexuálního násilí. Má 143 položek. Druhý dotazník má 128 položek a profiluje následky agresivního počínání u obětí, opět ve stejných pěti oblastech. U každé položky se posuzuje na sedmibodové škále častost výskytu a časové trvání násilných činů i příznaků u obětí. Na jednotlivé otázky neodpovídala oběť sama, ale otázky jí dával experimentátor, její odpovědi zapisoval do protokolu a spolu s ní upřesňoval volbu intenzity na sedmibodové škále. Tazatel také pozoroval u oběti její projevy a zaznamenával je do protokolu (např. zvýšený pohybový neklid, třes končetin, projevy nejistoty, strachu, pláč, ztuhlost celého těla aj.). Smysl některých otázek bylo třeba oběti srozu-

mitelně vysvětlit (např. negativismus, sebevědomí). Když mimo krizové centrum nebo i přímo v poradenském centru vzniklo podezření, že předtím došlo k domácímu násilí, mělo by být jejich povinností informovat o tom příslušné instituce. V prvé řadě policii a soud. Kromě toho by se mělo brát v úvahu, že je třeba všechny dřívější i současné situace hodnotit pod jiným zorným úhlem než doposud. Z toho vyplývá závěr, že by tyto instituce neměly nutit nezletilého ke styku s násilným rodičem. **Rozhodnutí soudu je v takových případech chybné a je nejen proti zájmům, ale i proti mezinárodním úmluvám, i proti nálezům ústavního soudu ČR.**

Při pomoci obětem domácího násilí se v poradnách i ve zprávách soudních znalců zanedbává u obětí hlavně sociální dimenze a psychické příznaky, které jsou často rozhodující. Podceňují se též ekonomické problémy obětí. Členové pomáhajících profesí je nepomáhají obětem řešit. Pracují převážně rutinním způsobem při užívání různých forem racionální psychoterapie a často se omezují jen na ně. Soustřeďují se ve své činnosti na rozhovor a uklidňování oběti, většinou se neprovádějí přesné zápisy o jednání. Popisy násilných činů se nezaznamenávají, neposuzuje se přítomnost nezletilého při domácím násilí jako psychické týrání, ať už slyší slovní agrese nebo vidí fyzické násilí. Přitom příznaky u obětí se od sebe příliš neliší, jsou velmi podobné těm, které se vyskytují tehdy, když je nezletilý přímo týrán. Neregistrují se přesně reakce obětí, ani příznaky obětí. Registrované kazuistiky by přitom mohly být vynikajícím podkladem pro diagnózu domácího násilí i pro další práci s oběťmi. Záznam kazuistik je pracný, časově náročný, převážně nehonorovaný. Oběť neví, že má právo vyžadovat zápisy o svých výpovědích i o šetření vlastní osoby. Neví, že může pořizovat i sama zápisy o jednáních v poradně, u sociálního pracovníka, v krizovém centru. Ke zprávám sociálně právního útvaru předávaným soudu má oběť právo se písemně vyjadřovat, doplňovat je, namítat písemnou formou proti nepřesnostem nebo proti jednostrannostem. Oběť mívá po výpovědi na policii i na sociálním útvaru pocit bezmocnosti. O svých právech, jak má dále postupovat a co se bude dále dít s jejím oznámením, se prakticky nic nedozví, nenapadne ji, že se po těchto skutečnostech musí pídit sama. Je v nejistotě a nachází se ve stresové, traumatizující situaci. Navíc, oběti se někdy na policii a u sociálního pracovníka nesetkávají s jemným zacházením, s akceptací a porozuměním.

Oběti velmi často doplácejí na svou neznalost vlastních práv. Uplatňovat v praxi právní předpisy je pro oběť – laika neobyčejně nesnadný problém. Dochází pak k zbytečnému poškozování obětí, k málo aktivnímu prosazování práv obětí i ke slabé podpoře ze strany všech, kteří se s obětí setkávají. Neznalost práv obětí proto řadíme k další bariéře.

Mýty a bariéry při nucení ke styku

V případech nejen rozvodového, ale i porozvodového mimosoudního zprostředkovávání problémů, které vznikají mezi rodiči a také mezi rodiči a dětmi,

se ve specializovaných poradnách používá při posuzování rodičů i dětí nejen vstupní pohovor, psychologická diagnostika, manželské poradenství, párové poradenství, ale i psychoterapie, rodinná terapie, autogenní trénink, hypnóza, trénink asertivity, skupinová terapie, mediace.

Když se rodiče na styku s dětmi domluví mezi sebou, nevznikají skoro žádné problémy. Jinak je tomu v těch případech, vyskytlo-li se předtím domácí násilí, které nezletilé poznamenalo. Mohlo jít buď o případy, kdy je dítě přítomno rozmíškám a násilnostem mezi rodiči nebo o násilné činy vůči dětem ze strany rodiče. V takových případech vznikají problémy při styku dítěte s rodičem, z jehož strany zažilo agresivní chování. Nezřídka takové děti styk s druhým rodičem odmítají. Příčiny odmítání (např. strach, stres, pocit nejistoty, přísné zacházení, diagnóza týraného dítěte, žárlivost nebo výhrady vůči partnerovi nebo partnerce druhého rodiče apod.) i formy odmítání jsou různé (např. neodpovídání na dopisy, na telefony, na SMS, odmítání styku, odmítání komunikace, projevy odporu, pasivity, rezignace, pocit bezmoci, morální pohoršení apod.). Některá odmítání kontaktu je možno z psychologického hlediska pochopit i tolerovat, zvláště ty, ke kterým dal rodič oprávněný důvod. Usnesení vlády číslo 1.180/2004 doporučuje styk dítěte s oběma rodiči, a pokud jeden z rodičů brání tomuto styku, je možno styk vynucovat. V praxi se toto doporučení tvrdě aplikuje. Vychází z ne vždycky řádně doložených důkazů, že jde o manipulaci druhým rodičem, že jde o neoprávněné vštěpování odporu a kritiky vůči druhému rodiči, tedy kdy se předpokládá vznik tzv. syndromu zavrženého (správně odcizeného) rodiče.

Zde se setkáváme s mýty (smyšlenkami, fantazijními výklady, iluzemi) i bariérami (překážkami). Na mýtech je založen přístup, kdy jako důkaz o syndromu odcizeného rodiče sociálnímu pracovníkovi či odbornému psychologovi stačí, když např. dítě opakuje některé výrazy po svém rodiči, když dítě podrobně nezdůvodní svoje odmítání apod. Také když soudní znalec posuzuje tento problém jednostranně černobile, zjednodušuje jej, když nebere v úvahu vlastní zkušenosti dítěte s domácím násilím. Na základě takové zprávy pak soudce nařizuje trvat na styku dítěte s agresivním rodičem, styk vymáhat, předpisuje pokuty. Když pak nedojde k „nápravě" a dítě i nadále styk odmítá, nařizuje je umístit na psychiatrii nebo do nemocnice, do krizového centra, do Klokánka, dětského domova apod. Na tzv. pro dítě neutrální půdě pod dozorem odborníků se má dítě „napravit", má obnovit svůj vztah vůči druhému rodiči. Má změnit svůj postoj, má přestat druhého rodiče odmítat. Má s ním začít komunikovat, stýkat se s ním.

Setkali jsme se i s tím, že bylo dítě „lámáno" těmito sugestivními výroky psychoterapeuta: „Taťka tě má rád. Máš u něho svou postýlku. Otec se s tebou chce vidět a mluvit s tebou. Otec má pro tebe připraveny dárky. Otec s tebou chce jít do cukrárny. Otec je hodný a bude hodný i na tebe. Otec slíbil, že se k tobě bude chovat pěkně. Ty jsi doma u maminky i u tatínka. Tatínek už tě nebude trestat, už od něho nedostaneš ani facku, ani pohlavek. Tatínek se bude s tebou učit vysvětlovat ti to, co nebudeš do školy vědět. Tatínek ti bude po-

máhat se školními úkoly. Otec bude rád, když s ním půjdeš na procházku. Po procházce se zase vrátíš k mamince. Je to tvůj taťka. Už na tebe nebude křičet. Promluvím s ním, nebude tě už bít apod."

Mnohdy se provádí tzv. mediace s dítětem a s rodiči. Otázka škodlivosti a zákazu provádět mediaci u nezletilých s poruchami psychiky po akcích domácích násilníků nebyla posuzována. Odborníci se shodují na tom, že není mediace vhodná v případech, když předtím vzniklo třeba i jen podezření z toho, že docházelo k domácímu násilí. Mediace u případů domácího násilí předělává psychiku obětí v poslušné beránky, kteří nekladou odpor domácímu násilníkovi. To vše se děje proti vůli dítěte, proti jeho právům, bez ohledu na škody, které se promítnou do psychiky a mnohdy i do trvalých psychosomatických potíží dítěte. Bariéry se projevují v absenci hodnověrných důkazů o manipulaci dítěte rodičem i o přítomnosti syndromu odcizeného rodiče. V praxi se uvedený model vyskytuje málokdy, ale aplikuje se často. Soudní znalci nepředkládají důkazy ani o manipulaci ani o syndromu odcizeného rodiče ani o diagnóze týraného dítěte. Zatím nikdo, pokud víme, nenavrhl, že je výlučně na domácím násilníkovi, aby napravil to, co zavinil, a náprava se žádá po oběti !!! Přece nikdo nikdy nepožadoval, aby byla např. těžce zraněná, přepadená, poškozená oběť donucována ke změně svého postoje k násilníkovi. A na dítěti se to vynucuje.

Nucení nezletilého ke styku s rodičem, ke kterému cítí odpor a nechce se s ním stýkat, je třeba hodnotit **nejen jako necitlivé donucování, ale také jako akt proti zájmům nezletilého i proti jeho právům i jako systémové týrání**.

Závěr

Existují četná bílá místa v požadavcích soudců na soudní znalce při žádosti o diagnostikování obětí domácího násilí, také ve vlastním posuzování psychosomatických poruch obětí i jejich poruch v sociálních vztazích. Lékaři mají přesné stupnice pro hodnocení fyzického poškození obětí podobně jako posudkoví lékaři. U psychologů je to jinak. Používají rozdílných testových baterií pro posuzování obětí. Některé metody nejsou standardizovány, takže jsou zatíženy subjektivismem.

Pokud byl nezletilý fyzicky nebo psychicky týrán, zastrašován nebo jinak ovlivňován druhým rodičem – agresorem nebo jeho partnerem, pak i po pobytu v léčebně nebo na psychiatrii či v krizovém centru nebude s ním chtít vůbec komunikovat. **Psycholog by měl v takovém případě navrhnout zrušení styku. Týrané dítě by nemělo být nuceno ke styku s rodičem, který způsobil svým chováním jeho odmítání.** Pokud k něčemu takovému dojde, je patrné, že bude nezletilý v psychickém stresu ze setkání s tímto rodičem.

Literatura u autorů.

Ze současné medicíny

O imunologii v lékařství

JINDŘICH LOKAJ

„Imunologie se těší velkému zájmu na celém světě, neboť žádná lidská bytost nemůže přežít bez dobře fungujícího imunitního systému, který zajišťuje její ochranu a obranu. Tudíž, čím lépe porozumíme tomu, jak imunitní systém pracuje, tím lépe můžeme pomoci všem lidem k udržení zdraví a ochránit je před epidemiemi infekčních chorob." Těmito slovy vyzývá Evropská federace imunologických společností, aby byl „Den Imunologie 2008" ve znamení snahy o globální podporu imunologie.

V roce 1971 se konal ve Washingtonu, DC, USA, první mezinárodní imunologický kongres. Profesor Gustav Nossal, doyen imunologie, tam řekl, že se imunologie právě stává samostatnou, nezávislou vědeckou disciplínou. Přiznal však, že její zrod nutno datovat do roku 1880, kdy Louis Pasteur oslabil původce slepičí cholery, Pasteurella multocida, a zjistil, že takto pozměněný, atenuovaný, mikrob může navodit specifickou obranyschopnost, imunitu proti této chorobě. Tehdy, koncem devatenáctého století, začínalo lékařství scházet ze stezky *„pustého uhadování a nejsyrovějšího empirismu, kterou se ubíralo století za stoletím, až do dávných tisíciletí všeobecných počátků"*, jak uvádí Lewis Thomas ve svém eseji „Lékařská poučení z historie". S poznáním mikrobiální etiologie infekčních chorob se vynořily otázky, zda lze infekčním chorobám specificky předcházet, zda lze infekční choroby specificky léčit. Mezi nejpůsobivější objevy z té doby patří očkování lidí proti vzteklině (L. Pasteur) a použití séra imunizovaných zvířat k léčbě záškrtu (Emil von Behring, první Nobelova cena za medicínu, 1901). Zvedla se opona „prvního zlatého věku imunologie". Prolog však zazněl o sto let dříve, kdy anglický lékař Edward Jenner odpozoroval, že lidé, kteří prodělali relativně nezávažné „kravské neštovice", byli chráněni před neštovicemi pravými, černými, které v té době patřily k metlám lidstva. V r. 1796 zahájil ochranné očkování (vstřikoval pod kůži tekutinu z puchýřků kravských neštovic), které se rychle rozšířilo po celém světě. I v Brně byl vytvořen v „c. k. všeobecném zaopatřovacím ústavu U Sv. Anny " samostatný očkovací ústav, kde se proti neštovicím očkovalo dvakrát týdně. V r. 1817 zde byla postavena kamenná busta E. Jennera; bohužel se však nedochovala. Připomeňme si slova nestora české a slovenské imunologie, prof. Ctirada Johna, který řekl na konferenci Masarykovy univerzity „Univerzita na prahu nového tisíciletí" v roce 1995, že *„za počátek imunologie lze označit objevnou metaforu s generativní schopností: lidskou tvář s jizvami po černých neštovicích. Bylo nápadné, že jizvy jsou odrazem stavu odolnosti proti nové atace onemocnění."*

Imunologie tedy vznikla v bezprostřední návaznosti na rozvoj mikrobiologie a imunitní reakce byly považovány za specifickou obranu organismu proti infekčním chorobám. Základní principy imunity vyjádřil L. Pasteur slovy, že „životu všech tvorů je vlastní odolávat příčinám destrukce, jimiž jsou obklopeni", akcentuje tak nesmiřitelnost jedince s cizorodým. P. Ehrlich napsal, že „organismus za normálních podmínek nereaguje proti sobě, takovéto reakce se přímo děsí", odtud „horror autotoxicus", upozorňuje na riziko nepoznávání vlastního. Ústředním motivem imunologie je tedy rozeznávání cizího„ a vlastního", „self vs. non self".

Imunologie byla v první době své existence, tj. zhruba do 60. let minulého století, ve znamení „imunologické specifičnosti", imunochemie, specifických reakcí mezi antigeny a protilátkami, dominantou zájmu byly infekční choroby. „Druhým zlatým věkem imunologie" můžeme označit šedesátá léta minulého století. Vedle imunologie infekční se začala rýsovat imunologie nádorová (neboť i vlastní buňky změněné zhoubným procesem se odcizují do té míry, že organismus cítí potřebu se jich zbavit). Velmi atraktivní se stala imunologie transplantační (hledající způsoby, jak překonat vzpouru jedinečnosti, vedoucí k nežádoucí rejekci štěpu). Klinická medicína se začala soustřeďovat na imunitní reakce poškozující zejména alergické a autoimunitní systémy. Do popředí zájmu teoretických imunologů se dostaly fyziologické aspekty imunitního systému, buněčná podstata imunitních reakcí, genetická determinace, regulace, možnosti záměrného ovlivňování imunologické reaktivity. V druhé polovině dvacátého století se imunologie stala jednou z vlajkových lodí „biologické revoluce". Pro konec minulého století a pro současnou dobu je příznačný přístup analytický, který umožňuje pronikat nejen do molekulárně-genetické podstaty jednotlivých prvků imunitní soustavy, signálních drah, ale i funkční anatomie imunitního systému. V r. 1976 byl v Brně uspořádán 1. kongres československých imunologů, který u nás formálně odstartoval rozvoj imunologie klinické, samostatnou výuku imunologie na lékařských, veterinárních a přírodovědeckých vysokých školách a podpořil rozvoj základního imunologického výzkumu. V Brně vzniklo samostatné Oddělení klinické imunologie ve Fakultní nemocnici U Sv. Anny v r. 1981.

V povědomí biologů a lékařů je zakotveno, že se imunitní systém podílí na udržování stálosti vnitřního prostředí, na homeostáze. Buďme konkrétní: imunitní systém pečuje o individuálně charakteristickou molekulární výstavbu celého organismu. Svou nesmiřitelnost směruje na struktury zcela cizorodé, především mikroorganismy, zvl. patogenní, provokují ho ale také struktury vlastní, které se odcizily např. při maligní konverzi buněk nejen expozicí neobvyklých molekul, ale i ztrátou těch, které svědčí o vlastní identitě. V posledním desetiletí probíhá diskuse, že hnací silou imunitního systému je vnímání nebezpečí a obrana proti němu. Signály, které burcují imunitní systém k aktivitě, jsou jak konzervované struktury mikroorganismů („pathogen associated molecular patterns – PAMP"), tak endogenní faktory, tvořené a uvolňované při poškození buněk („damage associated molecular patterns – DAMP").

Vlastní imunologická reakce je namířena proti biomakromolekulám, jejichž cizorodost je vyjádřena odlišnou fyzikálně-chemickou charakteristikou, jejich „antigenností". Antigenní zvláštnost molekul je vyjádřena chemickými seskupeními na jejich povrchu, tzv. epitopy. Je pozoruhodné, že nejdokonalejší forma imunitní reakce, tvorba protilátek, odlišuje i trojrozměrnou konfiguraci těchto struktur.

Imunitní systém tedy rozeznává struktury vlastní od cizích, vlastní toleruje a cizí se snaží eliminovat. Podle způsobu poznávání cizorodých látek, způsobu reakce na ně a schopnosti udržet si toto poznání v paměti se odlišují dva typy imunitních mechanismů, které jsou však úzce propojeny. Vývojově starší jsou imunitní mechanismy vrozené (nespecifické). Setkáváme se s nimi u všech mnohobuněčných organismů. Jsou založeny na molekulách a buňkách, které poznávají nežádoucí cizorodý materiál, především mikroorganismy, na základě jejich archetypových struktur, „patterns". Jejich reakce je bezprostřední, stereotypní, neovlivněná event. dřívějším stykem s nimi, neboť organismus si je nezapamatuje. Základními způsoby těchto reakcí je aktivace komplementového systému, fagocytóza, přirozená cytotoxicita. Vývojově mladší – plně vyvinuté až u teplokrevných obratlovců – jsou imunitní mechanismy adaptivní (specifické). Jsou humorální (založené na protilátkách, imunoglobulinech, tvořených lymfocyty B), a celulární (založené na lymfocytech T). Tyto mechanismy nastupují až po určité době od kontaktu s antigenem, k jejich účinnosti je nutné několikadenní „indukční období", které vyústí v tvorbu protilátek a tvorbu výkonných lymfocytů T. Charakteristickým rysem těchto adaptivních imunitních reakcí je paměť, která zajišťuje, že opakovaný střet se stejným antigenem vybudí reakci rychlejší, intenzivnější, a dokonce i kvalitativně účinnější. Imunologický repertoár u vrozené a adaptivní imunity se liší nikoliv jen charakterem poznávaných struktur, ale i rozsahem. Zatímco rozpoznávací schopnost faktorů vrozené imunity se pohybuje v řádu 10^2, imunologický repertoár adaptivní imunity dosahuje přinejmenším řádu 10^7. Není nadsazeno, když se imunitnímu systému připisuje schopnost odpovídat i na nepředvídané, neočekávané podněty.

Morfologickým substrátem imunitního systému je podle histologické nomenklatury lymfatická tkáň. Základní operační jednotkou je lymfocyt. Odhaduje se, že imunitní systém člověka má na 10^{12} lymfocytů, což představuje asi 1% tělesné váhy. Imunitní systém má však ve svém funkčním předivu i jiné buněčné elementy: profesionální fagocyty, přirozené zabíječe, buňky předkládající antigen a mnoho dalších. Z humorálních faktorů jsou nejnápadnější molekuly imunoglobulinů; zdravý člověk jich má asi 10^{23}. Kromě nich mají nezanedbatelnou roli v imunologické reaktivitě i další, zejména komplementový systém, cytokiny, proteiny akutní fáze, antimikrobiální peptidy *(obr. 1)*. I když mají buněčné elementy imunitního systému své místo v lymfatických orgánech, charakteristická je pro ně migrace, umožňující patrolovat strukturální integritu a identitu vlastních buněk, tkání a orgánů, která je nutná pro realizaci imunitní odpovědi, ale také schopnost vzájemné komunikace, zprostředková-

vané jak adhezivními molekulami, tak extracelulárními cytokiny. V současné době nabírá klasická morfologická a biochemická analýza imunitního systému nový směr – technologický rozvoj (konfokální laser-skenová a multifotonová mikroskopie, epifluorescence a digitální zobrazování speciálními kamerami) umožňuje dynamické zobrazení imunitního systému, 3D analýzu lymfoidních tkání. Funkční anatomie také ukazuje, jak struktura lymfoidních orgánů určuje funkci buněk, které v nich jsou, a naopak že porušená funkce buněk často ovlivňuje strukturu celého orgánu.

Obr. 1 Příčiny, humorální a celulární složky, důsledky imunitních reakcí

Základní fyziologickou úlohou imunitního systému je obrana proti infekčním agens. Varování renomovaného bakteriologa Hanse Zinssera, že lidstvo bude stále pod hrozbou infekcí, platí dodnes. Jak napsal ve své knize „Krysy, vši a dějiny" v roce 1935: *„Ale ať se život stane sebevíce bezpečným a dobře spořádaným, bakterie, protozoa, viry, infikované blechy, klíšťata, moskyti a štěnice budou vždy číhat ve stínu, připraveni k útoku, jakmile povolí obrana následkem nedbalosti, hladu nebo války. A dokonce i v normálních dobách si vyhledají svou kořist mezi mladými nebo velmi starými, žijíce s námi a v tajuplné temnotě čekajíce na svoji chvíli."* Dokládají to ostatně statistiky Světové zdravotnické organizace: infekční choroby zůstávají významnou příčinou chorob a smrti ve většině evropských zemí i v 21. století. Objevují se choroby nové, např. SARS, vynořují se choroby, které zde byly v minulosti, např. záškrt, očekává se „zhoubná" genetická modifikace viru chřipky. Přitom preventivní účinnost vakcinace je nepopiratelná. Stále však nejsou vakcinační možnosti plně využívány (a to nejen v rozvojovém světě, ale ani u nás). Ve zprávách Globální aliance pro vakcíny a imunizaci Světové zdravotnické organizace se udává, že asi 2 miliony lidí ze všech věkových kategorií zemře na infekční choroby, kterým by bylo možno předejít vakcinací. Nedávno dostupné číslo časopisu Nature bylo věnováno infekcím a imunitě. Je zde uvedeno, že AIDS, chemoterapie rakoviny, imunologické choroby a transplantace přispívají k enormnímu globálnímu zvyšování počtu lidí s podlomenou imunitou; odhaduje se, že to bude více než 1% populace.

Jak bylo uvedeno, imunitní systém usiluje i o eliminaci buněk, které podlehly maligní konverzi. Je známo, že řada vrozených i adaptivních imunitních efektorových buněk se účastní na poznávání a destrukci nádorových buněk ještě před tím, než je nádor klinicky zjevný – hovoří se o nádorové imunosur-

veillanci. Nádorové buňky však těmto imunitním mechanismům často unikají. Je to v důsledku imunoselekce (přerůstají varianty nedostatečně imunogenní) i v důsledku podlomení imunity, imunologické subverze. K vyjádření komplexního a měnícího se vztahu mezi nádorovými buňkami a efektorovými mechanismy imunity byl navržen termín „imunoeditace". Přes nesporné úspěchy chirurgické léčby, chemoradioterapie i směrované imunoterapie, které jsou cíleny přímo na maligní buňku, příznivý terapeutický účinek lze očekávat i od podpory vrozené a adaptivní imunologické reaktivity.

Imunitní reakce, kterou organismus odpovídá na nežádoucí antigeny, nemusí být vždy pro organismus výhodná. Jistě by však nebyl správný názor, že existují imunitní reakce, jejichž primární funkcí je poškozování organismu; nelze předpokládat, že by existoval vývojový mechanismus, který by zafixoval vlastnosti nevýhodné pro daný druh. Jak před lety vyjádřil jeden z nejvýraznějších československých imunologů, profesor Jaroslav Šterzl, *„poškozující důsledky imunitních reakcí jsou způsobeny mimořádnými podmínkami a faktory, které pozměňují obrannou funkci imunity; pozměněna v činnosti může být každá ze složek imunitních mechanismů i regulujících faktorů. Výsledek je odchylka od normy, oscilace mezi dvěma krajními extrémy, hypo- a hyperfunkcí. V poznávání a ovlivňování těchto odchylek tkví úloha imunologie."*

Poruchy imunitního systému lze rozčlenit do několika skupin. V první jsou důsledky nedostatečné činnosti imunitního systému, souhrnně je označujeme jako imunodeficence. Druhá vyplývá z nežádoucí hypereaktivity. Abnormálně zvýšená imunologická odpovídavost na antigeny ze zevního prostředí, tzv. alergeny, se projevuje chorobami alergickými, pokud se reaktivita imunitního systému obrací proti vlastním antigenním strukturám, vznikají choroby autoimunitní. Do třetí skupiny zařazujeme patologické procesy, v jejichž pozadí stojí dysfunkce imunitního systému, způsobená např. maligní proměnou buněk imunitního systému (plasmocytomy, lymfomy, leukemie) nebo nefyziologickými vlivy, které vyplývají ze vzájemných interakcí mezi systémem imunitním a endokrinním nebo nervovým, případně způsobená metabolickými procesy (*obr. 2*).

Obr. 2 Podstata imunologických chorob

Na prvním místě jsou to tedy choroby z nedostatku imunity, *imunodeficience*. Mohou být primární, vrozené, geneticky podmíněné. Ty patří k chorobám vzácným, např. v Česku evidujeme cca 600 pacientů, v Evropě je jich re-

gistrováno cca 10 000. Nejvíc se jich týká nedostatečné tvorby protilátek. Imunodeficience jsou však též získané, oslaben je imunitní systém, který byl původně plně funkční. Tyto choroby jsou mnohem častější, jejich příčinou bývají infekce (celosvětovou závažnost mají infekce virem lidské imunodeficience, HIV, které zpravidla končí rozvojem AIDS). Další příčinou je nedostatečná a špatná výživa. K oslabení imunity dochází i při dobře míněné a jinak potřebné léčbě (radiochemoterapie pacientů s nádorovou nemocí, imunosupresivní léčba pacientů po transplantacích nebo s autoimunitními chorobami). Závažný problém představují tzv. kritičtí pacienti na jednotkách intenzivní péče, např. po polytraumatech, s multiorgánovým selháním. Do popředí pozornosti se dostaly stavy imunodeficence, které jsou způsobeny vlivem hormonů a neurotransmiterů na buňky imunitního systému, např. v důsledku stresu, zvláště dlouhotrvajícího, nebo endokrinních, nervových a psychiatrických chorob. Odhaduje se, že počet osob s podlomenou imunitou představuje až 1% lidské populace.

Všeobecně známou skupinu imunologických chorob tvoří *choroby alergické*. Udává se, že až 30% naší populace má vrozenou (tj. geneticky zakódovanou) schopnost přemrštěně reagovat na látky v zevním prostředí, tzv. alergeny (např. pyly trav, stromů, složky domácího prachu, roztoče, srst zvířat, složky potravin). U některých těchto jedinců se může přecitlivělost projevit jako rýma a zánět spojivek (asi 10% populace jsou tzv. polinotici, postaru se říká, že mají sennou rýmu), ale také jako průduškové astma (u nás je počet astmatiků v populaci asi 5%), atopický ekzém nebo potravinová alergie. Možná, že by bylo vhodné zdůraznit, že alergie je v principu systémová choroba, což vysvětluje, že alergické příznaky se mohou projevit i v orgánu, kde k přímému kontaktu s alergenem nedošlo: alergie na potraviny se může manifestovat jako ekzém nebo rýma. V průběhu života se mohou postižené orgány měnit (kůže – střevo – horní dýchací cesty – dolní dýchací cesty). Alergie jsou ve své podstatě onemocněními chronickými, ale i když nedokážeme odstranit onu genetickou vlohu, imunologický výzkum přinesl léčebné možnosti, které nemocným uleví a vrátí je do běžného života.

Třetí skupinu chorob, kterou se zabývají imunologové v úzké spolupráci s ostatními lékařskými specialisty, jsou tzv. *choroby autoimunitní*. Setkáváme se s nimi asi u 5% naší populace, především u žen. Mezi nejčastější patří choroby štítné žlázy, cukrovka 1. typu, systémové choroby pojiva, např. revmatoidní arthritida, systémový lupus erythematodes, ale také např. roztroušená skleróza, autoimunitní choroby kožní (např. vitiligo, psoriáza, pemphigus), oční (uveitis) i autoimunitní cytopenie (anemie, neutropenie, trombocytopenie). Příčiny vzniku a rozvoje autoimunitního poškození jsou multifaktoriální. Na prvním místě je to porucha imunitního systému způsobená ztrátou tolerance k vlastním antigenním strukturám a abnormální imunologickou reaktivitou. Genetická determinace se projevuje na mnoha místech, nejde tedy o fenomen monogenní, nýbrž polygenní. Dalším příčiným faktorem jsou vlivy hormonální (z větší části vysvětlují častější výskyt autoimunitních chorob u žen, zvl. ve

fertilním věku). Mimořádný význam mají i vlivy ze zevního prostředí. Zvlášť významná jsou infekční agens, často i relativně „banální" infekce vedou k „odbrzdění" autoreaktivity a klinické manifestaci autoimunitní choroby. Autoimunitní reaktivita je však také ovlivňována výživou.

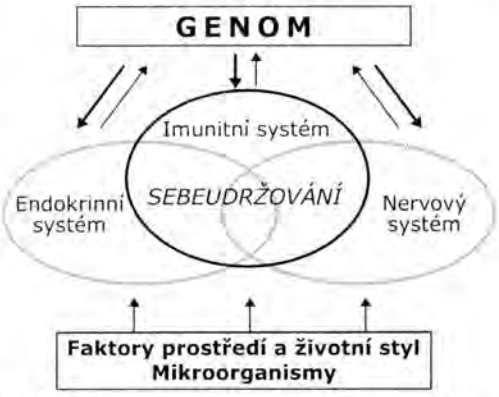

Obr. 3 Vzájemné vztahy mezi systémem imunitním, endokrinním a nervovým.

Imunitní systém je bezesporu entitou par excellence. K charakeristice systému patří kromě jeho organizovanosti, vnitřní spojitosti a vztahů mezi prvky, které jej tvoří, i jednota s prostředím; celistvost systému se projevuje právě v jeho vztazích s tímto prostředím. Je nepochybné, že je imunitní systém v principu autonomní, že si sám reguluje svoji činnost. Patří však celému organismu, a proto je pochopitelné, že podléhá integrujícím regulacím systému nervového a endokrinního (obr. 3). Analýza vztahů mezi imunitním systémem a systémem endokrinním a nervovým je přínosná nejen z hlediska gnozeologického, ale i praktického. Koncem minulého století se začala formovat „psychoneuroimunologie", která odhaluje a vysvětluje důsledky vzájemných, recipročních interakcí imunitního a nervového systému i na příkladu spánku, stresu, depresivních stavů, schizofrenie, autismu a řady psychiatrických a neurologických poruch. Imunitní systém byl přiřazen k základním smyslům jako „šestý", který je schopen vnímat to, co nevidíme, neslyšíme, necítíme, nechutnáme, co nemůžeme osahat: patogeny, tumory, alergeny. Antigeny nejsou nervovým a endokrinním systémem primárně poznatelné. Buňky imunitního systému však mají také receptory pro hormony a neurotransmitery, buňky nervového a endokrinního systému reagují i na produkty buněk imunitních, zejména cytokiny. A v neposlední řadě jsou buňky imunitního systému schopny tvořit a produkovat i řadu hormonů a neurotransmiterů. Jinak řečeno, oboustranná komunikace mezi imunitním a nervovým systémem se odehrává prostřednictvím cytokinů, neurotransmiterů a hormonů, pro něž mají receptory jak buňky imunitního tak nervového systému. Tato komunikace je prospěšná, neboť přispívá ke komplexní fyziologické reakci organismu na nežádoucí cizorodé látky.

Závěrem si dovolím parafrázovat myšlenku, kterou se obírá ve své Citadele Antoine de Saint-Exupéry: *„Slepý je pro mne člověk, který si představuje, že něco stvoří, když rozebere katedrálu a kameny srovná do řady podle velikostí. Všechny věci samy o sobě jsou bezcenné, pravý smysl je skryt v jejich vzájemném předivu."* Reakci imunitního systému na nevlastní, nepatřičné, nebezpečné, vymykající se z řádu jedinečnosti, na úzkost ze zničení nelze převádět pou-

ze na jeho izolované složky, vysvětlovat izolovanými mechanismy. Pro pochopení podstaty fyziologické funkce imunitního systému, ale také pro porozumění příčinám a způsobu „porušení těl lidských", tj. patogenezi imunologických nemocí, jakož i pro jejich konečnou diagnostiku, účinnou terapii a specifickou prevenci, je nutné poznání a objasnění vzájemných vztahů a interakcí jednotlivých imunologických faktorů a mechanismů. Pro budoucnost se jeví přitažlivou, ale především aktuálně potřebou koncepce „systémové biologie", propojující biologii, technologii a výpočetní techniku. Systémová biologie studuje organismus jako dynamickou síť interagujících biologických elementů. Imunologická reaktivita je, jak dříve uvedeno, výsledkem dynamických interakcí strukturálních elementů imunitního systému i s faktory zevního prostředí a je ovlivněna úrovní metabolismu, endokrinního a nervového systému. A opakovaně budiž zdůrazněno, že cílem reaktivity imunitního systému je zabezpečení stability organismu vůči okolí, sebeudržování, což je předpokladem zachování existence individua, druhu a kontinuity života.

Před 35 lety na ustavující schůzi Imunologické sekce Československé biologické společnosti při ČSAV řekl prof. J. Charvát, bezesporu jeden z nejvýznamnějších představitelů vnitřního lékařství, při své inaugurační řeči čestného předsedy: *„Imunologie není jen samostatná vědecká nauka. Je to také nástroj moderního myšlení v medicíně. Přinesla překvapující výsledky a pokrok se nezastavil. Nedovedu odhadnout, kam nás imunologické bádání ještě dovede"*. Jsem přesvědčen, že jeho slova jsou platná i dnes.

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 16

Pokłosie komparatisty. Krystyna Kardyni-Pelikánová. Masarykova univerzita v Brně, 2007

VIII. Pracovní setkání fyzikálních chemiků a elektroniků. Sborník příspěvků. Masarykova univerzita v Brně, 2008

Příprava učitelů chemie na environmentální výchovu a výchovu k trvale udržitelnému rozvoji. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Masarykova univerzita v Brně, 2007

Návrhy na implementaci specifických nástrojů a metod financování procesů prevence, eliminace a obnovy území, které může být zasaženo mimořádnou událostí velkého rozsahu v případech, kdy lze území prostorově vymezit. Sborník ze semináře. CD. Masarykova univerzita v Brně, 2007

Realizace spolupráce vysokých škol s odběratelskou sférou. Sborník ze semináře. CD. Masarykova univerzita v Brně, 2007

Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, *řada filozofická*, B 54. Masarykova univerzita v Brně, 2008

Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, *řada anglistická*, S 12. Masarykova univerzita v Brně, 2008

Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, *řada anglistická*, S 13. Masarykova univerzita v Brně, 2008

Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, *řada teatrologická*, Q 10. Masarykova univerzita v Brně, 2008

XII. Setkání biochemiků a molekulárních biologů. Sborník příspěvků. Masarykova univerzita v Brně, 2008

Co nového v přírodních vědách

Budou auta příštích generací jezdit na alkohol?

(Kontroverze kolem bioetanolu)

JAN ŠMARDA

Příprava alkoholických nápojů fermentací cukrů patří k historicky nejstarším biotechnologickým výdobytkům lidstva; lidé se jí naučili – ke své potěše – již před více než 5.000 lety. Čistý absolutní etylakohol (etanol) byl však poprvé vyroben až roku 1796. Mohutný rozmach organické chemie v 19. století pak přinesl etanolu také rozsáhlé průmyslové využívání. To pokračovalo i ve 20. století a v jeho poslední čtvrtině objevilo svou novou globální oblast: využití etanolu jako pohonné hmoty pro spalovací motory. Octli jsme se tedy už hodně daleko od lahodných alkoholických destilátů fermentovaných ovocných šťáv, obsahujících cukry, jako je slivovice.

Biopaliva a jejich dosavadní historie

Byl to Henry Ford, kdo přišel na myšlenku využít spalování alkoholu jako na energii bohatého pohonného faktoru pro automobilový motor. Záhy se ovšem zjistilo, že přečištěná ropa skýtá vyšší výkon – a ta kromě toho byla tehdy levná. A tak se zdrojem pohonné látky pro výbušné motory stala primárně nafta. A teprve po uvalení ropného embarga organizací zemí vyvážejících naftu (OPEC) roku 1973 se řada zemí k etylalkoholu jako palivu vrátila, aby jej přimíchávala k benzinu a snižovala tak jeho spotřebu.

Jako první se této možnosti chopila Brazílie, která se mohla opřít o své rozsáhlé plantáže cukrové třtiny; už v roce 1975 začala realizovat svůj program, který nazvala „The National Alcohol Programme". Řešila tak pro své potřeby nejen celosvětovou ropnou krizi, nýbrž současně klesající cenu cukru na mezinárodním trhu. Výchozí cena etanolu, vyprodukovaného z cukrové třtiny, s vývojem výrobních technologií postupně klesala, takže dnes se etanol u brazilských benzinových čerpadel – díky státní výrobní dotaci – prodává za cenu činící asi 80 % – 85 % ceny benzinu. Palivové nádrže automobilů se plní jednak tzv. Gasoholem (což je směs 78 % automobilového benzinu + 22 % absolutního etanolu), jednak samotným 95 % etanolem s příměsí 5 % benzinu. V roce 1989 jezdilo v Brazílii asi 5 milionů aut na Gasohol a 4,2 miliony aut na čistý etanol. Vývojový trend přitom směřoval spíše k čerpání směsných etanolových paliv. Brazílie je dosud největším producentem bioetanolu na světě, právě díky své surovině – cukrové třtině.

Když jsem v létě roku 2001 přiletěl do Brazílie, záhy jsem s údivem zjistil, že u většiny benzinových čerpadel kterékoliv firmy lze vedle různých typů a druhů benzinu resp. motorové nafty do automobilu natankovat také etylalkohol. A že auta jezdící na toto palivo jsou tam oblíbena a opravdu rozšířena.

Dnes se v Brazílii jen z 35% sklizené cukrové třtiny vyrábí cukr, zatímco 65% její sklizně slouží jako surovina pro výrobu etanolu. Směsných etanolových paliv jsou momentálně na trhu k dispozici tři druhy; etylalkohol v nich tvoří 22 – 95 objemových procent. Samozřejmě jsou k nim svými motory přizpůsobeny různé typy automobilů.

Ve Spojených státech amerických se bioetanol destiluje především z obilí a kukuřice. Slouží jako biopalivová příměs k benzinu. Asi 6 % celkové produkce obilí je určeno k výrobě etanolu. Nedávný závod „Indianapolis 500" vyhrál dokonce pilot, jehož vůz byl poháněn čistým etylalkoholem – kukuřičnou pálenkou s vysokým oktanovým číslem. (Lepší reklamu pro biopaliva si v USA lze jen stěží představit.)

Biopaliva a ekologie

Nejde přitom pouze o výrobu motorového paliva z obnovitelných zdrojů energie (oproti naftě či benzinu). Jde i o další ekologické hodnoty, hlavně o výrazně nižší emise ve srovnání s motory čistě benzinovými či naftovými, a to zase hlavně o snížení emise kysličníků uhlíku, tedy o omezení skleníkových plynů v atmosféře. A navýš je tu i nezanedbatelná výhoda praktická: při havarijních nárazech je bioetanol méně vznětlivý.

Bioetanol se však v této své aplikaci záhy ocitl v ostrém konkurenčním antagonismu s terciárním butylmetyléterem, se kterým přišel ropný průmysl. Tato přísada se však ukázala být riziková jako chemotoxická, kancerogenní – a půdní vrstvy v okolí nádrží benzinu s její příměsí jí zůstávaly dlouhodobě kontaminovány, samozřejmě včetně vrstev vodonosných. A tak vlády mnoha států užívání této látky zakázaly; pole mohl opět ovládnout bioetanol. Mimo to vzrůstající neklid v ropných oblastech Blízkého východu v těsné časové návaznosti znovu nastolil světovému trhu ožehavou otázku dostupnosti kvalitní ropy. Ta nezbytnost šetření benzinem jeho alespoň částečným nahrazováním etanolem zdůraznila i z jiné stránky – a nastal boom etanolu jako biopaliva, jehož jsme dnes účastníky.

Zastánci biopaliv na celém světě přitom zdůrazňují, že jejich spalování výrazně omezuje ustavičné oteplování atmosféry naší planety. To je potencováno uvolňováním nezbytných energií převážně procesy hoření, a tudíž také ustavičným uvolňováním kysličníku uhličitého. Spalováním etanolu vzniká sice kysličník uhličitý rovněž, ale na rozdíl od spalování fosilních paliv se jím jen uzavírá přirozený koloběh uhlíku v přírodě, poněvadž jednoduché cukry – a z nich metabolicky vznikající další jednoduché organické molekuly – vznikají fotosyntézou zelených rostlin právě z kysličníku uhličitého a vody a etanol pak jejich zkvašováním, tedy v podstatě rovněž procesem primárně meta-

bolickým. Čili při spalování biopaliva se do atmosféry vrací pouze ten kysličník uhličitý, který v ní už původně byl jako přirozená složka, nikoliv kysličník uhličitý nadbytečný.

Bioetanol se nyní vyrábí z potravinářských plodin, jako je kukuřice, soja, cukrová třtina či řepka olejka. Vyrábí se i ze 13 plodin dalších a koneckonců pro jeho výrobu přichází v úvahu biomasa kterýchkoliv rostlin, jak si ukážeme níže.

Biopaliva a ekonomie

Ve srovnání s benzinem obsahuje bioetanol 67 % energie. S nádrží bioetanolu tedy auto ujede o třetinu kratší vzdálenost než s nádrží benzinu. V USA však stojí galon (3,785 l) etanolu v průměru jen 2,8 dolaru, zatímco galon benzinu 3,2 dolaru. Etanol se prodává jako přísada do benzinu, např. v oblastech pěstování kukuřice je běžná směs 85 % etanolu a 15 % benzinu. Cena objemu benzinu, aplikačně odpovídající ceně jednoho galonu etanolu, by pak byla 3,7 dolaru. Přitom v USA dnes neexistuje potrubí pro etanol a jeho převážení v cisternách samozřejmě jeho cenu zvyšuje. A tak jeho cena tam bude asi perspektivně klesat, zatímco cena benzinu bude spíše stoupat. Proto se tam také výroba bioetanolu stále zvyšuje.

Američtí farmáři se přitom dávají slyšet, že pěstování hovězího dobytka, pro nějž je hlavní pící spasená tráva, už pro ně přestává být zajímavé, protože odbyt kukuřice (jejímuž pěstování obětují části plochy své zemědělské půdy, dosud věnované pastvinám) pro výrobu biopaliv je nenasytný; a už teď jejich příjmy z takto využité kukuřice začínají převyšovat příjmy za hovězí dobytek.

Spojeným státům americkým konkuruje v produkci bioetanolu právě jen Brazílie, která jej vyrábí, jak už víme, z cukrové třtiny. Přitom z jednoho hektaru třtiny jej lze vyrobit 5.700 – 7.600 litrů, což je dvakrát více než z hektaru kukuřice. Stojí-li výroba jednoho galonu etanolu v USA 1,09 dolaru, stojí v Brazílii jen 0,87 dolaru. Přitom třtinový etanol je energeticky téměř 5x výhodnější než benzín (pokud jde o procento energie žádoucí formy) a má téměř 2,5x nižší emisi skleníkových plynů.

Bionafta se vyrábí chemicky z rostlinných olejů; je méně náročná než výroba bioetanolu z kukuřičného zrna. Světový primát v této výrobě náleží Německu, kde se jako suroviny užívá řepkového oleje, v USA se užívá oleje sojových bobů. Energetický výstup z bionafty činí 86 % energetického výstupu z nafty fosilní; produkce skleníkových plynů při jejím palivovém využití je o 68 % nižší.

Kompetentní osvícení mužové celého světa se už dlouho zabývají otázkou, jaká situace nastane, až už tady nebude možnost uvolňovat energie z neobnovitelných přírodních zdrojů, tj. z fosilních paliv. Přistupují k této otázce různými směry – a plody jejich úvah jsou proto velice heterogenní. A snad nejvíce nasnadě je myšlenka začít uvolňovat energii – alespoň pro nejbližší společenskou potřebu – spalováním jiných, obnovitelných zdrojů, zejména rostlin,

především jednoletých: samozřejmě ne přímo (což činili lidé už v diluviu), nýbrž prostřednictvím paliv z nich vyrobených, tj. biopaliv.

Převést ekonomiku na obnovitelné zdroje energie je ovšem heroický ekologický úkol a pro celé lidstvo osudový. Biopaliva tento problém řeší – a řeší navýš ještě jiný, velmi aktuální a možná neméně osudný ekologický problém: oproti palivům dosavadním podstatně omezují zatěžování atmosféry Země kysličníkem uhličitým, omezují zahřívání celé naší planety a tím globální změny klimatu.

Proto Rada Evropy svolala na dny 8. a 9. března 2007 společné zasedání hlav států a vlád všech zemí Evropské unie. Toto zasedání přijalo pro všechny členské země Evropské unie závazný dokument směřující k řešení těchto problémů: otevřelo cestu nových zásad energetické politiky.

Mezi cíle nastavené zemím Evropské unie do roku 2020 patří: využívat ke krytí 20 % spotřeby energie jejich obnovitelných zdrojů a do pohonných látek přidávat minimálně 10 % biopaliv: 10 % bioetanolu do benzinu a 10 % metylesteru řepkového oleje, tzv. biodieselu, do nafty. Klasickým biopalivem je právě etanol vyrobený z jiných rostlinných druhů, než jsou brambory. V 1. generaci jsou jeho zdrojem hlavně obilí a řepka olejka. Přitom je jasné, že už tato fáze, do níž jsme daným usnesením kompetentních představitelů evropských zemí vstoupili, si žádá produkci příslušné biomasy zvýšit, a to jednak rozšířením osevních ploch a jednak zvýšením kvality příslušné plodiny, tj. zvýšením obsahu fermentovatelných organických látek – škrobů resp. olejů v ní. Ve 2. generaci pak se asi budou biopaliva vyrábět z celulózy a hemicelulózy (ze dřeva, hlavně z lignocelulózových dřevních odpadů, slámy apod.). To už bude nutno vypracovat metodické postupy jejich průmyslové fermentace, jež budou moci využívat i současných možností úprav jejich genové výbavy. Biopaliva této 2. generace by se měla během 4-6 let stát životaschopnou komerční komoditou (jíž je bioetanol už dnes).

Tím naléhavěji ovšem vystoupí do popředí celospolečenského zájmu záruky rovnováhy mezi pěstováním plodin pro výrobu potravin a pro účely nepotravinářské. Lze předpokládat, že zajištění globální výživy lidstva bude postupem času stále rizikovější, zranitelnější. A v souladu s tím se také bude rozrůstat i všestranné ekologické ohrožení lidstva: bude stále citlivější ochrana půdy, vody i vzduchu.

Biopaliva v České republice

V roce 1996 ustavila vláda České republiky mezirezortní pracovní komisi, aby u nás zajistila podmínky pro program BIOETANOL. Komise tento program připravila a vláda pak roku 1998 schválila, a tak výroba etanolu z netradičních přírodních zdrojů a k netradičnímu účelu byla u nás uvedena do života. Do života však nebylo uvedeno povinné přidávání 2 % bioetanolu do benzinu, ač technicky bylo připraveno vše pro to, aby dnem 1. 9. 2007 bylo toto přidávání realizováno. Postupně a velmi neochotně však naše vláda prosadila

do výroby pohonných hmot pro výbušné motory povinnost přimíchávat minimálně 2 objemová procenta metylesteru řepkového oleje do motorové nafty a stejný podíl bioetanolu do benzinu. (Předpokládá se, že od 1. 1. 2009 budou obě tyto normy vyšší: 4,5 % uvedeného derivátu z řepkového oleje a 3,9 % bioetanolu.) Naši zemědělci mají už několik let právo na zvláštní dotaci pro pěstování plodin pro biopaliva: 45 euro na hektar oseté plochy.

Zatím se u nás prodává bionafta (za cenu oproti fosilní naftě zvýšenou o 20 haléřů na litr – a je vhodno zdůraznit, že bez jakýchkoliv negativních zkušeností) a bioetanolové palivo (v průměru o 40 haléřů na litr dražší než palivo tradiční, jehož cena stoupá sama o sobě dosti výrazně); jeho spotřeba na 100 km je ovšem o 34 % vyšší.

V České republice se pro výrobu biopaliv pěstuje zejména řepka olejka, ale nejen ona: pro výrobu bioetanolu také obilí (podobně jako v USA). Loňská úroda obilí u nás patřila sice k těm nižším, naše výživové potřeby by však stačila plně pokrýt. Ale právě v loňském roce (2007) začali naši zemědělci své zrno prodávat i pro výrobu bioetanolu (nemluvě o exportu do zahraničí; poptávka po obilí stoupá téměř všude). Řepku pěstujeme skoro na všech plochách, kde jsme dříve pěstovali řepu cukrovou či jiné plodiny potravinářské či krmivářské. V naší vlasti byla zrušena většina tradičních cukrovarů a lihovarů, protože jich přestalo být k potravinářským ev. krmivářským účelům třeba: cílovou hodnotou se – jako na celém světě – stává líh vyrobený z jiných rostlinných zdrojů než dosud: biolíh určený k technickému zužitkování jako palivo.

Líh jako biopalivo přitom tedy plní i další významnou funkci ekologickou: snižuje těžbu nenahraditelných přírodních zdrojů. Evropská unie proto dotuje pěstování plodin, které nejsou určeny k využití potravinářskému. Pro pěstování řepky olejky a obilovin k energetickému využití vyplácí až zmíněných 45 euro na hektar oseté plochy. Pro cukrovku pak byla vypracována praxe tzv. uhlíkového kreditu. Ta má zaručit, že zemědělec skutečně poskytne cukrovku, kterou vypěstoval, lihovaru k vypálení na bioetanol (a ne cukrovaru na cukr). Před zasetím musí ovšem na Státním zemědělském intervenčním fondu složit zálohu 60 euro na hektar. A jakmile pak svou cukrovku sklidí a doveze do lihovaru, fond mu tuto zálohu vrátí plus vyplatí smluvenou dotaci. A tak není divu, že cukrová řepa pro výrobu cukru se u nás už nepěstuje vůbec. Naopak, máme už první moderní lihovar (v Dobrovici), který zpracovává cukrovku na bioetanol. (A ostatní tři lihovary, které ještě máme, nezpracovávají na líh cukrovku, nýbrž obilí.) Jak se tato výroba osvědčí, se teprve uvidí.

Potravinářská komise i Agrární komora České republiky jsou vůči současné politice Evropské unie k biopalivům skeptické. Bezprostřední riziko očekávají ze zdražování potravin v důsledku poklesu výměry osevních ploch pro jejich produkci. Také hromadné zrušení cukrovarů, lihovarů apod. nemusí přinést jen očekávaná pozitiva. Zachovalé lihovary by mohly být využity pro výrobu biopaliv z cukrovky spíše jen teoreticky; jejich dosavadní biotechnologie by nebyla využitelná. A pro výrobu biopaliv z celulózy zemědělských odpadů včetně slámy by se musela vybudovat zcela nová průmyslová zařízení.

Úvahy pro – a hlavně proti

A což tedy pěstovat pro výrobu biopaliv komodity nepotravinářské, jako jsou např. šťovík, sléz nebo dokonce plevele? (Pokusně se v tomto smyslu pěstovala i křídlatka.) Takové invazivní plevelné rostliny by se ovšem mohly na zemědělských plochách projevit zhoubně. A pěstovat lesy rychle rostoucích stromů jako zdroj biomasy pro průmyslovou výrobu právě v období zdražování paliv? To asi ne – nemluvě o tom, že udržovat lesy dostatečně bohatými se nám příliš nedaří už teď.

Téměř senzačně proto působí zpráva ze samého začátku roku 2008, že vědcům z University of California v Los Angeles se podařilo geneticky modifikovat bakterie Escherichia coli tak, aby produkovaly pět různých derivátů butanolu. Butanol sice není etanol, ale je to také primární alkohol. Není sice obvyklý v přírodě, ale je možné, že jde o východisko zcela nové a ekologicky i ekonomicky vhodné cesty výroby biopaliv.

Už teď totiž musíme pozorně zvažovat řadu nedůvěřivých až kritických hlasů proti zavádění biopaliv. A jsou to hlasy víceméně shodné v řadě zemí – hlasy přírodovědců, zemědělců, výrobců potravin, výrobců paliv, národohospodářů i legislativců. Lze je zhruba formálně shrnout asi takto:

Z globálního ekologického hlediska je výroba biopaliv neefektivní (jakkoliv ona sama efektivní jsou), protože jde o výrobu zemědělskou, při níž se do atmosféry uvolňuje kysličník uhličitý ze spalovaných klasických pohonných hmot zemědělských strojů. Bioetanol je energeticky globálně vlastně neúčinný, protože jeho výroba vyžaduje 6x více energie, než sám při spálení poskytne. – Spalování bioetanolu uvolňuje vedle kysličníků uhlíku i další nebezpečné zplodiny, mj. formaldehyd a acetadehyd. – Intenzifikace pěstování plodin pro výrobu biopaliv, bičování zemědělské půdy přehnojováním, pesticidy a insekticidy může katastrofálně zhoršovat její kvalitu. – Výroba bioetanolu několikanásobně zvyšuje množství odpadové vody. – Státní dotace na olejniny jako zdroj biopaliv v některých zemích už teď vede k výlučnému pěstování jen těchto plodin. – Širší využití než kapalná biopaliva má bioplyn, protože toho lze využít i pro výrobu tepla a elektřiny. – Tradiční topení přímo biomasou (dřevem, dřevěnými pilinami a odřezky, slámou – pokud se jich při výrobě biopaliv užívá) zvyšuje emisi prachových částic a toxických polyaromatických uhlovodíků. Podobně zhoršuje ekologickou bilanci i výroba biopaliv z kukuřice a soji. – Pěstování kukuřice vyžaduje stále velké množství herbicidů a může způsobit větší půdní erozi než kterákoliv jiná plodina. Soja je na tom jen o málo lépe. – Současně se zvyšují i požadavky na pěstování a využívání zemědělských plodin pro výrobu surovin pro průmysl farmaceutický aj. – A hlavně: rozloha zemědělské půdy je v celé Evropě omezena a neustále jí ubývá (zástavbou, budováním komunikací, pokračujícím znehodnocováním různého druhu). Budeme-li z ní dále odkrajovat pěstováním plodin pro výrobu biopaliv, bude klesat výroba potravin a bude třeba jich stále více dovážet (cukr, mléko, maso, vejce aj.); totéž se týká i výroby krmiv.

Pro zemědělce je Evropskou unií navozená situace velmi výhodná: kromě dotace získávají jistotu státního nákupu příslušných plodin. Tím se ovšem celostátně snižuje rozloha půdy pro pěstování plodin pro výživu lidí. A důsledek jsme už pocítili: zdražování potravin. Také motorová paliva ovšem zdražují, mj. proto, že povinně přidávaná biosložka je u nás dražší než nafta ev. než benzin. Samozřejmě – jako vždy v obdobných případech – vzniká reálné nebezpečí, že čeští „chytráci" využijí lákavé příležitosti k daňovým únikům podobně, jak tomu bylo v řadě afér lehkých topných olejů. Za levné peníze nakoupený bioetanol skončí v nelegálně připravovaných alkoholických „destilátech". (Jak nám oznámila naše sdělovací media, ve třetím týdnu roku 2008 už k takovému daňovému úniku u nás skutečně došlo.)

A hlavně: chce naše ekonomika dát přednost sycení automobilových motorů před sycením lidských žaludků?

César, **Reliéf**, 1960

Aktuality v právu

Kdo slouží obci, ten má velice přísného pána.

PETR KOLMAN

Jedno staré bavorské přísloví praví:
Kdo slouží obci, ten má velice přísného pána.

Mezi sloužící, služebníky patří v Česku jak komunální politici, tedy radní, zastupitelé, starostové (buďme genderově korektní také starostky a zastupitelky), tak osoby *nepolitické*, tj. úředníci a úřednice územních samosprávných celků.

Ale i když nejste výše zmíněným městským politikem či úředníkem, máte z pozice občana obce určitá zákonná práva jak vstoupit do veřejného života své obce.

Podle zákona o obcích (který je jedním z hlavních předpisů regulujícím naše obecní zřízení) má občan obce, který dosáhl věku 18 let, mimo jiné také právo vyjadřovat na zasedání zastupitelstva obce v souladu s jednacím řádem svá stanoviska k projednávaným věcem. Protože se v praxi na toto na první pohled nenápadné a bezkonfliktní ustanovení váže mnohý problém, dovolil bych si upozornit na jeden aktuální judikát Nejvyššího správního soudu ČR (dále jen NSS) – pozor, neplést s Nejvyšším soudem ČR, který sice také sídlí u nás v Brně, jde však o zcela jiný vrcholný justiční orgán. Že se jedná o nepřehlédnutelný procesní problém, dozajista mi potvrdí mnozí z více než 65 000 českých, moravských a slezských zastupitelů, kteří se setkali s občanem (vášnivým debatérem může být samozřejmě i žena) takřka ochromujícím svými nesouvisejícími „připomínkami" celé zasedání zastupitelstva. V rámci fair play ovšem dodejme, že i zastupitelé leckdy svými „alotrii" sami narušují jednání a mnohdy (ne)přímo diskusní nekázeň veřejnosti svým chováním vyvolávají.

Konkrétně se jedná o rozhodnutí NSS v případě Martina B., který se cítil poškozen skutečností, že na zastupitelstvu R. nad L.[1] byly jeho diskusní projevy přerušovány.

NSS mj. pravil, že občané obce musí dodržovat program zasedání, jedině tak může zastupitelstvo k vyjádřenému stanovisku „zaujmout kvalifikovaný názor".

1) Autor zde ctí osobitou českou právní zásadu anonymizace soudních rozhodnutí, která např. v evropském či severoamerickém právu není běžná. Čtenářům napovíme, že citovaná obec má přibližně 13 800 obyvatel a nachází se 195 m. n. m.

NSS konstatoval: *„V opačném případě by vyjadřování věcně nesouvisejících stanovisek kohokoli z občanů při jakémkoli zasedání zastupitelstva obce a k jakémukoli bodu programu zasedání mohlo tento orgán v jeho činnosti paralyzovat.“* Podle citovaného soudu mohou lidé ovlivnit program zasedání a dosáhnout zařazení svého návrhu ještě před jednáním zastupitelstva. Na program se návrh občana ovšem dostane pouze v případě, že jej předloží svým jménem některý ze členů zastupitelstva, popřípadě výbor nebo rada obce (města).

Podtrženo a v judikátu brněnského NSS sečteno: Osoby mohou vystupovat a hovořit na zasedáních obecních (městských) zastupitelstev výlučně v případě, že se jejich příspěvky opravdu týkají aktuálně projednávaného bodu. Pokud mají občané zájem vyjádřit se k jiné nesouvisející věci, měli by podle soudu využít jiné možnosti, například připomínky, návrhy a stížnosti adresované orgánům obce.

Ačkoliv má závěrečná slova budou znít asi krapet nepopulárně, musím je napsat: Kázeň a řád musí být i při jednání zastupitelstva, i když na něm jednají a o obcích rozhodují naši „služebníci“.

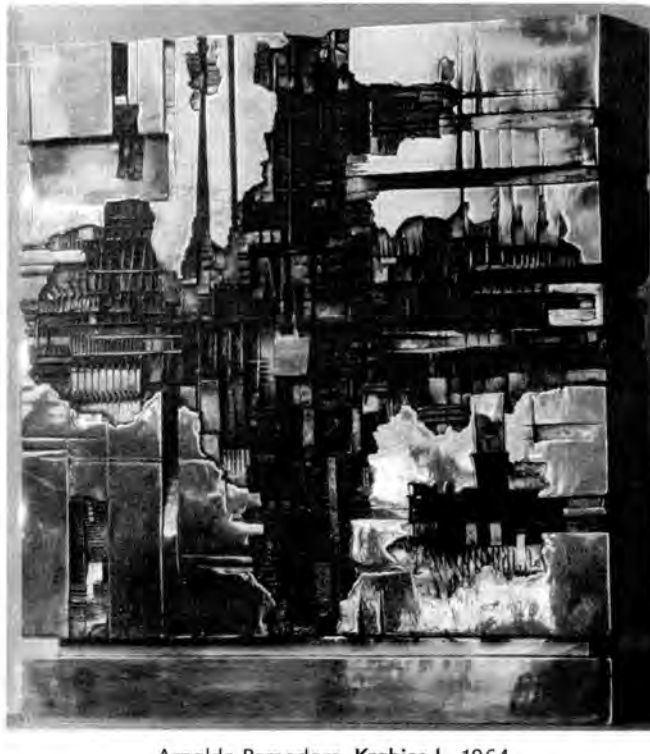

Arnaldo Pomodoro, **Krabice I.**, 1964

Potíže s češtinou

Milan Jelínek

O předložkách *vyjma, mimo* a jejich variantách

Nejprve se musíme shodnout na tom, k jakému slovnímu druhu slovo *vyjma* patří. Vypůjčme si k tomu příklad z akademického Slovníku spisovného jazyka českého z r. 1971. Příklad je vzat ze Stroupežnického a zní: *Vyjma zimu chodila vždy bosa.* Funkce slova *vyjma* je zřetelná, vyjadřujeme zde vztah vyjímání / vynětí a asi nebudeme váhat, abychom takový vztah zařadili mezi vztahy vyjadřované předložkou.

Původ slova *vyjma* je však jiný, jde o přechodník od slovesa *vyjmout*, což je sloveso dokonavé. Ve větě, kterou jsme uvedli jako příklad, nemůžeme zaměnit mužský tvar *vyjma* za ženský *vyjmouc* nebo plurálový *vyjmouce*. V dnešní češtině např. nevytvoříme větu *Vyjmouc zimu chodila bosa.* Přechodník *vyjma* zřejmě ustrnul jak ve své předložkové funkci, tak i ve svém tvaru. Předložka *vyjma* je svým významem blízká předložkám *mimo* a *kromě*, ale ty mají odlišný původ. V předložce *mimo* odhalíme základ *mi-*, který je totožný se základem slovesa *mi-nout* / *mí-jet*, předložka *kromě* pak vznikla z lokálu zaniklého substantiva *kroma*. Etymologové je uvádějí do souvislosti s germánským *morka*, popř. *marka*. Všechna tři synonyma jsou v jazyce vítaná, a to tím více, že se zvláště v intelektualizovaných textech vztah vyjímání často vyskytuje. Ostatně synonymní předložky *vyjma, mimo, kromě* nejsou co do významu zcela totožné, a tak se autorům nabízejí k jemnějšímu odlišování vztahů.

Snad si ještě vzpomeneme na to, že jsme byli ve škole poučeni o vazbě předložek *vyjma* a *mimo*. Požadoval se zde akuzativ, ačkoli do jazykové praxe dost často pronikal vlivem synonymní předložky *kromě čeho* genitiv. Věta Stroupežnického by tedy s předložkou *kromě* zněla *Kromě zimy chodila vždy bosa.* U předložek *vyjma* a *mimo* se častěji uplatňuje akuzativ a naše gramatické příručky radí zachovávat u těchto dvou předložek původní čtvrtý pád. Protože předložka *mimo co* běžně vyjadřuje, že je něco odněkud vyňato / vyjímáno, můžeme ji v tomto významu považovat za synonymickou s předložkou *vyjma co*; např. *Hospoda byla otevřena vyjma // mimo sobotu.*

Ve významu 'vyjímání' se však uplatňuje i předložka *kromě čeho*, a tak nic nebrání tomu, abychom ji přiřadili k předložkám *vyjma* a *mimo* jako výraz synonymní. Můžeme tedy větu, kterou jsme uvedli výše, obměnit bez posunutí významu takto: *Hospoda byla otevřena kromě soboty.*

Jiný význam má předložka *mimo co* tam, kde vyjadřuje 'pohyb nebo děj mimo vymezené místo, popř. po obvodu něčeho': např. *Střely dopadaly mimo naše město.* Zde se nabízejí synonyma *stranou, vedle, vně čeho*. Ani ve významu 'neshody s očekáváním' nemá předložka *mimo co* taková synonyma, jaká se uplatňují ve významu 'vynětí / vyjímání z čeho'. Dokazuje to např. vě-

ta *Na pořad jednání byla mimo nadání zařazena kontrola hospodaření.* Předložka *mimo co* zde může být nahrazena předložkou *proti čemu.* Dodejme ještě, že se v češtině vyskytuje u předložky *'mimo co'* i význam 'připojení k čemu' nebo 'rozhojnění oč', např. *Mimo žampiony našel i několik lišek.*

Držíme-li se etymologie předložky *mimo*, která je odvozena ze základu slovesa *minout / míjet co*, měli bychom dávat přednost akuzativu *mimo co.* To doporučuje většina příruček a článků věnovaných jazykové správnosti až do prvních let po druhé světové válce. Např. v posledním, čtvrtém vydání *Oprávce poklesků mluvnických v jazyce českém* z r. 1894 čteme u Frant. Bačkovského, že *mimo čeho* je třeba opravovat na *mimo co* (s. 156). Matiční *Brus jazyka českého* z r. 1877 dokonce uvádí na důkaz správné akuzativní vazby po předložce *mimo* větu z barokního autora Pavla Ješína z Bezdězce: *Žádným jazykem aby práva vedena nebyla, mimo jich latinský* (s. 101). Čím později se podobná správná vazba ve spisovné češtině místo genitivu prosadila, tím se stávala labilnější.

Důsledně žádala akuzativ Naše řeč. Např. v 1. čísle z r. 1917 je uvedena jako chybná věta *Zabýval se mimo toho i politickými záležitostmi svého krále* (s. 89). Podle anonymního autora by měl autor nahradit genitiv po předložce *mimo* akuzativem: *mimo to.* Ještě v kritice jazyka novin otištěné v 23. ročníku NŘ (1923) je jako jazyková chyba označen genitiv ve větě *Mimo perštiny a arabštiny budou vyučovány i čínština a japonština.* Kritik doporučil akuzativ. Dodejme, že jedině akuzativ považovali za spisovnou vazbu P. Váša a Frant. Trávníček ve všech vydáních *Slovníku jazyka českého* (1937-1952).

Akademický *Slovník spisovného jazyka českého I* (1960) zaznamenal jako spisovnou vazbu jen akuzativ. Brněnská *Příruční mluvnice češtiny* z r. 1995 konstatovala, že „v hovorovém projevu dochází ke změnám ve vazbě některých předložek: předložky *mimo, vyjma* se přizpůsobují vazbou nejfrekventovanější předložce *kromě* a místo své původní vazby s akuzativem mívají vazbu s genitivem, např. *Ukradli všechno mimo (vyjma) stolu* (místo původního *stůl)*" (s. 349).

Roku 1864 František Cyril Kampelík uveřejnil hodnocení češtiny (a také moravštiny a slovenštiny) a posoudil tyto jazykové systémy z hlediska výrazových potřeb spisovného jazyka. Narazil i na předložku *mimo*, o níž zjistil, že ji lid užívá s genitivem i akuzativem. Ačkoliv se v Kampelíkově době posuzovaly výrazové prostředky především z hlediska jazykové čistoty, Kampelík doporučil jak vazbu *mimo čeho*, tak i *mimo co.* Asi bychom si ušetřili v jazyce rozpaky, kdybychom vazbu, která byla převzata od předložky *kromě čeho*, povýšili do stavu spisovného. Uživatelé spisovné češtiny by se pak mohli sami rozhodnout: buď zachovat vazbu starobylou s akuzativem, nebo přijmout vazbu analogickou s genitivem podle *kromě čeho.* Při volbě by však museli přihlížet k jistým významovým diferencím, o kterých jsme se zmínili výše. Avšak pokud jde o styl, synonyma *mimo co // kromě čeho* se od sebe takřka neliší, nebrání tedy výběru předložky.

Zbývá ještě pojednat o konkurenci předložky *mimo co* (nebo *kromě čeho*) s ustrnulými přechodníky *vyjma, vyjímaje* nebo *vyjímajíc*. Zřetelně tu cítíme, že volbou přechodníků volíme prostředky knižní. Podle intenzity knižnosti můžeme tato synonyma seřadit tak, jak jsme to učinili při úvaze o konkurenčních tvarech přechodníkových. Největší frekvenci má zřejmě tvar *vyjma*, který se dost často objevuje v textech administrativních a odborných, menší frekvencí se vyznačují přechodníky *vyjímaje a vyjímajíc*. Vývoj spisovné češtiny zřejmě spěje k postupnému potlačování forem *-aje* a *-ajíc*. Tvary *vyjmouc* a *vyjmouce*, které *Slovník spisovného jazyka českého* zaznamenal z B. Němcové a J. K. Tyla, prakticky vymizely.

Ve spisovném jazyce se šíří nový konkurenční prostředek, který má sice strukturu jmennou, ale v textech intelektuálnější povahy bývá konkurentem ustrnulých přechodníků. Základem tohoto prostředku je dějové substantivum *výjimka* (nikoli *vyjímka*, ale já bych ve spisovném jazyce tuto hláskovou podobu připustil jako tvaroslovnou dubletu) a výrazovým prostředkem vztahu předložkový pád *s čím*. Uveďme příklad z románu L. Fukse: [Vévoda] *byl velice vzdělaný, znalý společenských poměrů ve všech evropských metropolích s výjimkou Stockholmu a Athén*. Zdá se, že zde narůstá nový konkurent pro starší přechodníky a že jde o prostředek z hlediska systémovosti zcela správný.

Étienne-Martin, **Obydlí č. 4**, 1962

Kultura a umění

INFORMEL v sochařství

JAROSLAV SEDLÁŘ

Termín informel používáme jako souhrnné označení pro abstraktní umělecký směr, který se formoval v Paříži kolem roku 1945, a to jako protiklad k matematicky organizované struktuře forem geometrické abstrakce. Společně s lyrickou abstrakcí, tašismem, abstraktním expresionismem a brutálním uměním (art brut) přispěl k mnohosti stylového zaměření umění v padesátých a šedesátých letech, které ovládlo mezinárodní uměleckou scénu. Pevná, matematicky organizovaná struktura geometrických forem a kompozičních reguli byla v informelu nahrazována volnými znaky a spontánní rytmikou barevných skvrn a linií, které měly bezprostředně vyjadřovat duchovní obsahy. Odmítána byla také iluze prostoru a za jediný prostor v malířství byla prohlášena plocha, na které malíř maloval. V souvislosti s tím byl odmítán také předmět malování, a to vedle tzv. vnějšího modelu také surrealistický vnitřní model. Proto bylo třeba chápat obrazy informelního umění jako spontánní projevy, jako gesta a psychogramy vnitřních představ umělce samého a vnímatel měl „vstoupit do díla", aktivně s ním komunikovat, ztratit se v něm. Zpočátku se mluvilo o „ základní, zobecněné tvárné materii", která odkazuje k prapůvodním zkušenostem člověka, k jeho existenci, ke světu ve chvíli zrodu, a také obraz měl být syntézou vitálního i existenciálního, vědomého i nevědomého postoje k životu. Hovořilo se spíše o *„signifiants de l'informel"*, jak nazval výstavu roku 1952 v Paříži u P. Facchettiho M. Tapié, který zde také poprvé mluvil o *„významu beztvarého"*. Na ni vystavovali Jean Dubuffet, Georges Mathieu, Henri Michaux, Jean-Paul Riopelle, Jean Fautrier a Jaroslav Serpan. Bouřlivé diskuse o informelu probíhaly ještě na počátku šedesátých let. Jejich výsledkem bylo, že se jedná o umění, které nechce být zařazováno do tradiční estetiky s pojmy krásy, rytmu, harmonie, řádu, kompozice a usiluje spíše o přímý dotek s existencí, se životem, že jde v podstatě o umění hlásící se k existencialismu a k organické filozofii, ke konkrétní hudbě a k absurdnímu divadlu.

K nejdůležitějším průkopníkům informelu patřili Němci Wols a Hans Hartungové, kteří na počátku čtyřicátých let emigrovali do Francie. K tomuto tzv. „jinému umění", jak je označil ve studii *L'art autre* (Jiné umění, Paříž, 1952) Michel Tapié, se ve Francii zpočátku kromě Wolse a Hartunga řadili Jean Dubuffet, Georges Mathieu, Henri Michaux, Jean-Paul Riopelle, Jean Fautrier a Jaroslaw Serpan a v podstatě v celém světě ještě Jackson Pollock, Mark Tobey, Robert Motherwell, Willem de Kooning, Franz Kline, William Baziotes, Asger Jorn, Antoni(o) Tàpies, Alberto Burri, Sam Francis, Pierre Soulage, Gérard Schneider, Raoul Ubac, Serge Poliakoff, Giuseppe Santomasso, Antonio

Saura, Emilio Vedova, André Lanskoy, Nicolas de Staël, Hans Hofmann a Carel Appel, Bernard Schultze, Fritz Winter, Theodor Werner, Emil Schumacher a Karl Otto Götz, Sonderborg (Kurt Rudolf Hoffmann), Camille Bryen, Ernst Wilhelm Nay.

Marcel Brion v knize *L'Art Absrait* (Abstraktní umění, Paříž, 1956) k informelu počítá i některé italské umělce, jakými jsou například Afro (Afro Basaldella), Renato Birolli, Mattia Moreni, Giani Dova, Roberto Grippa a Luigi Spazzapan.

V malířství, asamblážích, kolážích a materiálových obrazech projevy informelu byly víceméně jasně vymezeny, prolínaly se s tašismem, akčním uměním nebo s art brut, zatím co v sochařství, které pracuje vždy s prostorem, jehož tradiční podobu v malířství informel odmítal, došlo k diskusím.

Odborná literatura hledá vztah informelního (také informálního) sochařství k popraskanému povrchu Giacomettiho soch nebo ke strupatě zdrsněným skulpturám Germaine Richierové, ale zejména ke složitým duchovním evokacím *Psyché* ve Wolsových obrazech. Mohou existovat podobné projevy také v sochařství, které vždy muselo překonávat daleko větší odpor, který kladl materiál (kámen, dřevo, kov) a také čas, než v malířství ? Dá se vůbec mluvit o informelní skulptuře, zejména používá-li také jako malířství poddajný materiál, hlínu, terakotu, sádru, vosk, papírmaše, drát, ale i materiál tzv. chudého umění (arte povera, cire perdu), s jakým pracovalo na rozdíl od tradičního sochařství? Je to sochařství, které podobně jako u skici většinou nepřeformovává materiál v tvůrčím procesu ze surového stavu do konečné podoby díla, nýbrž nechává ho bujet jako zárodečné dělení buněk, jako narůstání korálů, jako rezivění? Je to plastika, která samozřejmě odporuje všem normám klasického pojetí sochy. Ne náhodou zavádí do sochařství jako nejvyšší bod své tvorby reliéf, přímo malířsky chápaný. Mezi jejími předchůdci je opět uváděn, jako už v mnoha případech v moderním umění, Picasso a tentokrát jeho *Sova* z roku 1933 s amorfním opeřením nebo některá díla Lipchitzova, jehož pozdní práce se odvolávají na baroko. Rozhodujícími podněty pro sochaře ovšem bylo informelní malířství.

Jean Fautrier, francouzský malíř, který se po studiích na Royal Academie a Slade School of Art v Londýně vrátil v roce 1917 zpět do Francie, započátku vycházel z temného expresionistického malířství, aby ovšem už v letech 1943 -1944, v době německé okupace, namaloval celou sérii obrazů válečných *Rukojmí* (Les Otages). Obrazy vytvářel jako reliéfy malířskou špachtlí, kterou nanášel na světlé pozadí hrubým způsobem všední materiály – papír, olej, sádru, hlínu. Reliéfy pak koloroval lehce a jakoby automaticky se opakujícími tahy subtilními barvami nebo je odléval v nepravidelně jemných, ale i hrubých texturách do bronzu: byly to *„ideogramy utrpení"*, jak je nazval André Malraux, vyhaslé fyziognomie, obrazy, které se staly průkopnickými pro rané informelní umění po druhé světové válce.

Druhým umělcem, který osudově předznamenal informel padesátých let, byl Jean Dubuffet. V roce 1942 prodal velkobchod s vínem, který vlastnil v Pa-

říží od roku 1930, aby se věnoval výhradně umění. Bez sebemenšího uměleckého vzdělání nebo školení začal malovat kašovitými barvami „barbarské, bláznivé" malby, které vystavil v roce 1944 v pařížské Galerii René Drouin. Byla to díla, která jsou dnes zahrnována pod pojem l'Art brut. V duchu brutálního umění, subsumovaného též pod informel, vytvořil v roce 1954, tedy už po vyhlášení informelu, z odpadků 24 sošek, které vystavil v Galerii Rive Gauche pod názvem *Malé sochy ohroženého života*. Největší soška, nazvaná *Grouloulou* (měří 1,2 m), sestává z novinového papíru (konkrétně z France Soir). Také soška nazvaná *Gigotan* je vytvořena z papírových kapesníků, naopak *Duše Moriana* z uschlých dřevnatých částí vinné révy a další plastiky z železné strusky zalité do portladského cementu, z dřevěného uhlí, mastku, skleněných střepů, úlomků lávy, mořských hub, zbytků šňůr, koudele, zrezivělých nýtů a zbytků shořelých aut. Sochám dával vtipné názvy, například *Komandér Savonarola, Taškář, Otrhanec* apod. Dubuffet dokázal vytvářet z odpadků překvapivé tvary a postavy typické pro art brut, podobně jako kdysi v duchu dadaismu Kurt Schwitters.

V odborné literatuře se setkáme s názorem, že určité náznaky abstraktně informelního charakteru lze nalézt také v bezpředmětných plastikách, které tvořil sice jen velmi krátce, ale už počátkem třicátých let Lucio Fontana, který je v roce 1936 opět vázal na předmět. Avšak v létě roku 1959 pracoval za svého pobytu v Albisole na keramických plastikách nazvaných *concetti spaziali–Natura* (Prostorové koncepty – Příroda), které vystavil na Documenta II v Kasselu a na 5. bienale v Sao Paulu a několik z nich i na výstavě v Albisola Mare, Passegiata degli Artisti. Četné z nich odlil do bronzu. Mají nepravidelně kulovitý tvar a vykazují ve svém strukturovaném povrchu velké prostorové pronikání a vnikání v podobě expresivních střihů, řezů a děr. Fontanu ovšem nelze považovat za informelního umělce, stál spíše mezi generacemi, ale i mezi -ismy.

Informel, který znamenal absolutní svobodu pro malíře, jejich nezávislost na viděném světě, obrat k ryze subjektivní duchovní interpretaci přírodních procesů pohybu, růstu, automatismu a k jejich gestické evokaci na plátně, byl pro většinu sochařů přechodným stylem. Dlužno ovšem podotknout, že jim prošel téměř každý umělec, na západě stejně jako za železnou oponou, protože přiznat se k informelu znamenalo přihlásit se ke svobodě projevu, k pokroku, který vyznával přírodní bimorfismus, mineralismus, vitalismus. V Evropě platilo i stále přítomné sledování idejí růstu a rozkladu, hledání nového vztahu mezi kulturou a přírodou, a to patřilo k uměleckému duchu doby, stejně ovšem jako hledání a využívání nových, naprosto neobvyklých, přírodě bližších materiálů.

Mezi informelní sochaře, kteří prošli informelem nebo se ho pouze dotkli, patří Thomas Lenk, Otto Herbert Hajek, Erich Hauser, Ernst Hermanns, Jan Schoonhoven, ale ojedinělými pracemi i Eduardo Paolozzi, César, Étienne-Martin, v Americe Peter Grippen a keramik Peter Voulkos nebo John Masen.

Thomas Lenk, německý sochař, který v roce 1952 krátce studoval na Umělecké Akademii ve Stuttgartu a absolvoval kamenosochařství, se stal známým

vrstvenými plastikami z počátku šedesátých let, které mu o něco později vynesly mezinárodní ocenění, zejména v roce 1970 na Bienále v Benátkách. V té době ovšem už informel opustil. Podobně i jeho krajan Otto Herbert Hajek vystudoval v letech 1947-1954 Stuttgartskou Akademii, navštívil Paříž, Anglii, Itálii, v roce 1958 vystavoval na benátském Biennale, ve Stuttgartu, Mnichově (1959), ve Vídni (1959), v Mannheimu a v Krefeldu (1960). Proslulým se stal jako tvůrce církevních objektů, svícnů, křížů, křtitelnic, křížových cest, oltářů a sarkofágů, které tvořil na zakázku pro katolickou církev. Ovládal skvěle materiál a své návrhy dokázal přizpůsobit interiérům a stavbám, chrámovým architekturám i pohřebním kaplím. V těchto dílech dominovala kubická, blokovitá forma. Teprve v okamžiku, kdy pominuly zakázky, obrátil se Hajek k volné, žádnou objednávkou nevázané tvorbě. Už léta předtím ho zajímal problém, který sám nazval *Uzly prostoru* (Raumknoten). Při řešení tohoto problému usiloval o to, aby se tělesa pronikala s prostorem a zapadala do sebe navzájem tak, aby nepřevážil ani dutý prostor, ani plastický objem prostor utlačující. Formy měly být vzájemně srostlé do té míry, že celek se měl podobat fantastické prostorové mříži nebo skořepině a měl vyhlížet jako přirozený počátek nějaké stavby, zároveň však jako něco trvalého. Každá nová plastika byla naprosto originální, protože sochař ji modeloval ve vosku, který při odlití do bronzu mizí. Hajek pak zcela v duchu informelu ponechával povrch bronzu strupatý a jen na některých místech ho vyhlazoval. Tím dosahuje malířského efektu svých romantických výtvorů, zároveň však určuje pohledový směr při vnímání díla, podobně jak je tomu například u zřícenin staveb. Proniky a přeryvy v jeho plastikách mají být divákem intenzivně prožívány.

V šedesátých letech začal vytvářet tzv. *Barevné cesty*, prostorové koncepty mezi výtvarným uměním a architekturou. Byly to barevné nástěnné malby, nástěnné reliéfy a funkčně vázané velké abstraktní plastiky jako charakteristické umělecké prvky v prostředí staveb a náměstí. V roce 1977 dokončil v australské Adelaidě diskutabilní umělou krajinu jako urbánní centrum volného času a v roce 1991 *Poctu W. A. Mozartovi* v Salcburku.

Naopak Erich Hauser, který absolvoval v letech 1945 až 1948 odbornou výchovu jako ocelorytec a současně se cvičil u Petera Ansgara v klášteře Beuron v kresbě a modelování a navštěvoval večerní kurzy na Svobodné umělecké škole ve Stuttgartu, vystupoval od roku 1952 jako svobodně tvořící sochař, pracující z počátku pod vlivem Pabla Picassa a Berta Lardery. Brzy však tuto cestu opustil a pod vlivem informelního malířství začal pracovat s kovem. Využíval jeho struktury a zpracovával ho gestickým způsobem, také skládáním z kusů použitého materiálu. Viditelné stopy gest poznamenaly i kovové plastiky přechodného stadia jeho tvorby, a to ještě dříve než začal uctívat vyhlazený povrch.

I Ernst Hermanns, narozený roku 1914 v Münsteru ve Vestfalsku, absolvent Kunstgewerbeschule v Cáchách a Düsseldorfské Akademie, po svých studijních cestách do Francie, Řecka a Itálie začal tvořit bezpředmětné plastiky už roku 1950, protože vstoupil do umělecké skupiny Junger Westen, založené ro-

Zoltán Kemény, **Vůle-napětí-energie-vesmír**, 1958

ku 1948 v Recklinghausenu, kterou tvořili Thomas Grochowiak, Gustav Deppe, Emil Schumacher a Hans Werdehausen a která si vytkla za cíl navázat na internacionální Modernu před druhou světovou válkou. Hermanns, vystavující od roku 1958 již pravidelně v Galerii 22 v Düsseldorfu, v Darmstadtu, na sochařském Bienale v Antverpách-Middelheimu, ve Stedelijk Museum v Amsterodamu a na Documenta II (1959) v Kasselu, zpočátku vytvářel abstraktní objemovou plastiku. Tuhá masa s kýlovitými výstupky jako by se otáčela kolem sebe. Ale už tehdy zároveň vznikaly měkýšovité bytosti. Na keramické stěně, umístěné na moderní budově v Gelsenkirchenu, evokují zvedající se a klesající vlny představu hornaté zvrásněné krajiny; silné spáry mezi keramickými deskami ji ale kontrastně potlačují. Aby dosáhl propustnosti prostorových představ, přestal po dobu jednoho roku (1957/58) dělat sochy a začal kreslit a malovat. Tak vznikly vznášející se temnosvitné mraky z roztřepených čárek, které se jednoduše překládají přes sebe a na okrajích se třepí. Když je převedl do plastiky, vznikaly volné tvary růstu, které vzdáleně připomenou houby, korálové útesy, mechy a lišejníky, tedy propustné přírodní útvary, které nemají žádnou plastickou konzistenci. Je to něco podobného, jako kdyby pučel kámen nebo bronz a jako kdyby se chtěl sochař těmito měkkými útvary kamení a bronzu vyrovnat. Měkké útvary, připomínající kámen, se jeví jako pokus dát mrtvé materii organický život. V některých jeho výtvorech je tomu však i naopak a původně živé precizní organismy jako by byly potaženy škraloupem, krustou, jako by nežily. Byla to ovšem právě jistá míra poezie amorfnosti a samozřejmě romantismus, které spojují Hermannsovy plastiky velmi výrazně s informelem.

Další světoví sochaři, François Stahly, Zoltán Kemény, bratři Arnaldo a Giò Pomodoro svou tvorbou upevňovali amorfní plynutí informelu do rytmického

pohybu, samozřejmě předtím než v roce 1960 nastal odvrat od informelu, od rukopisných záznamů a subjektivních projevů směrem k písmenům a mřížkám. Jedním z nejstálejších přívrženců informelu zůstal Emil Cimiotti, který jej pěstoval i nadále a neštítil se i v době již jinak orientované vyznávat přírodní procesy růstu, být lyrickým obdivovatelem světa a jeho plynutí.

François Stahly (1911) vyrůstal ve Švýcarsku a roku 1931 přišel do Paříže, kde navštěvoval až do roku 1938 Atelier Malfray na Akademii Ranson. Protože tento ateliér dával svým žákům velkou volnost, přešel Stahly velmi brzy k abstrakci. Vystavoval pravidelně na Májovém salonu, v Salonu de la Jeune Sculptur a na Salonu des Réalités Nouvelles. Roku 1954 obdržel na Milánském trienále zlatou medaili. Jedna z jeho výstav proběhla roku 1953 také v Galerii P. Facchettiho. Tou se přihlásil k informelu, i když jeho dílo nelze úplně jednoznačně zařadit do běžných kategorií. Přesto ale drží abstrakci, alespoň počátkem padesátých let, ve formách organické tvorby. Umělec hledá stále nová témata a obměňuje své tvarosloví, vždy tak, aby dal sledované ideji přiměřený výraz. Jeho stylistický vývoj není přímočarý. Během války vznikly v Burgundsku první dřevěné plastiky zakřiveného, uzlovitého stylu. Potom následovala z masivních kamenných bloků vytvořená monumentální díla, která připomínají umění Aztéků. Podobně jako jeho přítel Étinne-Martin je i Stahly fascinován mystériem křesťanství a pohanství. Dřevěná plastika *Zámek slz* (1952), skutečný labyrint utkaný ze stalaktitů, působí na diváka, jako by uprostřed byla uzamčena neviditelná svatyně. Také tajemství vznikání a vzrůstu hraje v jeho tvorbě velkou roli a manifestuje se v plastikách, ve kterých jsou kombinovány ženské a rostlinné formy (*Rozkvět*). V posledních letech přešel umělec od horizontálních útvarů k vertikálním, vystrčeným do prostoru. Ohnivé jazyky se zvedají vzhůru, zatímco plastika kašny má tvar pyramidy. Ve stejném stylu se drží nástěnné dekorace, které Stahly vytvořil roku 1958 pro kapli Vatikánu na světové výstavě v Bruselu. Ve spolupráci s architekty prováděl rovněž stavebně plastické zakázky, pro které využíval převážně kovů, jakými jsou ocel, aluminium a jiné.

Zoltán Kemény, (1907-1965), švýcarský malíř a sochař maďarského původu, studoval architekturu (1924-1927) a malířství (1927-1930) v Budapešti a v letech 1930-40 pracoval v Paříži jako designér a módní kreslíř. Teprve po svém přesídlení do Curychu v roce 1942 se vrátil k malířství. Po druhé světové válce vstoupil ve známost svými častými výstavami v Curychu, Londýně, Berlíně (Galerie Springer 1956) a v Paříži (Galerie Paul Facchetti 1955, 1957 a 1959). Ve svých reliéfech a kolážích zpracovával (od roku 1946) nejrůznější materiály (např. šrot, uschlé kořeny rostlin). Dubuffetem byl uveden do art brut. Od roku 1954 vznikaly tzv. *Images en relief*, reliéfní kovové konstrukce, svařované z jednotlivých průmyslově vyrobených částí. Jako sochař pracoval Kemény s hotovými prvky, s dráty, hřebíky, spirálovými péry, kovovými odřezky apod., které sestavoval formou montáží do tzv. materiálových obrazů, ve kterých využíval stále stejných prvků, jen s tím rozdílem, že některé byly větší a silnější a jiné menší. Příležitostně zhotovoval tyto prvky také sám, podle

vlastních postupů. Zatímco dříve upřednostňoval převážně olovo, zinek, železo a cín, později to byla měď a hliník. Zvláště měď umožňovala v procesu pájení třpytivé zabarvení překvapivých efektů. Stále abstraktnější výtvory umělce jsou svědky nezvykle bohaté umělecké fantazie.

Arnaldo Pomodoro (1926) zatímco studoval architekturu, založil roku 1954 společně se svým bratrem Giò a s Giorgiem Perfettim v Pesaru Gruppo „3 P"; později přesídlili všichni tři umělci do Milána, kde působili jako jevištní výtvarníci, dekoratéři a zlatníci. Jejich výtvory z té doby se vyznačují odvahou a originalitou. Řadu svých prací vystavili poprvé roku 1956 na benátském Bienále: kované práce ze stříbra a ze zlata, medailony a drobné plastiky. Poté se Arnaldo i Giò Pomodoro obraceli stále více k plastice, ve které zpočátku pracovali paralelně. Teprve o něco později se jejich postoje i projevy začaly odlišovat.

Na Arnalda zapůsobili rozhodujícím způsobem Alberto Burri a Wols, pod jejichž vlivem začal vytvářet velmi volné, většinou pomalované velkoformátové kovové plastiky, které poprvé vystavil roku 1959 v benátském Palazzo Grassi. Svými díly přenesl v padesátých letech principy informelního malířství do sochařství. Ve stejném roce obeslal dvěma díly Documenta II (1960) a vystavoval i v Kunsthalle v Recklinghausenu a ve Stedelijk Museum v Amsterodamu. V šedesátých letech pak změnil svůj tvůrčí koncept tak, že pomocí pevně strukturované normy, ve formě sloupů, koulí a krychlí symbolizoval prvky techniky poznamenaný všední den.To už zaznamenal mezinárodní ohlasy a roku 1960 byl pozván do USA, aby tam poznával směry soudobého amerického umění.

Giò Pomodoro (1939), italský sochař, studoval nejprve architekturu, potom kreslení, malířství a sochařství. Ve Florencii se připojil k umělecké skupině Galleria Numero a roku 1954 založil společně s bratrem Arnaldem a Giorgiem Perfettim Gruppo „3 P", která uvedla do zlatnického řemesla nové podněty. Stejně jako jeho bratr obrátil se i on k sochařství a vytvářel velmi volné pomalované sochy z nejrůznějších materiálů. Byly blízké sochám jeho bratra a stejně jako on vytvářel informelní plastiky. Od roku 1956 však začal rozvíjet vlastní, zcela osobitý a velmi abstraktní styl, který se vyznačoval jemně plynoucím utvářením plochy. Využíval silně leštěného kovu, který dodával jeho plošným kovovým reliéfům bohaté možnosti rozvíjení a rozlišování světla. Nicméně již na Bienale v Benátkách roku 1959 a v Recklinghausenu roku 1960 nebo v Amsterodamu se od děl Arnaldových odlišovaly. Charakterizoval je osobitý styl, ve kterém Giò Pomodoro usiloval o syntézu moderního výrazu a tradiční formy, takže mnohé jeho velkoformátové, měkce členěné plastiky vzdáleně upomínají na antické plošné reliéfy.

Emil Cimiotti, narozený roku 1927 v Göttingenu, studoval v letech 1949 až 1953 u Otto Bauma ve Stuttgartu, Karla Hartunga v Berlíně a u Ossipa Zadkina v Paříži. Vystavoval v Mnichově, v Düsseldorfu, Kolíně nad Rýnem, na benátském Biennale a na Biennale mladého umění v Paříži, ale i na Documenta II v Kasselu, ve Stedelijk Museum v Amsterodamu, v Carnegie Institutu

v Pittsburghu a na putovní výstavě evropského umění v USA a Kanadě. Cimiotti vyšel z figurálního umění a dokonce i jeho pozdní práce, které jsou obdivovány jako strašidelně pohyblivé keře, mají svůj původ ve skupinách lidí. Byly však zrychleným procesem metamorfózy proměněny až k nepoznání. Cimiotti současně hledal původní stav hmoty, ten, do kterého se hmota dostala samovolným plynutím. A to, co se zde tímto způsobem zformovalo, dostalo i přes svou zdánlivě náhodnou konstelaci vpravdě plastickou podobu. V roce 1958-1959 zhotovoval výtvory, které jako by se ustavičně pohybovaly sem a tam, jako by v nich člověk zažíval zakletý rytmus pohybu, zakřivení, neustálé obohacování pozitivními a negativními impulzy. Díla mají ovšem i rys odcizenosti a fantazie diváka v nich může nalézt fantoma, který tudy prolétl jako bouře. Ta se v roce 1960 sice utišila, ale dílo Cimmiottiho má i nadále precizní plastickou konzistenci a předvádí nám napětí pohyblivého tělesa v prostoru.

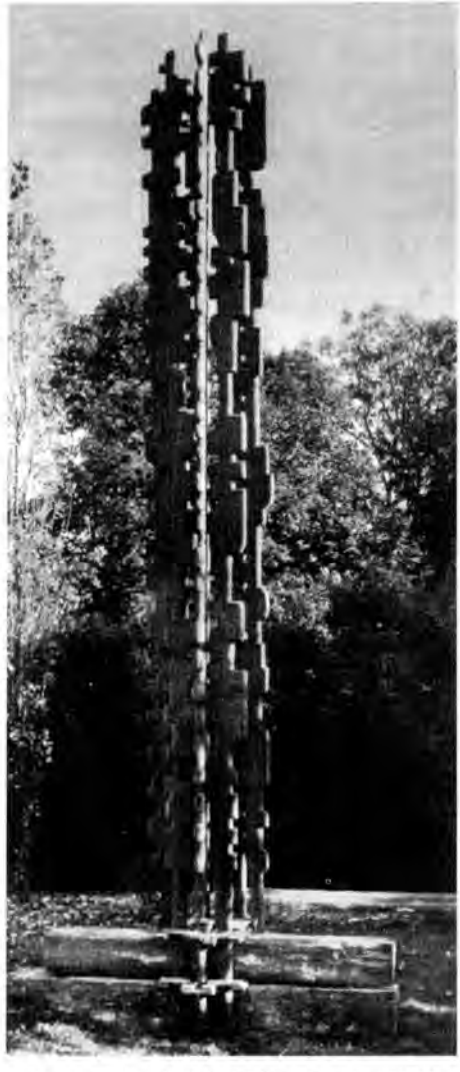

François Stahly: **Model fontány**, cca 1960

Do Čech informel pronikl v totalitním období padesátých let (udržel se zde do let šedesátých) a svou spontánností napomáhal ideji úniku od reality. To ho poněkud odlišovalo od umění západního. Z českých umělců se k informelu řadí Josef Istler a Vladimír Boudník. Někteří umělci (například Mikuláš Medek, Josef Istler, Jiří Valenta, Bedřich Dlouhý) ohraničovali struktury na svých obrazech pravidelnými a hranatými útvary. Tvorba Josefa Istlera je velmi blízká tvorbě Jana Kotíka a Mikuláše Medka, s níž na sklonku padesátých a na počátku šedesátých let představuje první vlnu českého imaginativního informelu.

První výstava informelního malířství se uskutečnila na jaře roku 1960 v ateliéru malíře a grafika Jiřího Valenty; zúčastnili se jí Vladimír Boudník, Jan Koblasa, Jiří Valenta, Čestmír Janošek, Aleš Veselý, Antonín Málek, Zdeněk Beran a Antonín Tomalík. Druhá výstava se konala na podzim roku 1960 v ateliéru Aleše Veselého a zúčastnil se jí také Zbyšek Sion, Václav Křížek a fotografové Jiří Putta a Karel Kuklík. V těch letech si musel každý umělec alespoň vyzkoušet abstraktní umění; všechny mladé umělce spojovala snaha vyrovnat se s fenoménem abstrakce, jež dominovala v poválečném světovém umění. V pracích, které jmenovaní umělci představili, bylo patrné ponaučení z tvorby Jeana Dubuffeta a Antoniho Tàpiese i důraz na novou koncepci výtvarné řeči, která ztěžklými barevnými a syrovými hmotami netradičních materiálů a postupů exponovala existenciální pocity úzkosti a nejistoty. Objevily se zde také snahy o sochařskou tvorbu. Jejími nejvýznamnějšími reprezentanty u nás jsou Aleš Veselý a Zdeněk Beran.

Aleš Veselý (1935), malíř, kreslíř, tvůrce instalací a enviromentů, absolvent Akademie výtvarných umění v Praze (1952-58, u V. Silovského), začal umělecky tvořit koncem padesátých let, a to obrazy, které čerpaly podněty z osobních životních zážitků, snů a mýtů. Teprve v roce 1959 začal s tvorbou asambláží a objektů, které již zcela v duchu informelu sestavoval ze dřev, písku, hlíny, listí, plechu, drátů, textilií, asfaltu a z nalezených přírodních i průmyslově vyrobených materiálů, které slepoval laky, letoval plamenem. Tak vznikaly abstraktní objekty, zpočátku v podobě reliéfů, od roku 1963 prostorové. Potom sestavil několik tzv. stigmatických objektů, v roce 1964 sochu nazvanou *Židle uzurpátor* a v letech 1963-66 sérii tzv. *Enigmat*, železných svařovaných soch, na jejichž vrcholu stála dnes již proslavená, avšak neexistující skulptura *Modlitba za zemřelého* z roku 1968, zhotovená z nerez oceli během Sympozia prostorových forem ve VŽKG v Ostravě. Potom se sochař stáhl z veřejného života do soukromí svého ateliéru nedaleko Prahy a od informelu se odvrátil k tvorbě obrovských, často valivých mechanismů s kyvadly, pákami, osami a rameny a k plastikám postelí, židlí, vozů a kár.

Druhým sochařem hlásícím se k informelu byl Zdeněk Beran (1937), malíř, kreslíř a realizátor prostorových objektů a instalací. Po absolutoriu Akademie výtvarných umění v Praze (1956-62, u V. Sychry) se angažoval v organizování neveřejných *Konfrontací*, prostřednictvím kterých byl uveden roku 1960 do českého umění informel. Rozhodující pro jeho přijetí tašismu a informelu byl přelom padesátých a šedesátých let, kdy našel jeho přirozený sklon k expresivnímu projevu v tvorbě tašistických obrazů (*Opevnění z Orlických hor*, 1959) a brzy nato v syrové materiálové abstrakci (*Objekt*, 1960; *Bez názvu*, 1960) svůj raison d'etre. Brzy se však od informelu odvrátil, a to v okamžiku, když začal hledat v materiálových sestavách figurální motiv, a tak už v díle *Náznak tří figur* (1962) nastupuje pojetí odlišné od intuitivního informelního ponoru do nitra věcí, a ve druhé polovině šedesátých let vítězí figurativní pojetí a postupně se objevují i fantazijní útvary, které ohlašují Beranovy jinak zaměřené objekty.

Naše diskuse

Osobnost vysokoškolského učitele

V prvním čísle tohoto ročník vyzval Vladimír Spousta k diskusi na téma vysokoškolského učitele. Nyní přinášíme první ohlasy, které vyvolala. Předpokládáme, že to nejsou poslední příspěvky a že diskuse bude v dalších číslech pokračovat.

Prof. dr. Petr Chalupa, CSc.,
katedra geografie PdF MU

Diskutovat v univerzitním časopise s více než čtyřicetiletou tradicí o osobnosti vysokoškolského učitele považuji za nápad, který si zaslouží ocenění. Vždyť se tematicky dotýká nejen všech členů akademické obce, ale i drtivé většiny čtenářů tohoto periodika.

Byl jsem přesvědčen, že po více než pětatřicetiletém působení na vysoké škole nebude pro mne velký problém barvitě popsat ideálního vysokoškolského učitele. Bez velkého rozmýšlení jsem přislíbil vstoupit do diskuse.

Hned na počátku jsem zavrhl psát o tom, že osobností se vysokoškolský učitel stává symbiotickým vývojovým procesem, ve kterém se postupně spojí v jeden harmonický celek jeho vysoká odborná a pedagogická kvalita se společensky všeobecně uznávanými lidskými vlastnostmi. Zdálo se mi to pro diskusi v časopise příliš jednoduché a navíc frázovité. Vyhledal jsem inspirační „berličku" a o pomoc jsem se obrátil na odbornou literaturu.

Upřímně se přiznávám, moc jsem si nepomohl. Původní myšlenku jsem sice mohl rozvinout a obohatit o význam zpětné vazby mezi učitelem a studenty, o vliv individuálních vrozených vlastností, o úroveň kreativního myšlení nebo o schopnosti transformovat svoje vědecké poznatky v didaktický systém vysokoškolského studia. Dalo by se napsat sice více, ale okruhem jsem se stále vracel k oné mé původní a předem zavržené obecné frázi.

A tak když jsem si nevěděl rady, vzpomněl jsem si na svoje studentská léta a začal jsem si vybavovat svoje vysokoškolské učitele. Srovnával jsem je a uvažoval, koho z nich bych označil jako osobnost. Snažil jsem se odpovědět na zcela jednoduchou otázku: „Jací byli moji učitelé a později i kolegové?"

Jednoznačně to byli odborníci, kteří mě dokázali nadchnout a tak zaujmout, že mně dokonale ovlivnili celý můj profesní život. Je zajímavé, že teprve nyní při psaní tohoto příspěvku jsem si s odstupem let uvědomil, že jsem měl v životě vlastně obrovské štěstí. Moji vysokoškolští učitelé a pozdější spolupracovníci byli vysoce vzdělaní, ale přitom velmi skromní lidé, kteří byli ochotni vždy kolegiálně pomoci. Práce na vysoké škole pro ně byla celoživot-

ním koníčkem a nekonečným putováním na cestě za poznáním. Byli nejen schopni vytvořit dělný kolektiv, který řešil tvůrčím způsobem výzkumné úkoly a stále usiloval o zvýšení kvalitativní úrovně vzdělávacího procesu, ale zajímali se i o běžné rodinné a životní problémy, dokázali pomoci v nesnázích, stejně samozřejmě jako se dokázali od své práce odreagovat a společně se na katedrových akcích bavit.

Pro studenty byli velkou přirozenou autoritou pro své odborné znalosti, pro spojení náročnosti se spravedlivým hodnocením a chápání problémů, které přináší studentský život.

Tak jako mezi nimi vybírám a nyní konkrétně uvádím profesory Horníka a Demka nebo docenta Šupku, stejně tak bych mohl uvést celou řadu svých vysokoškolských učitelů a pozdějších kolegů z jiných kateder.

Kouzlo těchto vysokoškolských učitelů je v tom, že nejsou uniformní, každý z nich je jiný, je svým vlastním originálem. Spojuje je jeden společný rys, jsou osobnostmi.

A jsem opět tam, kde jsem původně nechtěl být, totiž u své původně zavržené myšlenky. A tak mi závěrem opravdu nezbývá než napsat, že podle mne se osobností vysokoškolského učitele stane ten, který je uznávaný ve své odborné komunitě, je to znamenitý učitel a bezvadný člověk. (Zní to sice tak trošku jako fráze, ale o její pravdivosti jsem se fakticky za léta působení na vysoké škole přesvědčil.)

Doc. PhDr. Jiří Poláček, CSc.

Katedra mediálních studií a žurnalistiky FSS MU
a Katedra české literatury PdF MU

Osobnost jako umělecké dílo

Diskusi o problematice osobnosti vysokoškolského učitele, iniciovanou redakcí revue Universitas, velmi vítám. Její základní operační pole, které vymezil docent Vladimír Spousta, akceptuji, zároveň bych však rád podotkl, že tato diskuse by neměla mít jenom teoretický ráz, nýbrž vedle subjektivních pohledů jejích účastníků by měla reflektovat také dnešní situaci ve vysokém školství, především na Masarykově univerzitě. Mimoto si myslím, že Spoustovo odmítnutí sousloví vysokoškolský pedagog není zcela na místě, neboť jde o tradiční pojmenování, jež v praxi funguje jako synonymum sousloví vysokoškolský učitel.

I

Každý člověk ve svém učitelském působení na vysoké škole uplatňuje svůj charakter, ale současně – ať už vědomě, či spíše podvědomě – je ovlivněn svými učiteli a předchůdci. Může se jimi jak inspirovat, tak vůči nim zaujímat ne-

gativní postoj, leč v každém případě je tento vliv důležitým formativním prvkem a zárukou potřebné kontinuity. Byť nejvýznamnější roli zde sehrávají přímí učitelé, není na škodu pohlédnout hlouběji do minulosti a hledat inspiraci v bohaté memoárové literatuře. Ze vzpomínkových prací svých učitelů bych v této souvislosti připomněl knihy Josefa Hrabáka (*Život s literaturou*, 1982) nebo Dušana Jeřábka (*Brněnská romance*, 1997), avšak za zmínku stojí i Šaldova *Hrst vzpomínek*, otištěná roku 1922 v Tribuně a posléze v roce 1996 samostatně vydaná Společností F. X. Šaldy. Její autor v ní mimo jiné konfrontuje osobnosti svých dvou učitelů z pražské filozofické fakulty, a to Josefa Durdíka a T. G. Masaryka:

„Durdík byl mně gymnazijní profesor na druhou: ještě důstojnější, ještě obřadnější, ještě škrobenější. (...) Pozdravil-li někoho nebo děkoval-li někomu, dálo se to s takovou režií teatrálních gest, žes měl dojem, jako by tomu předcházela půlhodinová zkouška před zrcadlem. A na katedře zase táž teatralistika: věci zcela prosté traktoval jako zjevení. (...)

Jak jiný byl Masaryk! Přišel pružným krokem jako šohaj, podivně uzavřený do sebe. Ožil až na katedře před svými lejstry. A ve všem vede si tak nedivadelně, hovoří šedým monotónním hlasem, bez gest a jiné posunčiny; jen občas zadoutná pod skřipcem hnědé sklo. (...)

Nesouhlasil jsem s tím nebo oním, ale vždycky zůstalo něco, co mělo hodnotu životního podnětu, co nutilo myslit, co ukazovalo cestu, co tě přimělo, aby sis položil správně problém. A pak to, co zní jako osobitý, nezapomenutelný hudební motiv: osobnost uzavřená v sebe jako umělecké dílo."

Šaldova slova mají v mnohém obecnou platnost. Ukazují, že mírou velikosti vysokoškolského učitele je schopnost dávat studentům ony „životní podněty", učit je správně se orientovat a samostatně myslet. Pojetím osobnosti jako uměleckého díla Šalda poukazuje na skutečnost, že utváření osobnosti vysokoškolského pedagoga je tvůrčí proces, v němž vedle vrozených dispozic hraje významnou roli též volní aktivita.

Soudím, že každý učitel na vysoké škole by měl manifestovat svůj status náležitým chováním, jednáním a vystupováním, kultivovanou mluvou, ba i oblékáním. Měl by usilovat o osobnostní vyhraněnost a nebát se jisté aristokratičnosti, ale zároveň by se neměl chovat povýšeně; součástí jeho vnitřní výbavy by měla být stálá sebereflexe a pokora, vyvažující určitou výlučnost akademického prostředí. A co ona Šaldou odsouzená teatrálnost? V každém učiteli je kus herce, jeho herectví by však mělo být funkční a mít své hranice.

II

Jestliže nezbytnou součástí působení na vysoké škole je vědecká práce, pak nelze smlčet, že dnes je s ní spojeno mnoho problémů. Příliš se preferují grantové projekty, zatížené značnou formalizací, kterou trpí i různé akreditace, habilitační řízení a řízení ke jmenování profesorem či hodnocení publikační činnosti. V něm jsou některé aktivity přeceňovány a jiné naopak podhodnocová-

ny, což má negativní dopad na jednotlivé vědecké obory a eo ipso i na každého učitele.

Domnívám se, že vysokoškolský pedagog by měl také usilovat o popularizaci své vědecké disciplíny a o různé společenské přesahy. Mám na mysli vystupování v rozličných médiích a reakce na věci, které se týkají vědy, vysokých škol i celé společnosti. Příkladem budiž chystaná ministerská reforma vysokého školství nastíněná v tzv. Bílé knize terciárního vzdělávání. Veřejné působení této ražby přináší zvýšené renomé jednotlivci i celé jeho instituci. Je nasnadě, že všichni učitelé se takto prezentovat nemohou. Každý z nich má však k dispozici kolektivy svých studentů, kteří tvoří veřejnost sui generis.

Maně jsem se dostal na půdu vysokoškolské výuky, a tak mé další poznámky budou věnovány jí. Musím přiznat, že jsem kritický k leckterým již běžným věcem. Na Masarykově univerzitě se už několik let studenti přijímají na základě společného písemného testu. Má to jistě své výhody, ale i značné nevýhody. Dřívější přijímací zkoušky založené na písemných projevech a pohovoru s učiteli uchazeče prověřily mnohem více (nemluvě o tom, že přímý kontakt absolventů středních škol s vysokoškolskými pedagogy měl jinou společenskou dimenzi než masové vyplňování testů). V prvních ročnících se pak objevovalo méně studentů, kteří pro vysokoškolské studium neměli předpoklady nebo o ně nejevili valný zájem.

Dnešní výuku na vysokých školách samozřejmě determinují vysoké počty studentů. Třebaže je nutno akceptovat finanční stránku této kvantity a volání po růstu vzdělanosti, zatížení mnohých učitelů překračuje únosnou mez. Týká se to zejména množství seminárních prací a vyzkoušených studentů či vedených a oponovaných diplomových prací. Když například jeden učitel vede dvacet takových prací, bere mu to tolik času a sil, že se nemůže patřičně věnovat vědecké činnosti. Je podivné, ba až nemorální, že tyto zvýšené pracovní povinnosti musí třeba na jedné katedře zvládat stejný počet pracovníků, jaký tam byl před deseti lety, kdy studentů bylo mnohem méně, vyučovací proces nebyl tak zformalizován a nebylo nutno trávit celé hodiny u počítače. Není divu, že kvalita výuky klesá.

Mám jisté výhrady rovněž k rozčlenění studia na studium bakalářské, magisterské a doktorandské. Zejména pokládám za přílišnou zátěž pro studenty i učitele dvojí diplomové práce a státní závěrečné zkoušky: myslím, že méně by zde znamenalo více. A co uplatnění bakalářů v praxi? Není například takové pedagogické asistentství problematické už samo o sobě?

III

Vposled se zastavím u komunikace se studenty a kolegy. Obecně platí, že při výuce by vysokoškolský učitel měl být náročný, ale současně by měl dbát na přiměřenost svých požadavků a vytvářet pozitivní tvůrčí atmosféru. Jakkoli to v praxi vypadá všelijak (třeba zmíněné příznivé ovzduší často postrádám při obhajobách diplomových prací), jde o pedagogické kompetence: jejich ig-

norování či jen částečné uplatňování vrhá špatné světlo nejenom na příslušného učitele, nýbrž i na jeho katedru, fakultu a potažmo i na celou univerzitu.

Při komunikaci se studenty sázím na otevřenost, dialog, humor a empatii, na jasně vymezená pravidla hry, jakož i na osobní poznání (v této spojitosti akcentuji oborové exkurze). Pravda, moje sázky vždycky nevycházejí, namnoze se zklamu, avšak držím se jich i nadále. Jestliže usiluji o kolegialitu, současně pléduji pro zachování určitých zvyklostí: patří k nim též oslovování učitelů jejich tituly nebo hodnostmi, nikoli příjmeními.

Ve sféře kolegiálních vztahů kladu důraz na kontinuitu generací, na povinnost každého učitele vyrovnat se s odkazem svých předchůdců a vychovat nástupce. Zdůrazňuji rovněž význam katedrových diskusí o problematice výuky a daného vědního oboru, ale i přínos takových debat mezi učiteli jiných fakult a vysokých škol (včetně zahraničních), spojených se vzájemnou informovaností, oponováním velkých prací a výměnou učebních textů. Z tohoto hlediska jsou důležitá setkání na konferencích a ve vědeckých společnostech. Pro každého vysokoškolského učitele jsou velmi inspirativní i diskuse s představiteli jiných oborů.

Doc. PhDr. Jiří Sedlák, CSc.

Doc. PhDr. Vladimír Spousta, CSc. nás v Universitas 2008, č. 1 vybídl k diskusi na téma Osobnost vysokoškolského učitele (a načrtl k ní i zajímavé schéma – „základní operační pole"). Protože jsem nabyl od r. 1948 do r. 1998 (kromě vynucené dvacetileté přestávky za sovětské okupace a normalizace) určité zkušenosti ze svého působení učitele filozofie, etiky a informatické výchovy na VŠ jak přírodně-technického, tak humanitně-sociálního zaměření, osměluji se ke vstupu do této diskuse i já.

Zaprvé, domnívám se, že vysokoškolští učitelé by se neměli upínat jednostranně jen na svou vědeckou kariéru a nepodceňovat tak svůj druhý úkol – úkol vysokoškolského učitele.

Zadruhé si myslím, že je třeba opustit „diktátorský" způsob výuky (nalejvárnu přednáškami apod.) a přejít na „demokratický" způsob výuky, založený na tvořivém, vzájemně se obohacujícím dialogu mezi vyučujícími a vyučovanými (i mezi vyučovanými navzájem), uplatňovaný především v seminářích apod. (Mimochodem, dialog je přínosný i pro vyučující, protože naplňuje ono antické Docendo discimus = Učíce učíme se /i my/.). Proto jsem se pokusil dialogicky pojmout i svůj modulový učební text pro studenty antropologie a „příbuzných" oborů *Vybrané problémy ze sociální etiky*. Formuloval jsem v něm otázky, které umožňují a podněcují dialog mezi stanovisky „pro" a „proti" , např.: Je interupce mravně přípustná, když je usmrcením budoucího člověka? Měl Einstein svědomí, když se rozhodl pomoci sestrojit atomovou bombu? Může si novinář napsat, co chce (např. antisemitské články)?

Zatřetí, soudím, že činností vysokoškolského učitele by mělo prolínat jako stálý požadavek-cíl to „Znát = umět použít". Když profesor psychologie PhDr. Vilém Chmelař vědecky zkoumal aktivní pozornost žáků, aplikoval získané poznatky do cenných rad k výuce. Když jsem ve svých skriptech *Úvod do práce s* informacemi v první části rozebral „Jak studovat (...)", pak v druhé části jsem se zaměřil na praktickou aplikaci toho pro posluchače jako budoucí učitele, tj. „Jak informaticky vychovávat žáky na základních a středních školách".

Začtvrté prosazuji: Pro onu dvojjedinou činnost vědce a učitele na VŠ by mohla a měla platit etická myšlenka prvního rektora MU prof. JUDr. Karla Engliše v jeho inauguračním projevu: *Hledáme pravdu, ale chceme dobro, vychováváme nejen vzdělance, ale i charaktery a lidi.*

Prof. dr. Jan Šmarda, CSc.,

Biologický ústav Lékařské fakulty Masarykovy univerzity

Pan docent Spousta uvedl tuto diskusi vědeckým rozborem pojmu osobnost. Není pochyby, že jeho rozbor je odborně zasvěcený. Protože však jde o rozbor vědecký, je přísně racionální. A já se nemohu zbavit dojmu, že pokud o někom bezpečně vím, že osobností je, vím to na základě nejen racionální složky svého poznání, ale především na základě citovém, pocitovém – prostě na bázi emocionální složky svého vnímání.

Uvědomuji si tedy, že do „šlechtického" stavu osobnosti pasuji daného jedince podle svého hodnocení subjektivního. A tudíž pokud je někdo – třeba vysokoškolský učitel – jako osobnost uznáván obecně, děje se to zřejmě na základě sumy shodných subjektivních mínění většiny kompetentních jedinců v populaci; a jde-li nám o osobnost vysokoškolského učitele, především v populaci vysokoškolských učitelů samotných. (Samozřejmě nejen to: v celé široké akademické obci učitelů a studentů vysokých škol, současných i bývalých, a zdá se mně, že i se značnými přesahy do řad inteligentních a náležitě morálních lidí v populaci celého národa.) Vrcholem uznání osobnosti vysokoškolského učitele je pak uznání mezinárodní. Prostě – osobnost je široce známa, uznávána a milována.

A protože zdůrazňuji emocionální složku uznání osobnosti vysokoškolského učitele, není už důležité připomínat i v této souvislosti, že vysokoškolský učitel, o němž víme (cítíme!), že je osobností, vždy projevuje mimořádně vysoké hodnoty svých vlastností morálních, charakterových i občanských, svých názorů všeobecných i svých znalostí a zkušeností v celé šíři oboru, který na vysoké škole vyučuje (a obvykle i v oborech sousedních). Je častým jevem, že osobnost vědecko-pedagogická kompenzuje svůj odborný život ve světě povýtce racionálním rozvojem emocionální složky svého „já" ve světě umění – a pak se stává uznávaným výkonným umělcem a znalcem i zde. To vše už není nutno v této poznámce explicitně rozepisovat.

Prostě: osobnost – i osobnost vysokoškolského učitele – se od ostatních jedinců liší tím, že má *charisma;* to všichni kolem něj vnímají a přiznávají mu. Charisma je sociologický pojem pro „soubor mimořádných vlastností a schopností určitých osobností". Charisma vysokoškolského učitele samozřejmě zavazuje, ale on si to neuvědomuje, on si to uvědomovat nemusí. Protože je to osobnost.

in memoriam

Vzpomínka na prof. Ivo Cetla

Ve svých 84 letech nás 22. dubna 2008 opustil prof. RNDr. Ivo Cetl, CSc.

Téměř půl století jsme ho mohli potkávat na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity. Svůj život zasvětil biologii, kde se nejdříve jako žák profesora Ulehly věnoval fyziologii rostlin. Současníci si ho ale pamatují především jako genetika, neboť od poloviny 60. let začal rozvíjet tento dříve zakázaný vědní obor. Spolupracovníci a řady studentů, které zasvětil do tajů nauky o dědičnosti, si Ivo Cetla pamatují jako velmi zaníceného vědce a učitele, pracovitého a náročného k sobě i ostatním. V době, kdy vnější okolnosti dovolily vznik samostatné katedry genetiky, byl jejím vedoucím. Avšak i poté, kdy okolnosti byly méně příznivé, rozvíjel výuku genetiky ve všech směrech a byl i hlavním spoluautorem celostátní učebnice genetiky, která vyšla v roce 1979. Kromě obecné genetiky zavedl do výuky přednášky z cytogenetiky, genetiky populací a historie genetiky, ale rozvíjel i další odvětví genetiky ve výuce i výzkumu.

Jako fyziolog rostlin, měl hluboké vědomosti a vřelý vztah k rostlinám. Několik desítek let se jeho vědecký zájem soustřeďoval na *Arabidopsis*, a to především na problematiku genetické struktury přírodních populací. Ivo Cetl měl velmi rád přírodu a z četných výletů přinášel do sbírky další cenné vzorky *Arabidopsis*, které dnes využívají k výzkumu vědci v různých zemích světa.

Pan profesor byl vnímán svými spolupracovníky a žáky jako člověk velmi vzdělaný nejen ve svém oboru. Obdivovali jsme jeho hluboké znalosti a zájem o historii, které skloubil se svou profesí v oblasti péče o odkaz Gregora Mendela, zakladatele genetiky. Ještě jako emeritní profesor se před několika málo lety s velkým zaníceném podílel na novém překladu stěžejní Mendelovy práce.

Profesor Cetl se také velmi zajímal o hudbu a výtvarné umění a i tuto svou zálibu dovedl vhodně předávat ve svém okolí. V malé galerii na děkanátě fakulty, ale i jinde jsme mohli obdivovat jeho obrazové ztvárnění pocitů a lásky k přírodě.

Univerzitní profesor Ivo Cetl zůstane svými zásluhami trvale zapsán do historie rozvoje Přírodovědecké fakulty MU a v srdcích svých studentů a spolupracovníků jako významný učitel a vzdělaný člověk.

Čest jeho památce!

J. Relichová

Z minulosti a současnosti naší univerzity

Historie Ústřední knihovny FF MU

LENKA HORÍNKOVÁ-KOUŘILOVÁ

Chceme-li poznat celou historii Ústřední knihovny Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, musíme se vrátit až do roku 1952. Na vysokých školách byly do roku 1949 všeobecně zřizovány zásadně dílčí, nikoli ústřední knihovny. Protože dílčí knihovny vyhovovaly čím dál méně požadavkům na ně kladeným, začala Státní školská správa zřizovat ústřední knihovny a knihovní střediska. K tomuto kroku se školská správa odhodlala poté, co zjistila, že dílčí (seminární či katedrové) knihovny byly budovány podle zájmů, názorů a ke službě toho, kdo ústav či seminář právě vedl, že pracovníci pověření starostí o knihovnu knihovní činnosti vykonávali na okraji svých pedagogických a vědeckých povinností, že nebyla vedena evidence výpůjček, množily se zbytečně duplikáty a mutliplikáty a rovněž že nebyla projevena ochota spolupracovat při hlášeních o stavu dílčích knihoven. Ústřední knihovny a knihovní střediska měly dílčí knihovny zajišťovat metodicky, měly vykonávat v podstatě všechny základní knihovnické práce vědeckých knihoven, tj. zabezpečovat akvizici literatury, provádět její přírůstkový, jmenný a věcný popis, sledovat bibliografickou literaturu, sledovat finanční plány a v neposlední řadě umožňovat přístup k fondům a starat se o jejich ochranu. Na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity byla situace obdobná, do roku 1952 zde existovaly pouze jednotlivé seminární a ústavní nebo katedrové knihovny.

Rok **1952** se stal mezníkem v historii Ústřední knihovny, v tomto roce bylo založeno na Filozofické fakultě **Knihovní středisko**, které bojovalo o svou existenci velmi houževnatě, o čemž svědčí zprávy o jeho činnosti. O řádné vykonávání povinností Knihovního střediska se zasloužil také jeho vedoucí **JUDr. Stanislav Zháněl** (13. 11. 1901 – 20. 8. 1997), který nastoupil v květnu 1955. Díky jeho poctivému a zodpovědnému přístupu se můžeme seznámit s činností Knihovního střediska (viz zprávy uložené v AMU). Středisko mělo k dispozici úvazek 3,5 pracovníka a s tímto stavem muselo vydržet až do roku 1960, kdy se vykazuje již 4,5 pracovníka. Personální zajištění Knihovního střediska tak bylo zcela nevyhovující vzhledem ke všem činnostem, které vyvíjelo: obstarávalo veškerou knihovní službu na FF, vnášelo jednotný řád do všech dílčích knihoven. V roce 1958 bylo evidováno 40 dílčích knihoven, tj. 23 seminárních, 5 katedrových, 4 odkazové (např. knihovna ruského slavisty V. A. Franceva, literárního historika a kritika Arna Nováka nebo F. Táborského) a 8 speciálních (např. fondy zahrnující staré tisky, inkunábule, multiplikáty či státní kulturní depozitum, které obsahovalo konfiskáty ze zámků Lednice, Lešná, Dinotice, Kýchová a Halenkov). Knihovní středisko objednávalo knihy a časopisy, evidovalo je a podle platných směrnic veškerou došlou lite-

Obr. 1 Budova rektorátu (1961)

raturu katalogizovalo. Od roku 1953 ze zhotovených katalogových lístků (vždy v pěti kusech, denně 200 – 250 kusů) budovalo Knihovní středisko ústřední katalog autorský (abecedně jmenný), předmětový a systematický (Šamurinovo třídění) a zároveň seminární katalog autorský a předmětový. Od roku 1958 také uskutečňovalo pro posluchače 1. ročníku FF přednášky o knihovnictví a o používání knihovny a knih při studiu. Neustálé žádosti o napravení nevyhovujícího stavu personálního zajištění Knihovního střediska byly zamítány. Zajištění provozu knihovny 10,5 odbornými pracovními silami (1 vedoucí, 1 bibliograf, 2 jmenní katalogizátoři, 2 věcní katalogizátoři, 1 síla pro doplňování fondů a agendu časopisů a 3,5 pro výpůjční oddělení + ostatní práce ve skladišti), jak navrhoval již dr. Zháněl, bylo docíleno až v 70. letech. Před rokem 1956 se začalo uvažovat o rozšíření Filozofické fakulty. Byla navrhována přístavba křídla, které mělo spojovat dosavadní trakty a učinit tak areál fakulty uzavřeným. Přípravy projektu na přístavbu křídla začaly v roce 1956. V tomto projektu se pamatovalo i na vybudování Ústřední knihovny, neboť před dostavbou křídla v roce 1960 požádala FF Ministerstvo školství a kultury o přeměnu Knihovního střediska na Ústřední knihovnu. Filozofická fakulta tuto žádost odůvodnila tím, že Knihovní středisko již nabylo povahy Ústřední knihovny. Této žádosti bylo vyhověno. FF chtěla přidělit ústřední knihovně dvě poschodí v této přístavbě (viz obr. 1), avšak nakonec získala knihovna jen jedno poschodí a druhé bylo přiděleno rektorátu. Přes různé připo-

mínkování ke stavbě a vybavení knihovny je jí ke konci roku 1960 přiděleno v novostavbě 650 m^2 (včetně chodeb, schodišť a toalet).

Obr. 2 Budova Filozofické fakulty z ulice Grohova (1961)

V únoru 1961 se tedy o Ústřední knihovně hovoří jako o novorozenci Purkyňovy univerzity v Brně. Nově vybudovaná Ústřední knihovna patřila k nejmodernějším vysokoškolským knihovnám v našem státě. Dne 2. března 1961 je slavnostně otevřena nová studovna, ve které se nachází 40 studijních míst s referenčním fondem kolem 2 500 svazků. Téhož roku odchází z Ústřední knihovny její dosavadní vedoucí JUDr. Zháněl, jehož ve funkci vystřídal prom. historik, nadějný dramatik a prozaik **Miloš Rejnuš** (25. 4. 1932 - 13. 9. 1964), který zde dosud zastával místo odborného dokumentátora. Aktivita Ústřední knihovny se intenzivně zaměřovala na převod knihovních fondů z dílčích knihoven do knihovny ústřední. Po tragickém úmrtí Miloše Rejnuše (zahynul na následky dopravní nehody, když jel s Evženem Sokolovským na premiéru nebo na zkoušku *Královského vraždění* do Jihlavy) funkci vedoucího ústřední knihovny zastával prom. filolog, od roku 1968 PhDr. **Libor Štukavec** (2. 11. 1930 - 30. 5. 2000). Ústřední knihovna se vyvíjela dosavadním směrem a tempem k vybudování ústředního informačního útvaru a na něj navazujících dílčích knihoven. Funkční strukturu knihovny tvořily dva pracovní úseky, úsek zpracování fondů a úsek styku se čtenáři, na nějž navazovala ochrana fondu. V létě 1973 bylo do rámce knihovny začleněno pracoviště výměny (výměnu publikací s 550 institucemi v 50 státech zajišťovala fakulta) a sklad publikací FF. V téže době nastala kritická situace z hlediska potřebného prostoru jak pro nové přírůstky, tak pro převody knihovních fondů z dílčích fakult. Tak zůstala původně zamýšlená centralizace knihovních fondů z prostorových důvodů nedokončena. V roce 1973 je sice Ústřední knihovně nabídnuto křídlo farní budovy v Ostrovačicích jako depozitní sklad, avšak tyto prostory se pro tento účel ukázaly jako nevyhovující. Nadále se v 70. i v 80. letech neustále řeší skladovací možnosti knihovny, neboť zůstávají klíčovým momentem jejího dalšího rozvoje. Již v roce 1972 předkládá dr. Štukavec koncepci řešení její prostorové tísně, ve které navrhuje některé způsoby, jak dále postupovat. Předně bylo možno brzdit zpracování starších fondů, aby nebyly zaplněny nepatrné rezervní prostory určené pro nový přírůstek. Dále bylo možné hledat rezervy v pravidelném odsunu

starší literatury do některé vědecké knihovny; toto řešení však nebylo reálné, neboť tyto druhy knihoven měly obdobné prostorové problémy jako Ústřední knihovna FF. Jedním z řešení se jevilo rovněž přidělení dalších prostorů, ale tato možnost nebyla dlouhodobým řešením, max. na 10 let. Dlouhodobým řešením prostorové tísně Ústřední knihovny byla možnost přístavby či stavby nové knihovny. JUDr. Zháněl ještě před svým odchodem vypracoval návrh nové stavby knihovny plánované kolem roku 1980.

Obr. 3 Studovna UK FF se 40 studijními místy (1996)

K realizaci stavby nové knihovny došlo až za vedení PhDr. **Pavly Kánské**, která v roce 1996 předložila koncepci, jež vycházela ze stávajících nevyhovujících podmínek pro poskytování knihovnických služeb. V návrhu bylo mj. pamatováno na nástup a rozvoj nových informačních technologií, také se počítalo se zvýšením dosavadním 40 studijních míst na 400. Významným posunem bylo rovněž otevření knihovních fondů ve volném výběru. Po předloženém návrhu následovalo vypsání veřejné architektonické soutěže (1997), kterou vyhráli architekti Ladislav Kuba a Tomáš Pilař (1998). V listopadu 2000 byly zahájeny stavební práce a stavba nové knihovny byla dokončena v závěru roku 2001. Slavnostní otevření knihovny proběhlo 14. 5. 2002, kdy také byla ve fakultním parčíku odhalena plastika Michala Gabriela s názvem Kmen. Budova knihovny od svého otevření sloužila jak Ústřední knihovně FF, tak i knihovně Fakulty sociálních studií (dále FSS, vznikla v roce 1998). V červenci 2005 se knihovna FSS odstěhovala do zrekonstruované budovy Fakulty sociálních studií na ulici Joštova 10. Ústřední knihovna tak dnes využívá všechna 4 nadzemní a 1 podzemní podlaží budovy, která je v rámci fakultních budov označena písmenem F. Pro zázemí knihovníků pak slouží těsně přilehlá budova E.

Obr. 4
Prostory skladu (1996)

Obr. 5
Výpůjční oddělení (1996)

Významné osobnosti naší univerzity

Gen. prof. JUDr. Bohuslav Ečer*

Bohuslav Ečer se narodil 31. července 1893 v Hranicích na Moravě v rodině úředníka. V roce 1911 složil maturitní zkoušku na gymnáziu v Kroměříži a poté se věnoval studiu práv na Vídeňské univerzitě. Vstoupil do kroměřížské organizace sociální demokracie, publikoval v sociálnědemokratickém Hlasu Lidu a v kroměřížském týdeníku Československá Morava.

Studia ve Vídni však nedokončil, protože byl povolán do armády, patrně v důsledku jednoho ze svých protirakouských článků. Vojenskou službu absolvoval v letech 1915 až 1918. Po roce 1918 pokračoval ve studiu práv na Karlově univerzitě v Praze. Během studií se věnoval právní praxi jako praktikant u Okresního soudu v Kroměříži. V roce 1920 byl na Karlově univerzitě v Praze promován doktorem práv.

Po ukončení studií odešel do Brna, kde si po absolvování praxe u Okresního soudu v Kroměříži otevřel vlastní advokátní kancelář. Zde působil až do roku 1939. Vedle své advokátní praxe se věnoval i politice. V roce 1921 byl zvolen tajemníkem Dělnické akademie v Brně. Tentýž rok, po rozdělení sociální demokracie, se stal členem Komunistické strany Československa. V roce 1924 byl zvolen do brněnského městského zastupitelstva. V roce 1925 vystoupil v tzv. Brněnském memorandu proti podléhání socialistickému vedení. Důsledkem bylo vyloučení z Komunistické strany Československa v roce 1929 a návrat zpět do sociální demokracie. V roce 1935 se stal druhým náměstkem starosty města Brna.

B. Ečer si byl vědom potřeby a významu mezinárodní komunikace, a tak se aktivně učil cizím jazykům, zejména angličtině, ruštině, a francouzštině (němčinu ovládal už z dob studií ve Vídni). Vedle toho ale absolvoval např. pilotní výcvik a byl členem tělovýchovné jednoty.

Po roce 1933 se podílel společně s dalšími brněnskými osobnostmi na protifašistických aktivitách, zejména tím, že připojil svůj podpis na Provolání dělnictvu a inteligenci, jehož cílem bylo upozornit na důsledky fašizace pro národ. Výraznou měrou se podílel na vzniku bloku demokratických antifašistických zastupitelů na brněnské radnici.

Po roce 1935 došlo k rozvoji vzájemných vztahů mezi ČSR a SSSR. B. Ečer se stal předsedou brněnské pobočky Společnosti pro hospodářské a kulturní styky se Sovětským svazem. Od roku 1936 byl členem Výboru pro pomoc demokratickému Španělsku, čímž vyjádřil svůj poměr k občanské válce ve Španělsku.

V září 1938 odcestoval do Velké Británie, kde přednesl celkem osm veřejných přednášek na téma Československá republika v boji proti nacismu za mír Evropy a světa. Na těchto vystoupeních vyzýval Angličany k obraně ČSR. Po jeho návratu zpět do Brna se podílel na zpracování písemného a mapového materiálu na podporu okupovaného Československa. Výsledky této práce předložil následně společně s JUDr. Císařem britské vládě a mnohým členům britského parlamentu. Následovalo několik přednášek na londýnských univerzitách a na půdě parlamentu.

Dne 4. dubna 1939 emigroval s celou rodinou do Záhřebu. V červenci roku 1939 opustili Jugoslávii a odcestovali do Paříže. Zde vstoupil do redakce časopisu Československý boj a vedl mezinárodněprávní rubriku. Poté byl přeložen do zahraniční správy Československého národního výboru a byl pověřen vytvořením oddělení pro přípravu mírové konference, kdy navázal na předchozí boj proti Mnichovu. V Paříži napsal práci *Okupace Čech a Moravy a zřízení protektorátu ve světle práva mezinárodního*, která však zůstala pouze v originále a nepodařilo se ji vytisknout z důvodu německého útoku na Paříž dne 14. června 1940. B. Ečer se svou rodinou Paříž opustil a dočasně se usadil v neokupované části Francie, v Marseille. Zde působil jako náměstek československého konzula. Pro svou činnost byl prohlášen francouzkou kolaborantskou vládou za nežádoucí osobu a musel Marseille

*) Při zpracování tohoto příspěvku bylo použito veřejně přístupných zdrojů a publikací B. Ečera.

opustit. Dne 22. června 1941 uprchl do Nizzy, kam byl přemístěn i Ústav pro studium mezinárodního práva.

B. Ečer se věnoval studiu a v roce 1942 obdržel diplom z oboru práva mezinárodního a jiných mezinárodních věd. Díky politickým událostem však nakonec s rodinou 3. září 1942 Francii opustil a odletěl do Bristolu.

Ve Velké Británii v té době již působila československá exilová vláda. Prezident Beneš nabídl B. Ečerovi zapojení do politiky, ten však odmítl, protože se chtěl nadále věnovat především teoretickým otázkám mezinárodního trestního práva, válečných zločinů a zejména jejich potrestání. Pracoval krátce jako zaměstnanec Ministerstva zahraničních věcí a poté byl poradcem ministra spravedlnosti exilové vlády. Působil vedle toho jako člen Komise LIA (London International Assembly, Mezinárodní sdružení právníků) pro válečné zločiny, kde mohl aktivně prosazovat své myšlenky o nutnosti soudit válečné zločiny před mezinárodním tribunálem. Komise projednávala rezoluci o potrestání válečných zločinů a návrh statutu mezinárodního soudu. B. Ečer jí předložil návrh memoranda o potrestání válečných zločinů a další významné odborné dokumenty.

V září roku 1943 byl B. Ečer delegován do Komise Spojených národů pro vyšetřování válečných zločinů jako mimořádný vyslanec a zplnomocněný ministr. Měl tam zastupovat Československou republiku a byl zde jmenován zpravodajem právního výboru. V dubnu 1944 B. Ečer předložil uvedené komisi návrh, aby útočná válka byla prohlášena za zločin. Právní výbor v květnu téhož roku Ečerův návrh přijal, ale komise vrátila návrh právnímu výboru k přezkoumání. Bylo vyžádáno stanovisko profesora liverpoolské univerzity, který však návrh odmítl. Jeho stanovisko bohužel převzal i právní výbor a B. Ečer byl vyzván, aby se připojil k tomuto stanovisku. Ten další polemiku odmítl a setrval na svém stanovisku, i když zůstal se svým názorem osamocen. V říjnu 1944 B. Ečer předložil komisi Menšinovou zprávu k otázce, zda-li příprava a rozpoutání nynější války mají být pokládány za zločiny, které jsou v rámci kompetence Komise Spojených národů pro vyšetřování válečných zločinů. Ečerův návrh byl schválen všemi členy bez výjimky a následně i spojeneckými vládami.

B. Ečer se významným způsobem zasadil o vytvoření Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku a o přijetí všech předpisů týkajících se stíhání nacistických válečných zločinců. Byl členem československého vyšetřovacího týmu podílejícím se na stíhání válečných zločinců. Například osobně prováděl výslech K. H. Franka, bývalého říšského státního tajemníka, odpovědného za vypálení Lidic a Ležáků. Především jeho zásluhou byl K. H. Frank vydán z amerického zajetí, kam koncem války uprchl, československé spravedlnosti.

B. Ečer byl předsedou československé delegace při zahájení činnosti Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku. Jednalo se o proces s válečnými zločinci K. v. Neurathem, W. Keitlem a W. Funkem.

Kromě této činnosti přednášel v Československu o válečných zločincích, o svých zkušenostech s dosavadním průběhem Norimberského procesu.

Od roku 1946 působil jako jeden z patnácti soudců Mezinárodního soudního dvora v Haagu v tzv. cause Korfu mezi Velkou Británií a Albánií.

Po ukončení svého působení u Mezinárodního vojenského tribunálu a u Komise Spojených národů pro vyšetřování válečných zločinů se věnoval akademické činnosti v Brně. Svoji první přednášku na akademické půdě na téma Materiálněprávní normy norimberského procesu přednesl na PF Masarykovy univerzity dne 29. 4. 1946. V roce 1948 byl pověřen ministrem školství a osvěty realizací přednášek z oboru mezinárodního práva, na jeho žádost však došlo ke změně pověření na přednášky z mezinárodního trestního práva. Dne 25. 6. 1948 byl výnosem ministerstva školství jmenován docentem, následně dne 25. 9. 1948 profesorem pro mezinárodní právo trestní Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. V roce 1949 vydal učebnici o mezinárodním právu veřejném.

Po zrušení Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně B. Ečer sice zůstal ve spojení s univerzitou, nemohl však již provozovat pedagogickou a vědeckou činnost. Univerzita s ním v březnu 1953 rozvázala pracovní poměr.

B. Ečer zemřel dne 14. 3. 1954. Po jeho smrti byla jeho rodina pronásledována a dcera Jarmila odsouzena k trestu odnětí svobody na 12 let.

B. Ečer byl významným představitelem československé právní vědy 20. století v meziválečném a raném poválečném období. Patřil mezi spolutvůrce právní teorie v oblasti mezinárodního práva veřejného, kdy svou pozornost věnoval především otázce mezinárodního trestního soudnictví. Významným způsobem se zasloužil o to, že byli váleční zločinci spravedlivě potrestáni. Za jeho zásluhy byl oceněn například nejvyšším řádem USA pro cizince Legion of Merite (1945) a Československou medailí za zásluhy I. stupně (1946). In memoriam byl oceněn Stříbrnou medailí Ant. Randy, udělenou Jednotou Českých právníků. V roce 2001 mu bylo uděleno čestné občanství města Brna in memoriam a rovněž byla po něm pojmenována ulice v městské části Brno-Bystrc.

J. Fenyk

Devadesát let od narození prof. Josefa B. Michla

Letos v červenci uplyne 90 let od narození iniciátora a zakladatele studia nordistiky na brněnské Filozofické fakultě prof. Josefa B. Michla.

Josef B. Michl se narodil 1.7. 1918 v Suchohrdlech u Znojma. Na Filozofické fakultě Karlovy univerzity studoval germanistiku a klasickou filologii (absolvoval roku 1946), jeho pozornost však brzy upoutala Skandinávie, kam se poprvé dostal roku 1947. Pobyt v Norsku ovlivnil jeho další orientaci a skandinávské jazyky a literatury a skandinávská kultura se mu staly životním osudem.

Působil ponejprv na středních školách, posléze jako vysokoškolský lektor jazyků, ale své zájmy a schopnosti mohl plně uplatnit až po svém příchodu na Filozofickou fakultu v Brně roku 1962. O čtyři roky později se habilitoval prací o dvou jazycích v Norsku, profesorem pak byl jmenován roku 1992. Norská dvoujazyčnost se stala jedním z hlavních témat, kterým se ve své odborné činnosti věnoval. Druhým byl norský dramatik, prozaik a básník B. Björnson, o němž vydal dvě monografické studie: „Björnson a Slováci" (1970) a „Björnson a Československo" (1992). Třetím okruhem, kterým se zabýval zejména v devadesátých letech, byly Nobelovy ceny. Syntézou jeho práce na tomto poli byla kniha „Laureatus laureata" (1995). K tomu přistupuje velké množství článků a pojednání velmi často přesahujících i do jiných oborů. Jedná se např. o studie o Franzi Kafkovi a o jeho recepci ve Skandinávii. S referátem na toto téma vystoupil na dnes již legendární konferenci o díle Franze Kafky v Liblicích v 60. letech, která bývá pokládána za předehru k Pražskému jaru 1968.

Velice významná byla také jeho činnost překladatelská a zprostředkovatelská. Do češtiny přeložil velkou řadu děl, především z norštiny a švédštiny (J. Bojer, A. Lundkvist, F. Alnaes, E. Södergranová, C.M. Bellmann, Ö. Sjöstrand a další). Za komentovanou antologii současné skandinávské lyriky „Severské léto" (1977) obdržel prestižní cenu Severské rady. Prof. Michl ale překládal (ve spolupráci) i do severských jazyků. Velkou měrou se podílel na přípravě rozsáhlé antologie české a slovenské poezie ve švédštině (1970), zejména však je třeba zmínit překlad výboru z díla Jaroslava Seiferta, na kterém spolupracoval s členem Švédské akademie Sjöstrandem. Ten vyšel roku 1984. Kdo zná alespoň trochu mechanismus udělování Nobelových cen, jistě si uvědomí, že pro udělení této ceny Seifertovi to byla věc neobyčejně důležitá. Za zprostředkovatelské česko-skandinávské a skandinávsko-české aktivity v oblasti kultury (mj. byl v letech 1969-1971 lektorem češtiny v Uppsale) mu byla norským králem roku 1992 udělena medaile sv. Olava.

Uvést je třeba ještě jeho působení v národních i mezinárodních organizacích. Patřil k zakládajícím členům IASS (International Association for Scandinavian Studies) a po dlouhou dobu byl členem předsednictva této organizace. Takřka po 40 let byl členem redakce renomovaného časopisu Scandinavica, u nás pak byl čestným předsedou Severské společnosti v Brně, členem Obce spi-

sovatelů a Penklubu. Měl řadu plánů k další práci, ty mu však smrt již nedovolila uskutečnit (zemřel 5.dubna 2001).

S vděčností na něho stále vzpomínají jeho četní žáci i čtenáři.

J. MUNZAR

Čtvrt století od smrti Jana Macků

(24. 5. 1919 Brno – 28. 9. 1983 Brno)

Doc. PhDr. Jan Macků patří k osobnostem, které se nepominutelně zapsaly do společenské paměti v kulturně-politické oblasti historie Brna na přelomu poloviny minulého století a jeho následujících tří desetiletí. V publicistické a popularizační činnosti, zvláště ve sféře humanitních vědních oborů, však dosah a význam činorodé tvořivosti tohoto brněnského rodáka podstatně přerostl regionální rozměry. Nebylo by spravedlivé, kdyby uplynulé čtvrt století zastínilo význam jeho dlouholeté náročné činnosti vysokoškolského učitele filozofie a sociologie.

K pochopení osobnostního růstu a vyzrávání bývají spolehlivým vodítkem biografické údaje. J. Macků se narodil se v Brně v rodině středoškolského profesora, který se vypracoval v našeho předního vysokoškolského profesora botaniky, zvláště znalce mykologie (RNDr. Jan Macků, 1881-1964). Syn se po absolvování klasického českého státního gymnázia v Brně sice nerozhodl kopírovat otcovu profesi, byl jí však významně ovlivněn a inspirován. Po maturitě v r. 1939 si zvolil studium historie a filozofie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Bohužel po 17. listopadu byly české vysoké školy uzavřeny nacisty a navíc byl J. Macků v prosinci 1939 gestapem zatčen a půl roku vězněn na Špilberku. Po propuštění absolvoval jednoletý abiturientský kurz obchodní akademie a léta nacistické okupace (od 1.1. 1940 do 5.5. 1945) přežíval jako účetní u soukromé firmy Kunc, která vlastnila továrnu na pumpy a vodovody v Hranicích na Moravě. Po osvobození pokračoval ve studiích na Filozofické fakultě MU, kde

Jan Macků

ho nejvíce zaujaly přednášky prof. I. A. Bláhy (sociologie a filozofie) a historika prof. dr. J. Macůrka, kteří nejvíce ovlivnili jeho ideovou orientaci.

Osobní zkušenosti z let nacistické okupace, dobové ideály, sociální cítění a touha po sociální spravedlnosti přivedly Jana Macků v r. 1945 do řad členů KSČ, v níž ovšem prožil osobní bolestný proces dezilužace vedoucí až k ukončení členství 5. 1. 1971. V poválečných letech se J. Macků aktivně zúčastnil politického a společenského života, v kraji zastával mimo jiné např. přední místo v tehdejším mládežnickém hnutí, a to i ve funkci místopředsedy krajského výboru ČSM v Brně.

Profesní dráhu začal Jan Macků jako publicista, nejprve v brněnské redakci Mladé fronty a v letech 1948-1952 v Rovnosti, kde se v redakci stal postupně tajemníkem a vedoucím zahraničněpolitické rubriky. Práci žurnalisty bral velmi vážně, byl si vědom toho, že má a může být vykonávána kvalitně a odpovědně. Domnívám se, že právě z ní si odnesl vynikající schopnost vyjadřovat se i o složitých otázkách srozumitelně a krásnou češtinou. V roce 1952 přešel na Masarykovu univerzitu jako učitel filozofie a sociálních věd. Zde také získal v roce 1953 titul PhDr., když obhájil disertaci *K národnostní otázce v době národního ob-*

rození, hlavně s přihlédnutím k česko-bulharským vztahům.

V charakteristice osobního života bývá neprávem pomíjen význam uzavření sňatku (27. 8. 1959) s Dagmar Cahovou. Ta jako mimořádně kultivovaná žena měla na svého partnera pozitivní vliv i v profesním vývoji, vlastní učitelskou činností na naší univerzitě a také znalostmi a publikační činností v oboru sociologie, navíc doma vytvářela vhodné zázemí pro manželovu tvůrčí práci. Dodnes nepostrádá zajímavosti např. její studie Studenti jako zvláštní skupina mladé inteligence (uveřejněno ve sborníku Inteligence v soudobé industriální společnosti, Brno 1968, s. 87-96). Studentstvo jako sociální fenomén bývalo totiž zkoumáno převážně v rámci sociologie mládeže, ačkoliv výzkum má své opodstatnění i v rámci sociologie inteligence. Ing. Dagmar Cahová, CSc., i v posledním období své profesní činnosti sdílela do jisté míry osudy svého manžela v odchodu z univerzity, dojížděla do Bratislavy, její práce v tamním Ústavu zdravotnej výchovy je však zajímavá nejen pro lékaře a zdravotnické pracovníky, ale i z širších zřetelů potřeb výchovy ke zdraví a ještě čeká na teoretickou reflexi a zhodnocení.

Jako vysokoškolský učitel působil J. Macků na přírodovědecké, filozofické a hlavně na lékařské fakultě, kde se v roce 1961 stal vedoucím oddělení marxistické filozofie a od 1. 9. 1962 docentem. Soustředil se na filozofickou a metodologickou problematiku přírodních věd (zvláště biologie a medicíny), v čemž zhodnotil otcovo badatelské úsilí v botanice. Jan Macků spolu s týmem spolupracovníků publikoval cenné stati k problematice experimentu v oblasti sociální; k obecným problémům experimentální metody (1967); k biologii a jejímu místu v systému věd a k obecným metodám poznávání přírody. Právě v souvislosti s poznáváním přírody (ovšem i společnosti) usiloval zpřesnit základní pojmy (struktura, systém). Byl si plně vědom toho, že v období, kdy docházelo k radikalizaci a k tematizaci vztahu teorie a praxe, jež plní také funkce specifického způsobu vztahu člověka ke světu, existují rizika zjednodušeného chápání vztahu empirie a teorie. Poukazoval na to, že empirická úroveň poznání není pouze stupněm smyslového poznání, že zahrnuje i myšlenkové operace, např. zapojení do experimentu a pozorování při zpracování získaných faktů. To vyžadovalo zvládnout metodologické přístupy, zdůraznit metodologické funkce filozofie a vědy obecně, což patřilo k pozoruhodným stránkám autorova přístupu. Objevíme jej např. v úvodní kapitole v učebnici Obecná biologie (O. Nečas a kol.). Na lékařské fakultě, kde byla uchovávána a cílevědomě pěstována tradice pojetí obecné biologie, založené již prof. MUDr. Janem Bělehrádkem, byly úvahy filozofického charakteru podané Janem Macků – např. o roli forem života – zcela ústrojné. Neortodoxním pojetím dráždily sice občas méně chápavé kruhy některých ideologických pracovníků, např. tehdejšího ÚV KSČ, zato však pomohly vychovávat a teoreticky připravovat několik generací studentů medicíny a přírodních věd. Uvažujeme-li o tom, zda a jak silná může být ještě role tradic, pak právě na Lékařské fakultě Masarykovy univerzity tradice vysoké kultury filozoficko-teoretických přístupů, tak zdůrazněná již Edwardem Babákem, dosud není na pracovištích fakulty mrtva, k jejímu rozvíjení přispěl svým dílem rovněž Jan Macků.

Při práci s pamětníky se setkávám dodnes s lékaři, kteří ještě znají a vzpomínají (valem jich ovšem už ubývá) na skriptum J. Macků *Repetitorium vybraných otázek ze sociální filozofie a sociologie pro mediky* z roku 1967.

Mluvíme-li o publikačních aktivitách doc. Macků, nelze pominout jeho zájem o sociologickou problematiku. V letech 1964 se ve spolupráci s dalšími autory (zejména s Josefem Solařem a Julianou Obrdlíkovou) zasloužil v Brně o restituci oboru sociologie. Po XX. sjezdu KSSS (1956) napsal Jan Macků do časopisu Host do domu stať *Několik poznámek k postavení naší inteligence*. V podstatě jimi odmítal hodnotit lidi podle jejich třídního původu a prosazoval význam tolerantního axiologického přístupu, přihlížejícího především ke kvalitě jejich práce a k reálně dosahovaným výsledkům. Autor stál v Brně (ale také v celostátním měřítku) v čele těch, kteří se teoreticky zabývali úlohou inteligence v Československu

sku, což prokázal např. statí: *K některým kritériím postavení socioprofesionálních skupin duševních pracovníků ve společnosti* (In. Inteligence v soudobé industriální společnosti, Brno, 1968). Byl si vědom obtížnosti teoretického uchopení role inteligence i jisté problematičnosti při vymezování i při užívání tohoto makrostrukturálně pojatého pojmu. Zaměřil se hlavně na objasnění funkcí inteligence, které v podobě „federativního funkcionalismu" tolik oceňoval u I. A. Bláhy. Jeho úvahy měly tehdy navýsost aktuální dosah, protože bylo potřebné překonávat četné, avšak nepatřičné projevy antiintelektualismu, které byly jen výjimečně a zcela nedostatečně analyzovány ve svých širokých společenských souvislostech.

Mně osobně, snad i proto, že mám možnost zabývat se dějinami medicínského myšlení i praxe, jsou sympatické práce J. Macků věnované dějinám české a slovenské sociologie. Jeho snahu zpřehlednit dějiny sociologie v jisté syntetizující podobě považuji za motivující. Vzbudily ostatně oprávněný zájem i v zahraničí (některé byly otištěny v časopisech Cahiers Internationaux de Sociologie a Studie socjologiczne). Domnívám se, že práce J. Macků by mohly být inspirující také pro teoretickou reflexi dějin Masarykovy univerzity při jejich budoucím systematickém zpracovávání, a to nejen pouze při příležitosti kulatých výročí.

Dodejme ještě, že Jan Macků (zcela v duchu kulturní iradiace univerzit do veřejnosti) spolupracoval s brněnskými umělci, např. s Ivanem Blatným, v O. Mikuláškovi, J. Skácelovi, L. Kunderovi a J. Tomečkovi našel své osobní přátele. Tradice přímé a živé spolupráce s umělci zasluhuje také trvalé uchovávání a rozvíjení.

Z životopisných údajů nutno připomenout i ty, které jsou smutným svědectvím doby. V r. 1970 musel Jan Macků z politických důvodů opustit univerzitu, v lednu 1970 se ještě přihlásil do konkurzu na místo docenta na katedru sociologie Palackého univerzity v Olomouci, to se však stalo již jen dočasným krátkodobým pokusem o řešení osobní situace. Dočasně také působil jako výkonný redaktor časopisu Universitas (na poloviční pracovní úvazek), od roku 1970 až do roku 1981 působil v redakci časopisu Věda a život, vydávaného v Brně, a pracoval pro nakladatelství Horizont, které vedl J. Loukotka.

Jan Macků bohužel onemocněl rakovinou, která jeho život předčasně (28. 9. 1983) ukončila.

Doc. Jan Macků byl připisem ze dne 24. 10. 1991 v rámci mimosoudních rehabilitací rehabilitován. O rehabilitaci požádala jeho žena. V dopise se konstatuje, že *pracovní poměr na univerzitě byl s Janem Macků rozvázán v r. 1971 neplatně z politických důvodů*. Pozdní smutné konstatování. Z etického hlediska nesmírně cenné, avšak reálně mělo vliv už pouze na dodatečný přepočet vdovského důchodu.

Čtvrtstoletí umožňuje určité hodnocení s potřebným odstupem a zároveň nutí k zamyšlení. Pokusili-li jsme se alespoň v hrubých obrysech naznačit přínos vzpomínané osobnosti, považuji za správné v závěru připomenout jednu dominující osobní vlastnost doc. Macků, jíž byla tolerance. Svým studentům, zvláště pak aspirantům, které vedl, dokázal totiž přiznávat právo na názory odlišné od svých stanovisek. Nebyla to všeobjímající tolerance, projevoval někdy i rozladění, ale zmíněné právo nikdy nikomu neupřel. Byl to snad vliv životní moudrosti, snad humanistické životní filozofie, to neumím rozhodnout, rozhodně to však byl výrazný rys jeho celkového charakteru.

V. Linhartová

K nedožitému jubileu Jana Chloupka

V tomto roce vzpomeneme nedožitých 80. narozenin učitele Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, významného bohemisty prof. dr. Jana Chloupka, DrSc. (nar. 22. července 1928). Jeho životní dráha je spojena s Brnem, kde se narodil a pracoval. Jeho působení se však neomezovalo jen na vlastní fakultu, byl velmi dobře znám na bohemistických a slavistických pracovištích jinde v Česku i v zahraničí, a to jak dík od-

borné a vědecké činnosti, tak i práci při organizaci vědeckého života.

Jeho odborný a vědecký profil se začal utvářet po studiu češtiny a angličtiny působením na střední škole v Uherském Brodě, kde bezprostředně poznal dosud živé nářečí jak v tradiční podobě, tak jeho nové proměny. Odtud se brzy vrací do Brna do právě zřízené pobočky Ústavu pro jazyk český. Toto pracoviště se od počátku profilovalo jako dialektologické, i když jeho náplní byly také praktické aspekty jazykové kultury a s ní související péče o spisovný jazyk. Chloupek zde získává průkopnickou prací Syntax východomoravských nářečí (1958), v níž důsledně propojuje nejnovější teoretická východiska s bohatou materiálovou základnou, hodnost CSc. Na to navazuje habilitační spis Otázky nářeční skladby (1962), v níž rozšiřuje tematiku na obecné problémy syntaktické výstavby mluvené věty, a zčásti i monografie Aspekty dialektu (1971). Zájem o syntax spontánní mluvy probleskuje i v pracích dalších. S dialektologií souvisí také Chloupkův podíl na Českém jazykovém atlasu, kde byl v posledních letech života především chápavým a hluboce poučeným recenzentem několika svazků.

Po zahraničním pobytu v Německu přichází Chloupek v roce 1969 na Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity, kde již předtím působil externě, a zde setrvává až do důchodu. Působil i na univerzitě Ostravské a Slezské. Působením vysokoškolského učitele se jeho vědecký profil rozšiřuje: vyučuje syntaxi, krátce i historické mluvnici, brzy se však obrací ke stylistice a teorii národního jazyka. Z tematiky vytěžil kromě jednotlivých studií soubor statí Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti (1986) a několik kapitol do kolektivních stylistik (spolu s M. Čechovou, M. Krčmovou a E. Minářovou – 1991, 1997, 2003). Zvlášť přínosné jsou v tomto směru jeho příspěvky o dichotomickém vztahu mezi komponenty komunikačních situací ve vztahu k volbě jazykových prostředků na ose spisovnost-nespisovnost a o publicistickém stylu. Mnohé zásadní myšlenky zazněly z jeho úst na různých konferencích a měly značný ohlas nejen u nás. Do širšího povědomí vstoupil i jako spoluredaktor dvou prací, které představily českou lingvistiku světu: Reader in Czech Sociolinguistics (1986) a Studies in Functional Stylistics (1988).

Proměny národního jazyka zůstávají v centru Chloupkova zájmu i po odchodu do důchodu. Kromě jednotlivostí je tu významný zejména jako podíl na dvou kolektivních pracích, na knížce Mluvená čeština na Moravě (1997), v níž se teoretickým příspěvkem i materiálovou sondou vrátil ke kořenům svého odborného působení – k dialektům a celkové jazykové situaci východní Moravy, a na knížce Tváře češtiny (2000), v níž se podílel na úvodním teoretickém výkladu a přispěl na základě shromážděného materiálu studií o stylistických aspektech představených textů.

Jan Chloupek nikdy nebyl kabinetním vědcem: od mládí publikoval drobné popularizační příspěvky v denním tisku (výběr vyšel pod názvem Pověry o češtině, 1968), do povědomí nejširší veřejnosti se pak zapsala jeho Knížka o češtině (1974), v níž plodně navázal na eisnerovskou tradici esejů o jazyce. Často také na nejrůznějších úrovních besedoval o problémech souvisejících zejména s nejnovějším vývojem češtiny.

Do historie fakulty se Jan Chloupek zapsal také jako její děkan a proděkan. V nejtěžších letech normalizace dovedl doslova lavírovat mezi nepříjemnými a někdy nebezpečnými tlaky nejrůznějších „orgánů" a tím, co fakulta ke své existenci skutečně potřebovala. Tuto jeho roli pravděpodobně zhodnotí objektivnější historie než současníci.

Profesor Chloupek opustil tento svět po těžké vleklé nemoci v věku nedožitých 75 let. Stovky studentů, kteří měli možnost poznat jeho erudici, zaujetí pro obor, vynikající rétorické schopnosti spojené s výkladem srozumitelným a současně provokujícím, ale také citlivý přístup k jejich potřebám, na něj pravděpodobně občas vzpomenou. Mnozí na jeho myšlenky navazují, a také doktorandi a naši další kolegové, které uvedl na vědeckou dráhu.

Úplná bibliografie Jana Chloupka vyšla ve Sborníku prací Filozofické fakulty brněnské univerzity ve svazcích A 36, 1988,

doplňky v A 46, 1998 a A 51, 2003. Čítá na 250 položek.

M. KRCMOVÁ

K nedožitým osmdesátinám profesora Josefa Macura

V letošním roce si připomínáme nedožité osmdesáté výročí narození předního českého představitele vědy civilního práva procesního,univ. prof. JUDr. Josefa Macura, DrSc. (5. 7. 1928 - 15. 3. 2002).

Prof. JUDr. Josef Macur, DrSc., se narodil dne 5. 7. 1928 v Mistříně. Oba jeho rodiče byli učitelé, otec se podílel na založení muzea v Hodoníně. Přesto syn vyrůstal, alespoň v ranějším dětství, v dosti skromných podmínkách. To se však změnilo po přestěhování rodiny do Hodonína, kde jeho matka učila též hře na klavír. Tu malý Josef také bravurně zvládl a ke klavíru postupně přidal řadu dalších nástrojů. Získal celostátní ocenění za hru na akordeon, hrál i na kytaru; mezi studenty a učiteli právnické fakulty však mezi roky 1970 -1980 proslul jako hráč na cimbál, neboť na právnických plesech se pravidelně přidával k lidovému souboru a předváděl virtuózní čísla. Spolu s hudbou jej již v mládí zaujala filozofie, které zůstal věrný po celý život.

Po válce studoval práva v Brně a po zrušení brněnské právnické fakulty pak pokračoval v Bratislavě. Jeho učitelem byl i prof. František Weyr. Macur vzpomínal na semináře z teorie práva, které Weyr kvůli špatnému zdraví pořádal pro několik studentů ve svém bytě. Weyr prý přednášel v županu a často při tom krmil oblíbeného kanára (či papouška), zatímco posluchači se občerstvovali koláčky paní Weyrové. Přes veškerou úctu k původci normativní teorie a přes její dokonalé poznání se však jejím příznivcem nestal. Podobně jako Weyr se sice věnoval obecné i právní filozofii a svá díla stavěl na filozofickém základě, měl však pochopení pro potřeby právní praxe a teze typu: „Lex dura, sed lex" nepřijímal.

Profesor Josef Macur

Po studiích získával zkušenosti v právní praxi. Nejprve jako podnikový právník, posléze od roku 1956 jako soudce Okresního soudu v Trenčíně a nakonec náměstek předsedy Krajského soudu v Bratislavě. Volání právní vědy se však ozývalo čím dál tím hlasitěji a intenzivněji. Josef Macur tak již v šedesátých letech minulého století zahajuje publikační činnost, ústící v obhájení kandidátské práce věnované dispoziční zásadě v občanském soudním řízení. Již v tomto raném díle se projevují přinejmenším dva rysy všech jeho pozdějších prací, jimiž jsou volba obtížné – a přitom pro vědu a praxi stěžejní – látky a širší filozofický (konkrétně systémově-strukturní) přístup k jejímu zpracování. Stojí jistě za pozornost, že téma dispoziční zásady si Macur zvolil v době, kdy procesualistika jednostranně a účelově vyzdvihovala zásadu materiální pravdy jako vedoucí zásadu civilního procesu, pod jejíž záštitou pak deformovala jiné, ve skutečnosti neméně významné zásady a instituty, mj. právě též zásadu dispoziční. Obdobně se nebál nabourat zažitá schémata o řadu let později, kdy sepsal monografii zabývající se institutem správního soudnictví, a to v době, kdy šlo o téma dosti horké. Díky tomuto pří-

stupu k volbě témat a vědecky poctivému způsobu jejich zpracování neztratila starší díla profesora Macura nic na své hodnotě ani v důsledku změn společenských poměrů po roce 1989.

V roce 1970 opouští profesor Macur justici a odchází na obnovenou brněnskou právnickou fakultu, na níž působí až do svého odchodu do důchodu postupně jako odborný asistent, docent a od roku 1979 jako profesor občanského práva hmotného a procesního. Během své činnosti na fakultě věnoval se nejen práci vědecké a pedagogické, ale byl rovněž dlouholetým děkanem a vedoucím katedry občanského práva. Jeho nezpochybnitelnou zásluhou je zachování brněnské právnické fakulty, které v době normalizace hrozilo zrušení nebo alespoň přestěhování do Jihlavy, a její všestranný rozvoj. Dodnes na něj vzpomínají kolegyně a kolegové z fakulty a celé generace právníků, které vychoval, jako na člověka laskavého, vstřícného, pracovitého a nesmírně erudovaného. Byl neobyčejně vlídným examinátorem a i pro něj platí postřeh z paměti prof. Weyra: skutečná osobnost nemá zapotřebí dělat ze zkoušek martyrium. Přesto se v roce 1990 našlo několik málo osob, které s poukazem na to, že funkci děkana zastával v období normalizace, se pokusily o jeho očernění. Macur ovšem mohl výtky snadno vyvrátit a usvědčit jejich autory minimálně z překrucování skutečnosti; byl ovšem noblesní osobností a takové diskuse by byly hluboce pod jeho úrovní. Proto reagoval odchodem do předčasného důchodu. Zbavení pedagogických povinností mu pak umožnilo plně se věnovat vědecké práci. Nastalo jeho nejplodnější období a také právnická fakulta po uklidnění poměrů jeho působení i vědeckou činnost po zásluze vysoce ocenila. Přesto se za katedru již nevrátil a věnoval se jen publikační činnosti.

Profesor Macur byl skutečným vědcem v pravém smyslu tohoto slova. Ve svých pracích se věnoval především základnímu výzkumu klíčových otázek civilního práva procesního. Jeho úvahy přesahovaly rámec konkrétní právní úpravy a mohou tak i do budoucna, bez ohledu na změny zákonů, tvořit základ oboru. Z těch nejvýznamnějších lze poukázat na díla týkající se zásady dispoziční a projednací, procesní odpovědnosti a procesních břemen (se zvláštním zřetelem k břemenu důkaznímu), dokazování, právní moci, správního soudnictví, exekuci či předmětu sporu. Řada jeho děl však překračuje rámec občanského práva procesního a zabývá se též právem hmotným (včetně odpovědnosti v občanském právu), jakož i otázkami vzájemného vztahu práva procesního a hmotného. Všechna díla profesora Macura jsou založena na uplatňování systémově-strukturních přístupů k právu, na využívání poznatků jiných společenských a přírodních věd a na důkladné znalosti procesního práva a procesní vědy jiných zemí, zejména Německa a Rakouska, a to nejen autorů současných, ale i těch, kteří kdysi pokládali samotné základy civilního procesu. Díky této široké erudici profesor Macur vytvořil díla, která seznamují čtenáře s vývojem procesní vědy za hranicemi České republiky a jež na stav zahraničního bádání navazují a dále je rozvíjejí. Dokonalé ovládnutí základního výzkumu potom profesoru Macurovi umožnilo kriticky se vyslovovat k současnému stavu platného občanského práva procesního a k četným novelizacím občanského soudního řádu, prováděným účelově bez hlubších teoretických znalostí, a proto dále deformujícím český civilní proces. Dokázal držet krok i s novými myšlenkovými trendy, o čemž svědčí i jeho práce věnovaná postmodernismu.

Profesor Macur byl mimořádným člověkem i právním vědcem, který posunul poznání stěžejních otázek civilního práva procesního o notný kus kupředu. Je úlohou současné právní vědy a praxe, aby se z jeho díla poučila a pokusila se je dále teoreticky rozvíjet a aplikovat v legislativě i při interpretaci platného práva. Myšlenkově bohaté a hodnotné dílo profesora Macura k tomu samo přímo vybízí.

P. Lavický a J. Špáčil

Panorama knih

Německý jazyk a literatura ve výzkumu a výuce*

Díky záslužné práci pracovníků katedry německého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity se k nám dostává sborník vědeckovýzkumných prací pod názvem *Německý jazyk a literatura ve výzkumu a výuce*. Sborník je sestaven z příspěvků přednesených na prvním *Brněnském sympoziu germanistů a učitelů němčiny* s mezinárodní účastí, jež se konalo 13. září 2006 na katedře německého jazyka a literatury PdF MU. Statě lze tematicky utřídit do několika okruhů – lingvistického, literárněvědného, didaktického a kulturologického.

K lingvistickým pracím řadíme zajímavou studii o specifikách lexikální složky reklamního sloganu a o sémantických strategiích sloganu *Einige Notizen zum Vokabular im werbenden Slogan*, v němž Hana Jílková věnuje pozornost vymezení termínu „klíčová slova", otázce expresivity reklamního sloganu, superlativním výrazům a principům hyperbolizace textu. – Myšlenkově podnětná je stať *Možnosti a meze paralelního korpusu* autorské dvojice Tomáše Káni a Hany Pelouškové o velice potřebném a časově náročném projektu – tvorbě Česko-německého paralelního korpusu, tj. elektronické databáze originálních textů a jejich překladů podložené speciálním softwarem. Možnosti využití paralelního korpusu jsou nečekaně široké pro laického i odborného uživatele. – Mojmír Muzikant ve studii *Substantivvalenz, ihre Stellung und Rolle in der gegenwärtigen Linguistik* s ohledem na možnosti popisu verbálních substantiv z hlediska valenční teorie představuje návrh struktury zpracování jednotlivých slovníkových hesel. Koherencí textu, konkrétně použitím zájmen ve větě nebo v posloupnosti vět za určitých podmínek na místě slov nebo slovních skupin, se zabývá Marta Pallová. Uvedené skutečnosti dokládá v příspěvku *Die Bedeutung der Pronomen für das Textverständnis* na textu „Tři synové" L. N. Tolstého. – Richard Rothenhagen ve stati *Lokal begrenzte lautliche Eigenheiten in den ehemaligen deutschen Sprachinselmundarten in Mähren* prezentuje výsledky výzkumu areálně i místně omezených zvláštností, konkrétně vsunutí hlásek do určitých hláskových kombinací, které ve spisovném jazyce nejsou známy, zabývá se neobvyklými změnami hlásek nebo doplněními hlásek spolu s výskytem hlásek, jež ve spisovném jazyce neexistují. Výzkum je realizován od r. 2001 v jihlavském, brněnském, vyškovském a olomouckém jazykovém ostrůvku v rámci německo-rakousko-českého projektu k bývalým německým nářečím na Moravě.

Německý jazyk disponuje standardní jazykovou normou, jež se opírá o písemný jazykový projev. V mluveném projevu jsou odchylky od normy poměrně běžným jevem, většina těchto odchylek nemá bezprostřední vliv na vývoj jazyka. V jazyce však na druhé straně existují i funkční diferencované systematické odchylky vedoucí k systémovým změnám, tj. i ke změně normy. Thomas Stahl v příspěvku *Entwicklungen in der deutschen Gegenwartssprache und wie man im DaF-Unterricht damit umgeht* sleduje exemplární odchylky od normy a jazykové změny u slovesných tvarů a funkcí. Autor vybízí k diskusi, zda, popř. jakým způsobem zohlednit a jak hodnotit tyto jevy při výuce němčiny jako cizímu jazyku. – Výskyt módních slov, jež vykazují nadměrnou frekvenci užití, zaznamenáváme ve všech historických obdobích. Užívání těchto slov prochází zákonitým vývojem. Současný stav, kdy v jazyce převažuje výskyt superlativismů, okazionalismů, generalizujících výrazů a jiných prvků, zachycuje stať Olgy Vomáčkové *Zur Problematik der Modewörter im Deutschen*: němčina rozlišuje termíny „Modewörter" a „Schlagwörter".

V příspěvku *Tvorba a integrace tezaurů v krizovém řízení* Petr Kubíček uplatňuje systémový přístup k problematice výkladu odborné terminologie a k efektivní pomoci při komunikaci mezi různými skupinami uživatelů jazyka. Zabývá se též vstupní analýzou možností integrace oborových a jednojazyčných tezaurů a způsoby jejich aplikace v oblasti rozsáhlých prostorových infrastruktur. – Jaroslava Vondráčková v publikaci *Bankkommunikation per Internet/Handy* zpracovává

problematiku internetového bankovnictví, jež s sebou nese požadavek ohledně znalosti bankovní terminologie uživatelem, a kdy se jako nezbytný předpoklad pro úspěšné užívání internetového bankovnictví jeví i osvojení si základní terminologie z oblasti internetové techniky. Autorka konstatuje, že v oblasti bankovnictví dochází postupně ke sjednocování bankovního jazyka na základě angličtiny, což přispívá k vytvoření mezinárodně srozumitelného bankovního jazyka. – Odborného jazyka se týká i příspěvek Rollanda Wagnera s názvem *Minimalanforderungen bei der Formulierung von Zustandsveränderungen*, jenž se pokouší co nejpřesněji určit, které informace student německého jazyka potřebuje, aby byl schopný úspěšně přeformulovat nominální syntagma typu „zvýšení daní" do verbální konstrukce.

Frazeologický čtyřjazyčný výukový multimediální materiál, jenž obsahuje více než 4 000 frazémů v podobě interaktivních frazeologických cvičení, představují Peter Ďurčo a Vida Jesenšek v příspěvku *Mehrsprachiges phraseologisches Lernmaterial auf CD-ROM*. – Michaela Kaňovská dokládá na jednom příkladu ze hry rakouského dramatika F. Hochwäldera „Esther" využití frazémů k charakteristice postavy ve studii *Phraseme als Mittel der Personencharakterisierung im Dramentext*. – Další prací s frazeologickou tematikou je příspěvek Zdeny Křížkové *Wie passt die Faust aufs Auge?*, jenž se soustřeďuje na česko-německou komparaci frazému „pasovat jako pěst na oko".

Literárněvědný oddíl sborníku zahajuje stati *Die Handschrift des Zeichners in Alfred Kubins „Graphischem Roman" „Die andere Seite"* Boris Blahak. Marek Bohuš se v publikaci *Die didaktischen Aspekte der Comicliteratur* věnuje komiksu a možnostem jeho využití v cizojazyčné výuce. Autor uvádí příklady, jak komiks vyhotovit, zároveň nastiňuje i možnosti tohoto žánru.

Jan Budňák v příspěvku *Das Bild der Tschechen in deutschnationaler Prosa aus Böhmen* podává charakteristiku pojmu národnostně „cizího" (tj. českého) ve dvou nacionalisticky laděných německých románech. Dospívá k poněkud překvapivému zjištění, a to – že nacionalismus českých Němců prochází poměrně složitým vývojem a vyúsťuje v zužování národnostních heterostereotypů. – Jana Fricová se ve stati *Josef Walter Kœnig – ein Schriftsteller aus dem Ostsudetenland* soustřeďuje na osobní krédo, život a dílo tohoto na Slovensku dosud neznámého spisovatele, jenž ve své tvorbě reflektuje osobní zkušenost a prožitky z odsunu sudetských Němců z poválečného Československa. V centru zájmu Marcely Takáčové v příspěvku *Das Werk von Günter Grass unter dem Aspekt der Literatur und Politik* stojí Günter Grass a jeho tvorba. Autorka poukazuje na vztah literatury a politiky a na propojení politické, společenské a sociální reality v jeho díle. Obírá se temporálním propojením přítomnosti a minulosti, zaznamenává i spisovatelovo přiznání k působení v elitních nacistických jednotkách. Do textu jsou integrovány též i názory z aktuální diskuse.

Literárním zpracováním protichůdného pojetí hudby a různých tendencí v hudební estetice na konci 18. století se zabývá Helena Jaklová ve studii *Andreas Hartknopf: zwischen klassizistischer Tradition und frühromantischer Musikästhetik*. – Roman Mikuláš ve své stati *Eine Kritik des Radikalen Konstruktivismus?* provádí konkrétní kritiku radikálního konstruktivismu z hlediska historicko-kritické hermeneutiky, přičemž poukazuje na některé jeho signifikantní rysy, neúnosnost celé řady chybných a nepodložených výpovědí, možnost destrukce jeho obrazu v literární vědě.

Na příkladu vybraných překladových textů poukazuje Andrea Mikulášová v příspěvku *Deutschsprachige Kinder- und Jugendliteratur in slowakischen Übersetzungen* na charakteristiku existence těchto děl v novém jazykovém a kulturním prostoru ve smyslu explikace znaků těchto děl i jejich implikace v literárním systému prostřednictvím metatextu. Vývoj literatury pro děti a mládež v období bývalé NDR mapuje Gabriela Egersdorfová v publikaci *Rezeption von epischen Stoffen des Hochmittelalters in der modernen deutschen Kinder- und Jugendliteratur*, porovnává konkrétní případy vnímání epických děl středověku. Převypravěná Píseň o Nibelunzích, Tristan a Isolda, Parzival patří ke klenotům německé literární pokladnice. – Jarmila Jehličková se zabývá v příspěvku *Význam německy psané dětské literatury pro studenty a učitele němči-*

ny postavením literárněvědné disciplíny německy psaná literatura pro děti a mládež, její roli a významem ve vzdělávání studentů germanistiky a budoucích učitelů němčiny.

Didaktický oddíl sborníku zahajuje příspěvek *Pozice kreativního psaní ve studijním programu učitelství pro 1. stupeň ZŠ* Pavly Benešové. Autorka představuje projekt, jehož cílem je posílení autonomie studentů při práci s kreativními texty ve skupině studentů učitelství pro 1. stupeň ZŠ. Velký důraz je kladen na afektivní a sociální strategie. – Na současný pokles zájmu o výuku němčiny na 1. stupni brněnských základních škol upozorňuje Jarmila Brtnická v statí *Deutschunterricht an den Grundschulen in Brno, Schüleraustausche*. Autorka vyzývá učitele němčiny v rámci obrany a podpory výuky němčiny k jednotnému postupu, uvádí konkrétní argumenty hovořící pro ranou výuku němčiny, zasazuje problematiku i do širšího evropského kontextu. – Alice Brychtová si v práci *Porovnání vybraných učebních materiálů pro výuku němčiny z hlediska zastoupení podnětů pro sebereflektivní učení* klade otázku, zda hraje učebnice v jazykové výuce významnou roli a jakou měrou je v dnešní škole využívána učiteli i žáky.

Inovační materiály, jež vznikly v rámci evropského projektu PeriSCop, prezentuje Jindra Dubová v příspěvku *Mehrperspektivität und ästhetische Alphabetisierung als Bestandteile der interkulturellen Dimension im Fremdsprachenunterricht*. Materiály posilují a zkvalitňují evropskou dimenzi ve školním vzdělávání, zvýšená pozornost je věnována uplatnění didaktického principu multiperspektivity a estetické alfabetizace. – Problematikou autonomního konceptu učení a cizojazyčné výuky, vymezením autonomní cizojazyčné třídy, obsahu, cílů, strategií učení, evaluací jako principu žákovské autonomie, roli učebnice v autonomním učení, interkulturním učením, reflexí procesu učení spolu s výukovými metodami a formami se zabývá Věra Janíková ve studii *Autonomní cizojazyčná třída a učebnice podporující autonomii*. – Tatána Matušková v příspěvku *Nová koncepce vzdělávání na základních školách a její odraz v didaktice německého jazyka* poukazuje na velkou reformu, jíž prochází české základní školství, a to na zavádění Rámcového vzdělávacího programu (RVP) do praxe od září 2007. Zamýšlí se nad novými výzvami, možnostmi i důsledky, jež aplikace RVP přinese, nastiňuje změny v přípravě budoucích učitelů v rámci oborové didaktiky, upozorňuje, že jedním z prostředků sebereflexe, zvýšení motivace a zájmu o uvědomělé studium může být i Evropské jazykové portfolio.

Aspekty spolupráce, definicí pojmu kooperace a jejím významem pro výuku cizího jazyka se zabývá Kateřina Melichárková v textu *Kooperace a její význam ve výuce cizího jazyka*. – Otázkou realizací pedagogických praxí pro oborové studenty němčiny, nástinem konkrétního modelu praxí na pedagogické fakultě UHK v Hradci Králové formou projektu „Škola života" se zabývá v příspěvku *Pedagogická praxe a její postavení v* současném *systému přípravy učitelů ZŠ* Marie Müllerová. – Problematiku poslechu s porozuměním v cizojazyčném vyučování v příspěvku *Hörverstehen als Herausforderung* řeší Melinda Rácz. Navrhuje konkrétní efektivní opatření a postupy pro nácvik techniky poslechu s porozuměním, díky nimž lze docílit výrazného posílení této základní lingvistické kompetence. Gabriela Slobodová v publikaci *Kontrastivität als Methode der Fremdsprachenvermittlung* reaguje na aktuální požadavky dnešní doby, kdy by v rámci uplatňované jazykové politiky Evropské unie měl každý občan ovládat minimálně dva cizí jazyky, a tudíž je zapotřebí vytvořit optimální podmínky pro cizojazyčné vyučování, hledat efektivní metody a vhodné strategie. Jedním z takovýchto postupů je kontrastivní přístup, často uplatňovaný na Slovensku v učebnicích němčiny. Kromě jiného tato metoda či strategie napomáhá i lepšímu pochopení struktury cílového jazyka, rozvíjí jazykový cit, překladatelské dovednosti aj.

Pod názvem *Pilotprojekt: Grundkurs „Landeskunde Deutschlands"* Anja Spuhn popisuje konkrétní zkušenosti z tohoto realizovaného semestrálního pilotního projektu, poukazuje na specifika propojení praktického jazykového vyučování s moderními výukovými technologiemi a strategiemi. – Jana Urbánková ve statí *Srovnání tradiční výuky německého jazyka s výukou podporovanou počítačem* představuje e-learningový kurz jako jeden z nástrojů samostudia, uvádí možnosti, přednosti, výhody i nevýhody této výukové formy. V textu autorka předkládá výsledky výzkum-

ného šetření k efektivitě e-learningu ve výuce gramatiky němčiny, jenž byl realizován v uplynulých třech letech u studentů prezenční i kombinované formy studia učitelství pro 1. stupeň ZŠ.

Ke kulturologickým pracím sborníku lze přiřadit stať *Die Qual der Wahl*. Autorka Bianca Benišková-Schulze vymezuje cíle a obsah studijního předmětu kulturní seminář, jenž je realizován v rámci studijního oboru německý jazyk pro hospodářskou praxi na Univerzitě v Pardubicích, vyzdvihuje komunikativní a interkulturní aspekt. – Nicole Hirschler-Horáková v příspěvku *Das Konzept der „Erinnerungsorte" als Möglichkeit der Geschichtsvermittlung im DaF-Unterricht* poukazuje na možnost vyučovat dějepis v rámci praktického cvičení metodou exemplárního zaměření na určitou konkrétní lokalitu. Poznaná historická zkušenost může být klíčem k pochopení současného každodenního života i reálií dané společnosti. – Příspěvek *Max Brod jako překladatel vokálního díla Leoše Janáčka* Květoslavy Horáčkové přibližuje české veřejnosti propagátora a překladatele Janáčkova díla na německé půdě Maxe Broda. Na několika příkladech konkrétního zpracování Janáčkových oper poukazuje autorka na klady i případné zápory Brodových hudebních i překladatelských zásahů do originálních předloh skladatele. – Iveta Rucková se ve stati *Kulturelle Kontakte des Fürsten Karl Alois Lichnowsky* věnuje kontaktům K. A. Lichnowského s A. F. Foersterem, J. W. Goethem, L. van Beethovenem a W. A. Mozartem. Kulturněhistorická a literární studie je zasazena do nástinu kulturních dějin šlechtického rodu Lichnowských.

Iveta Kontríková v publikaci *Nationale Minderheiten in deutschsprachigen Ländern und in der Slowakei. Interkultureller Vergleich* vychází ze známého faktu, že vyšší stupeň osvojení si cizího jazyka klade vysoké nároky na znalosti o zemi, jejíž jazyk studujeme. Je nezbytné zaznamenávat kromě jiného i výskyt národnostních či etnických minorit. Text přináší přehled o národnostních menšinách v německy mluvících zemích a na Slovensku. – Brigitte Sorger v příspěvku *Landeskundeunterricht in der Tschechischen Republik – traditionell oder modern?* nastoluje otázku, co má být náplní a posláním předmětu „Reálie německy mluvících zemí". Poukazuje na vzájemný kontrast moderních metod a tradičních přístupů k předmětu. Zdůrazňuje, že výuka reálií zrcadlí i jednotlivé metodologické postupy a reflexe. Autorka zároveň konstatuje potěšující fakt, že výuka tohoto předmětu v rámci vzdělávání učitelů dosahuje v České republice vysoké úrovně.

Na konci sborníku je připojen abecední seznam účastníků sympozia s uvedením místa jejich pracoviště a kontakty. Obsah je situován na začátku sborníku.

Sborník zrcadlí řadu změn jak v lingvistice, tak v literární vědě, kulturologii i didaktice. Příspěvky mají aktuální hodnotu a zároveň svědčí i o intenzivní erudované a vysoce odborné práci autorů. Recenzovaný sborník se jistě stane vítaným pomocníkem nejen vysokoškolským učitelům při přípravě programů seminářů a přednášek, v neposlední řadě i učitelům základních a středních škol, nýbrž i všem těm, kteří se chtějí zdokonalit a prohloubit své znalosti německého jazyka a literatury. Sborník nepochybně podnítí k úvaze o jazyce, literatuře a didaktice cizojazyčného vyučování, o jejich podstatě, hodnotě a významu v životě člověka.

R. Grenarová

* Brno: Katedra německého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2007, 160 s.

Vlastimil Brom: Der deutsche Dalimil *

Publikace V. Broma je studií k rýmovanému německému překladu staročeské Dalimilovy kroniky, jež patří mezi významné památky německého českého písemnictví poloviny 14. století. Na rozdíl od dosavadních bádání zaměřených, až na menší výjimky, zejména na historickou interpretaci tohoto díla, klade autor důraz na vybrané jazykově a literární otázky. Záměrem je pojednání o určitých aspektech na základě revidované podoby zkoumaného textu, se zohledněním originálního rukopisu, existujících edicí a publikovaných návrhů emendací.

Pro ukotvení konkrétních výzkumných otázek autor v úvodu představuje několik his-

torických a literárních východisek. V této souvislosti se věnuje vyložení specifik překladu, přičemž poukazuje na to, že jeho role vždy do značné míry reflektuje dobový význam a aktuálnost jeho předlohy. V daném případě se v podobě Dalimilovy kroniky jedná o dobově jednu z nejrozšířenějších památek nejstarší česky psané literatury vytvořené nejspíše v Praze, v níž autor reaguje na společenské poměry i konkrétní politické události. Akcentuje zde zejména protiněmecké prvky, význam šlechty a její vymezování mj. k patriciátu, reprezentovanému především Němci. V této části práce pak najdeme rovněž zachycení vývoje odborné reflexe problematiky rýmovaného překladu.

Vlastní jazyková analýza německého překladu vychází v co nejširší míře z pramenného textu a V. Brom ve své publikaci daný rukopis podrobně i s jeho zvláštnostmi popisuje. Jedná se o svazek G 45 datovaný do roku 1389, který pochází z fondů knihovny pražské Metropolitní kapituly sv. Víta a je nyní uložen ve sbírkách Archivu Pražského hradu. S velkou pravděpodobností jde o opis. K nejzajímavějším stránkám tohoto spisu patří sama otázka dochování památky, její originalita, jazykové i formální stránky textu, změny způsobené opisem či problematika oprav a doplňků zanesených později do rukopisu.

Centrum pozornosti autorova zkoumání se stávají jazykové plány, jejichž analýza slibuje zajímavé a nové informace, jež blíže charakterizují němčinu 14. století používanou v českých zemích. Zde se soustřeďuje na hláskoslovnou charakteristiku dané památky a na její lexikální rovinu, zejména sémantiku. Z hlediska *hláskosloví* se ukázalo, že v díle je velmi frekventované používání primárně východostředoněmeckých a bavorských nářečních rysů. Pro zkoumání hláskového stavu V. Brom využívá rovněž analýzy rýmů. Za nejnápadnější rys považuje v této oblasti zápis vokalismu nepřízvučných slabik. Výsledky bádání prokazují přítomnost typických vlastností nadregionální jazykové normy charakteristické pro české země 14. století, zvláště pro Prahu.

Významným předpokladem pro zamýšlenou *sémantickou analýzu* představuje existence srovnávací báze jinojazyčné předlohy. Mezijazyková konfrontace tak umožňuje získat přesnější obraz významového obsahu sledovaných jednotek. Autor se ve svých dílčích analýzách věnuje asymetrickému překladu zejména v následujících oblastech: vnímání národnostních antagonismů mezi Čechy a Němci a v oblasti sociálních náhledů. Vlastní analýza vybraných sémantických polí se poté soustřeďuje na centrální okruhy v textu nejlépe doložené, k nimž patří především systém příbuzenských vztahů, oblast sféry moci a vlády a rovněž konflikty a války. Pro všechny čtenáře budou bezpochyby silným zážitkem autorem uvedené některé kontexty ve formě úryvků z obou jazykových předloh, české a německé, v nichž je sledován význam.

Postižení vztahu německé verze této památky k její české předloze je dále zjišťováno pomocí zkoumání stylu a překladatelských strategií spolu s analýzou literární a obecně formální úrovně překladu. V tomto bodě autor volí analýzu ne celého díla, ale vybírá ilustrativní ukázky reprezentující proměnlivý přístup překladatele k předloze. Vlastní strategii překladatele je možné na základě výsledků provedené analýzy označit jako defenzivní, což se projevuje zejména tím, že v české předloze nediferencované protiněmecké výpady jsou s ohledem na domácí Němce omezeny na tzv. „cizí" Němce říšské, v některých případech překladatel reinterpretuje určité pasáže. Nicméně je možné mezi oběma neznámými autory – autorem české předlohy a překladatelem do němčiny – podle slov V. Broma nalézt řadu společných jmenovatelů: oba například získali velmi vysoké vzdělání, ovládali češtinu, němčinu i latinu, oba žili určitou dobu v Praze.

Poměrně významné rozdíly vzhledem k české předloze byly zjištěny v oblasti rozdělení rýmovaného překladu nadpisy. Ty jsou v německé verzi rozsáhlejší, je jich větší množství a jejich rozložení v textu není paralelní. V nich uvedené větné konstrukce se nezřídka vyznačují konkrétnější výpovědní hodnotou.

V přílohách k vlastní studii lze nalézt kolaterální přehled rozčlenění obou textů do kapitol a rozložení nadpisů, tabulky shrnující údaje k paleografickému popisu kodexu, jeho vazbě, počtu veršů ve sloupcích a statistiky jednotlivých abreviatur.

Studie V. Broma je vyzrálou badatelskou publikací, která bezpochyby obohacuje sou-

časnou českou germanistiku o řadu nových poznatků a vzhledem k tomu, že je psána německy, mohou se s nimi snadněji seznámit i zahraniční odborníci. I přesto, že hlavní pozornost autora je zaměřena na analýzu jazykových plánů, je v celé studii zřetelně viditelná nelingvistická (sociokulturní) komponenta, dokumentující i v dnešní době aktuální problematiku soužití příslušníků dvou národností. A právě daná studie nám poskytuje transparentní příklad pro to, jak se citelně a intencionálně provedený překlad literárního textu může stát dobrým pomocníkem na cestě pro vzájemné porozumění a vzájemnou toleranci. Tuto práci lze zařadit k těm, jež se stávají důležitým přínosem tzv. interkulturně pojaté germanistiky.

V. Janíková

* Brom, Vlastimil. Der deutsche Dalimil. Untersuchungen zur gereimten deutschen Übersetzung der alttschechischen Dalimil-Chronik. Brno: Masarykova univerzita, 2006, 281 s.

Václav Štětka: Mediální integrace národa v době globalizace*

Masové média, medializace, národní integrace versus dezintegrace a globalizace, to jsou nepochybně vysoce aktuální a v odborném tisku frekventovaná témata. Odborný asistent na katedře mediálních studií a žurnalistiky FSS MU Václav Štětka, si v tomto kontextu položil naléhavé a přitom nikoli snadno zodpověditelné otázky: Jaká je role masových médií v procesech národní integrace a budování národní identity? Jaké konkrétní integrační mechanismy používají média v prostředí národního státu? Jakými cestami se ntegrační role národních médií mění v důsledku rozmanitosti globalizačních procesů a tlaků? Autor práce přistupuje k hledání odpovědí na dané otázky cestou využití mediálních teorií a analýz sociologických přístupů k fenoménům národní identity, nacionalismu a globalizace.

Úvodní rekapitulace relevantní problematiky působení masových médií na formování národní identity, národní mobilizace a konstituce moderního národa je prezentováno zejména prizmatem funkcionalistické teorie. Jsou diskutována podnětně formulovaná témata typu funkce médií jako veřejné (nebo) národní služby či úloha rituálního modelu komunikace a mediálních ceremoniálů v integraci národa. Je připomínán i význam divácké fascinace mediálními událostmi. Přitom se akcentuje, že zpravodajství je v zásadě ritualizovaným žánrem a novináři jsou profesionálními vykladači každodennosti. Za jednu z nejbanálnějších mechanismů reprodukce banálního nacionalismu považuje Štětka zřejmě oprávněně oblast sportovního zpravodajství, které svými specifickými rysy dokládá, že to „není nikdy pouze sport, má sociální a politický význam, zvýrazňovaný skrze média" (s. 86). Prezentací výzkumu obsahu domácích a zahraničních televizních zpráv v českém televizním zpravodajství pak shrnuje obecně větší proporci domácího zpravodajství a důraz na spíše negativní kontext prezentace zahraničních zpráv. To v jistém ohledu dokládá přítomnost sklonu českého televizního zpravodajství k etnocentrismu či favorizaci „domova": je tak posilován divácky silný dojem, že prostor zahraničí je místem nebezpečí a nejistoty. Tím se posiluje prastarý stereotyp lidového rčení že nakonec „doma je nejlépe".

Část věnovaná faktickým a potencionálním důsledkům globalizace mediální produkce seznamuje čtenáře jak s koncepcemi „obratu k individualizaci" mediální recepce, tak správně připomíná i potencionální důsledky globalizace mediální produkce. V prvním případě se upozorňuje na možnosti ohrožení kulturní identity a demokratických základů společnosti, ve druhém případě se za alarmující považují podmínky pro obsahovou konvergenci, či dokonce homogenizaci vyúsťující v ustupování lokálních a národních pořadů globální mediální kultuře. Obě tendence pak „spojuje" fakt, že se národ „přestává setkávat". Vstup do nového milénia pak byl doprovázen účelovou diverzifikací nadnárodních mediálních korporací, naplňujících lokální média globální produkcí formátů typu reality show či zdomácnělé Česko hledá SuperStar.

Závěrečné shrnutí připomíná některé důležité předpoklady životnosti národně integračních funkcí masových médií a uzavírá, že na-

vzdory procesům fragmentalizace a internacionalizace mediální komunikace v globálním měřítku jsou národní média dostatečně atraktivní, aby nabídla fungování národně integračních funkcí i v současnosti. Václav Štětka tak cestou vysoce poučeného rozboru problematiky vyslovuje snad pozitivně vnímaný názor o přetrvávajícím národně integračním potenciálu většinových médií i v době, kdy národní identity údajně rezignovaně ustupují míšení kulturních vzorců v éře všemocné globalizace.

A. Sekot

* Brno: Masarykova univerzita 2007, 197 s.

Jean Dubuffet, **Pomník fantoma**, 1969-71

A nakonec... Pavel Blatný

STRAVINSKÝ TŘEMI POHLEDY

1. Očima školáka

První mé setkání s „carem Igorem" (jak říkal Honegger) bylo doma. Otec – velký příznivec „ruského údobí" skladatelova, vzpomínal vždy na Janáčka a jeho nadšení především pro balet „Petrušku". Po prvním provedení v Brně (a to bylo až po válce), mluvil Janáček ve svých lekcích o Stravinském a jeho metodě celý den. Dílo charakterizoval takto:

„Je to vlastně malíř – vytvoří skvělé barevné pozadí, na které hází ty své zvláštní rytmy." Jistě toho bylo více, co Janáček na Stravinském obdivoval, ale také i kritizoval, protože byl příliš vyhraněnou osobností. Jinak tomu bylo u mne. Já jsem byl prakticky od dětství Stravinského bezvýhradným obdivovatelem. Stravinský – to bylo něco exotického, přicházelo to z velikých dálav, bylo propojeno s pravěkem lidstva (balet „Svěcení jara"), mělo to dřevní a oslovující melodiku, oslňující zvuk, rytmy, které mne buď doslova zavalovaly svým ostinatem, anebo naopak svou nepravidelnou proměnlivostí vychylovaly z fyzické rovnováhy tak, že jsem se v určitých částech „Svěcení" dokonce přidržoval stolu. Navíc tato hudba vyzařovala vždy velikou magii, které jsem já tehdy říkal čarování. Dodejme hned, že poznání těchto děl (a to výhradně ruského údobí) pocházelo ze starých, ohraných a různě lupajících desek, přesto při Petruškovi (kdy jsem viděl vždy bílou barvu) jsem dostával prudké bušení srdce a při „Svěcení" (které jsem vnímal šedočerně) mi vždy (už od začátku) vhrkly slzy do očí (což vyvrcholilo v „Tanci vyvolené"). Stejně tak kantáta „Svatba". Ta ve mně vždy vyvolávala atmosféru chorálních zpěvů – všechny ty realistické lidové texty jakoby byly součástí nějaké bohoslužby, klavíry a bicí ve mně vzbuzovaly pocit prostoru velikého chrámu a při závěrečném sólu basisty s údery kvint v klavírech (zvony, které se postupně vytrácejí – jedno z největších „posvěcených" míst v hudební historii) – jsem vždy povstal a setrval až do posledního úderu. (To dělám konečně dodnes.) Jedno mi bylo jasné ale už od chlapeckých let. Že Stravinský v Petruškovi, Svěcení či Svatbě „dělá hudbu" úplně jinak, než bylo všechno to, co jsem v té době slyšel.

2. Očima mladého skladatele

To jsem se již seznámil se Stravinským i v živém provedení a také jsem poznal – zase spíše díky novým deskám ze zahraničí – jeho éru neoklasickou. Mezi tím širokým spektrem Stravinského neoklasických či spíše neobarokních

skladeb na mne udělala pak největší dojem „Žalmová symfonie". Se svými kolegy jsem se tehdy spořil, jestli je účinnější motiv „Aleluja" ve III. větě „Žalmovky" nebo „Věruju" z Janáčkovy „Glagolské". Většinou jsme se nakonec shodli, že oba citované úseky mají hodnotu stejnou, ale je to vždy „ o něčem jiném". Co se rytmu týče – tak mi – jak v této skladbě, tak v celém „neoklasickém" Stravinském učaroval pro něj typický „kráčející bas" – většinou v malých terciích. Spíše jsem byl ale v tomto směru zklamán, jak málo z toho všeho geniálního, co Stravinský ve „Svěcení" přinesl, proniklo do skladeb údobí vědomě archaizujícího. A ještě jedna složka Stravinského tvorby měla pro mne více než podstatný význam. Bylo to právě to, za co byl ve své době nejvíce kritizován nebo i členy vídeňské Schönbergovy školy zesměšňován („der kleine Modernski"): napojení se na barokní velikány, třeba Pergolesiho v Pulcinelle a Lullyho v Apollonovi. Já naopak při poslechu některých míst v baletech „Apollon Musagetes" či „Orfeus" a zejména při poslechu 3. věty houslového koncertu jsem říkal, že je škoda, že toho baroka nepřetavil ve svých dílech více. A konečně Stravinský jako „mistr zvuku". Toto hodnocení totiž provázelo nejvíce nekrologů při jeho úmrtí v roce 1971. „Největší znalec orchestru 20. století" – ano – to je pravda. Nadpis, (který jsem rovněž četl) „mistr orchestrální palety" bych ale spíše volil třeba u Ravela – u Stravinského je zvuk nedílnou součástí jeho hudební řeči – a tak – už jako mladému autorovi mi bylo jasné, že tady nemohu zvukovou sazbu opisovat, nebo napodobovat, aniž bych se při tom nezesměšnil.

3. Očima těchto dnů

Dnes, kdy jsem již překročil sedmdesátku, stojím v hluboké úctě především před Stravinského vitalitou i tvůrčí odvahou až do nejvyššího stáří (a bylo to požehnaných let). Vždyť ještě ve své osmdesátce si nejen znovu nahrál jako dirigent většinu svých skladeb, ale i v tomto věku stále komponoval a hlavně – stále hledal nová řešení pro hudební vyjádření.

U příležitosti jednoho nedožitého Stravinského výročí uspořádaly jinak velice konzervativní „Luzerner Festwochen" festival, věnovaný výhradně jeho dílu. Slyšel jsem tehdy (předem) výhrady, že taková akce jen Stravinského poškodí. Opak byl pravdou – vždyť Stravinský – to je vlastně několik skladatelů dohromady – vzájemně úzce propojených a přitom výrazně odlišných. A navíc, jeho hudbu, tu která vznikla už začátkem 20. století, můžeme teoreticky označovat i termíny, které vznikly pro hudbu soudobou – přesněji Novou. Tak o úvodu „Svěcení" lze hovořit jako o aleatorice, (tedy technice náhody, byť je vše precizně vypsané).V Petruškovi slyšíme současný minimalismus, v řadě děl pak dlouhé timbrové plochy, které – na rozdíl od většiny dnešních – nevyvolávají nudu, ale pulsují bohatou hudbou. Jsou u něho díla celá vytesaná jako z jednoho kusu, z jedné hudební buňky (Symfonie in C), jsou díla, kde invence nás zahrnuje stále novými a novými nápady, navazujícími na sebe jen

z euforie tvoření (Hra v karty). Úplně ojedinělý se mi dnes jeví „Příběh vojáka" – je to jakási hudba na druhou – hudba parodující sama sebe. Můžeme proto říci, že i když přetvářel ruské klasiky, impresionismus, folklor, jazz či hudbu ulice a tu zas baroko či klasicismus – že to bylo počínání vždy svrchovaně objevitelské a tvůrčí, opravdu s božím posvěcením (sám říká – „Svěcení jara mnou doslova proteklo") a že to v naprosté většině byla skutečná Nová hudba.

V poslední době si s potěchou poslouchám Stravinského serielní skladby, vzniklé v závěru jeho života. Zde navázal na odkaz svého největšího odpůrce – Arnolda Schönberga. Nevím, nevím – je to opět tak objevitelské přetavení a tak osobité vidění této techniky, že věřím, že v hudební historii přežije spíše Stravinského „Agon" než „pravověrné" orchestrální „Variace" Antona Weberna, Schönbergova žáka.

Coda

Někde v hlubinách vesmíru letí v současné době raketa s poselstvím jiným civilizacím v kosmických dálavách. Nevím, žijí-li tam někde nepozemšťané a nevím, osloví-li je vůbec naše pozemské poselství. Vím však, že mezi řadou dokumentů o lidech naší planety je i nahrávka „Svěcení jara". A to je dobrá volba. Dobrá volba!

Pavel Blatný